

DE SAMENWERKING TUSSEN DE FEDERALE STAAT EN DE DEELSTATEN ¹

I. INLEIDING

1. In het licht van deze Constitutionele Studiedag is het van belang te wijzen op enkele *fundamentele verschillen* tussen de Duitse Bondsrepubliek en België, die de institutionele inbedding van de problematiek betreffen.

1.1. Allereerst is er de *techniek van bevoegdheidsverdeling* tussen de federatie en de deelstaten ².

In tegenstelling met België, dat in beginsel een systeem van volledige exclusieve bevoegdheidsverdeling tussen de Staat, de Gemeenschappen en de Gewesten zonder onderschikking van hun normen kent, bevat het Grundgesetz van de Duitse Bondsrepubliek, benevens een opsomming van elf exclusieve bevoegdheden van de Bund (art. 73; zie ook art. 71), en de toewijzing van de residuaire bevoegdheid aan de Länder (art. 70, lid 1), een lange lijst van concurrerende bevoegdheden (art. 74; zie ook de artt. 72, 74a en 75), hetgeen de toepassing van de regel «Bundesrecht bricht Landesrecht» (art. 31) met zich meebrengt.

Vervolgens wordt in België, naar analogie met wat in de meeste federale staten het geval is, het vertikaliteitsbeginsel toegepast, volgens hetwelk in de algemene regel de overheid welke voor de regelgeving bevoegd is, ook met de zorg van de tenuitvoerlegging is belast. Daarentegen geldt in de Duitse Bondsrepubliek het horizontaliteitsbeginsel, volgens hetwelk de Länder niet alleen hun eigen wetten, maar – althans in beginsel – ook die van de Bund uitvoeren (art. 83 Grundgesetz). Hierdoor ligt in de Duitse Bondsrepubliek van meet af aan de nadruk nog sterker op de samenwerking.

1.2. Zoals iedereen weet, is «*de wet van de participatie der deelstaten*» in een federaal systeem een fundamenteel gegeven. Het houdt in dat de deelstaten, als zodanig, deelnemen aan de samenstelling van een wetgevend orgaan van de Unie, zodat zij aldus betrokken zijn bij de federale

besluitvorming ³. De Grondwet van de Duitse Bondsrepubliek vereist de instemming van de Bundesrat voor de herziening van de federale Grondwet (art. 79, lid 2) en verbiedt zelfs uitdrukkelijk (art. 79, lid 3) de herziening van het beginsel van de participatie van de Länder in de Bundesrat aan de totstandkoming van de federale wetgeving (art. 50) ⁴. In België nemen de Gemeenschappen en de Gewesten vooralsnog qualitate qua niet deel aan de herziening van de Grondwet, noch aan de totstandkoming van de nationale wetgeving. Behoudens wat de Duitstalige Gemeenschap en het Brusselse Hoofdstedelijk Gewest betreft, waarvan de mandatarissen rechtstreeks verkozen worden, zijn de mandatarissen van de Gemeenschappen en de Gewesten wel indirect betrokken bij een grondwetsherziening en de nationale wetgeving, doordat zij tegelijk mandatarissen van de Wetgevende Kamers zijn. Het is hoogst merkwaardig dat het federaal samenwerkingsverband bij uitstek, namelijk de creatie van een Statenkamer, slechts gepland is in een «derde fase» van de in 1988 ingezette derde staatsvorming, terwijl men bij een federale herinrichting van het land had kunnen verwachten dat men hiermee een aanvang zou nemen ⁵.

2. Ondanks de onder 1 vermelde verschillen, dient men inzake de samenwerkingsproblematiek een *dubbele gelijkennis* tussen de Duitse Bondsrepubliek en België vast te stellen: enerzijds een zelfde evolutie van een spontane naar een geïnstitutionaliseerde coöperatie, en anderzijds dezelfde aard van problemen, eigen aan het «coöperatief federalisme». Dit vormt de kern van mijn uiteenzetting.

II. VAN EEN SPONTANE NAAR EEN GEINSTITUTIONALISEERDE COÖPERATIE

3. Inleiding

3.1. Voordat bij de grondwetsherziening van 1969 de coöperatie tussen de Bund en de Länder op bepaalde domeinen werd geïnstitutionaliseerd (artt. 91a, 91b en 104a, lid 4), had zich in de Duitse Bondsrepubliek zulk een coöperatie op

¹ Voordracht Constitutionele Studiedag België – Duitse Bondsrepubliek op vrijdag 17 november 1989.

De verwijzingen werden zo beperkt mogelijk gehouden. Men raadplege voor verdere informatie inzonderheid A. ALEN en P. PEETERS, «België op zoek naar een coöperatief federaal Staatsmodel», in A. ALEN, *De derde Staatsvorming (1988-1989) in drie fasen*, T.B.P., 1989 (speciaal nummer), pp. 110-138, evenals pp. 40-42, voor de nieuwe ontwikkelingen na deze bijdrage. Om ook de verwijzingen naar wetteksten binnen redelijke perken te houden, werd in bijlage een overzicht opgenomen van de wetsbepalingen inzake de samenwerkingsverbanden in België.

² Zie wat België betreft, o.m. A. ALEN, «De bevoegdheidsverdeling tussen de Staat, de Gemeenschappen en de Gewesten – Enkele algemene bedenkingen na de derde Staatsvorming», in A. ALEN, *De derde Staatsvorming (1988-1989) in drie fasen*, o.c., pp. 44-53, en wat de Duitse Bondsrepubliek betreft, o.m. A. FISCHER, «Le fédéralisme allemand», in *Etudes sur le régionalisme en Belgique et à l'étranger*, Bruylant, Brussel, 1973, pp. 32-41.

³ A. MAST, «Elementaire bedenkingen bij het vraagstuk van de omvorming van de Belgische eenheidsstaat in een federale Staat», *R.W.*, 1961-62, 2330.

⁴ Deze participatie van de Länder aan de federale wetgeving geschiedt slechts via een initiatiefrecht, de bijeenroeping van de verzittingscommissie, het amendementsrecht en het vetorecht; het akkoord van de Bundesrat met een federale wet is eerder de uitzondering dan de algemene regel en geldt slechts in bepaalde door de Grondwet limitatief opgesomde gevallen: zie o.m. Ph. WAGUET, «Allemagne (République fédérale). Le Bundesrat», in J. MASTIAS en J. GRANGE (red.), *Les secondes Chambres du Parlement en Europe occidentale*, Economica, Parijs, 1987, pp. 111-126.

⁵ A. ALEN en P. PEETERS, o.c., p. 136.

spontane en informele wijze ontwikkeld, zelfs derwijze dat het een waarachtig «systeem» was geworden ⁶.

3.2. Ook in België heeft de empirische aanpak van de samenwerkingsproblematiek in de staatshervormingen van 1970 en 1980 geleid tot spontane samenwerkingsverbanden, voordat de derde staatshervorming van 1988-89 «een algemeen mechanisme van samenwerking binnen het Belgisch verband, tussen zowel de Staat en de deelgebieden als de Gewesten of de Gemeenschappen onderling» ⁷ in het leven heeft geroepen.

4. De toestand vóór de derde staatshervorming

4.1. De eerste staatshervorming van 1970 had zulk een centraliserend karakter – geen autonome Raden en Executieven en de afhankelijkheid van de nationale overheid op het vlak van zowel de financiële middelen als de bevoegdheidsconflictenregeling –, dat de samenwerking niet als een behoefte werd aanvoeld. Uit die periode dateert de horizontale samenwerking tussen de Gemeenschappen via enerzijds de commissies voor samenwerking en anderzijds de techniek van het behoud van het status-quo inzake maatregelen en toestanden, die alleen met wederzijdse instemming kunnen worden gewijzigd. Zij kunnen hier onbesproken blijven ⁸.

4.2. Bij de tweede staatshervorming van 1980 werd de aanpak van de bijzondere wetgever gekenmerkt «door een zeker empirisme dat getuigde van een zeker gebrek aan coherente visie op de samenwerking» ⁹. Talrijke overlegprocedures, zowel horizontaal – tussen de Executieven onderling – als verticaal – tussen de bevoegde nationale overheid en de Executieven –, en een Overlegcomité, samengesteld uit vertegenwoordigers van de nationale regering en van de Executieven en in hoofdzaak belast met de voorkoming en regeling van de belangenconflicten, waren hiervan het resultaat.

Meer nog dan door het gebrek aan coherente visie, was deze empirische aanpak van de samenwerking te verklaren door de construering van het autonomiebegrip vanuit het exclusiviteitsbeginsel in de bevoegdheidsverdeling. Aansluitend bij het uitgangspunt van de hiërarchische gelijkheid van wetten en decreten, werd immers de principiële exclusiviteit van de bevoegdheden van de respectieve overheidsniveaus als een *conditio sine qua non* beschouwd ter vrijwaring van de beleidsautonomie van de Gemeenschappen en de Gewesten. Aldus moest in beginsel elke samenloop bij de bevoegdheidsuitoefening worden uitgesloten, hetgeen doet denken aan de negentiende-eeuwse «*dual federalism*»-opvatting in de Verenigde Staten van Amerika ¹⁰.

4.3. Zoals in de Verenigde Staten, heeft de praktijk van de Belgische staatshervorming evenwel de onmogelijkheid aangetoond van een volmaakte scheiding tussen de beleidsniveaus, evenals de onvermijdbare interdependentie en de wederzijdse beïnvloeding bij de beleidsuitoefening.

Aldus is de aandacht gaandeweg verschoven van de scheiding der beleidssferen naar de omschrijving van de toelaatbare beleidsbeïnvloeding en naar de beperkingen die aan de bevoegdheidsuitoefening moeten worden opgelegd op grond van het samengaan van verschillende beleidsniveaus in één enkel staatsverband ¹¹. Dit komt het duidelijkst tot uiting in het door het Arbitragehof op 25 februari 1988 gewezen arrest, waarin de economische en monetaire unie wordt voorgesteld als een globale staatsopvatting die een bron van bevoegdheidsbeperking is ¹². Deze verplichting om algemene beginselen, die het globale kader van de Belgische staatsstructuur uitmaken, te eerbiedigen, is een vorm van *primaire verplichte coöperatie* in een federale Staat en kan in verband worden gebracht met het federaal getrouwheidsbeginsel. Ook kan worden gewezen op de toepassing, zowel door het Arbitragehof als door de afdeling wetgeving van de Raad van State als onderdeel van hun bevoegdheidstoetsing, van het evenredigheidsbeginsel, volgens hetwelk «geen enkele van de Rijks-, Gemeenschaps- of Gewestoverheden, bij het voeren van het beleid dat haar is toevertrouwd, zonder dat daartoe een minimum van redelijke gronden voorhanden is, zo verregaande maatregelen mag treffen dat een andere overheid het buitenmate moeilijk krijgt om het beleid dat haar is toevertrouwd doelmatig te voeren» ¹³.

4.4. De interferenties in de bevoegdheidsuitoefening van de Staat, de Gemeenschappen en de Gewesten, hebben eveneens aanleiding gegeven tot bepaalde samenwerkingsvormen, die niet op het geschreven recht zijn gebaseerd. Allereerst zijn er de «*beleids- of beheersprotocols*», waarin zoals m.b.t. het gezondheidsbeleid ¹⁴, de gemeenschappelijke doelstellingen van het te voeren beleid evenals de door de respectieve partijen, elk binnen hun eigen bevoegdheid, te nemen maatregelen ter verwezenlijking van deze doelstellingen worden opgesomd. Hoewel aan die protocols, die vaak overigens niet in het Belgisch Staatsblad zijn bekendgemaakt, slechts een politieke waarde kan worden toegekend ¹⁵, komt het voor dat, zij het vrij uitzonderlijk, sommige reglementering voor haar uitvoering uitdrukkelijk verwijst naar een tussen de nationale overheid en de Executieven te sluiten protocol ¹⁶.

Een tweede techniek betreft de «*parallele Gesetzgebung*» of het gelijktijdig uitvaardigen van overeenstemmende bepalingen in een wet en decreten, teneinde bepaalde beleidsafspraken te effectueren in normatieve teksten, elk binnen

⁶ Zie hierover inzonderheid C. GREYWE-LEYMARIE, *Le fédéralisme coopératif en République fédérale d'Allemagne*, Economica, Parijs, 1981, die op p. 10 spreekt van «un véritable système, formant en quelque sorte un Etat dans l'Etat...», (et obéissant) à ses propres lois qui sont plutôt celles du hasard que celles du fédéralisme, du droit constitutionnel ou de la logique».

⁷ Advies Raad van State, afdeling wetgeving, verenigde kamers, van 13 juli 1988, *Gedr. St., Kamer*, B.Z. 1988, nr. 516/1, p. 51.

⁸ Zie hierover A. ALEN en P. PEETERS, *o.c.*, pp. 118-120.

⁹ *De Staatshervorming en de samenwerking*, Coudenberg-Dossiers, (nr. 2), november 1988, nr. 4.

¹⁰ A. ALEN en P. PEETERS, *o.c.*, p. 111.

¹¹ *Ibidem*, pp. 112-113.

¹² Arbitragehof, rolnr. 45 – arrest nr. 47, 25 februari 1988, *B.S.*, 17 maart 1988. Zie de uitvoerige commentaar bij dit arrest van C. VANDERVEEREN, *R.W.*, 1988-89, 345-364.

¹³ Zie de referenties in A. ALEN en P. PEETERS, *o.c.*, p. 112.

¹⁴ Protocollen van 22 juli 1982 (*B.S.*, 27 juli 1982) en van 25 juli 1986 (*B.S.*, 21 augustus 1986).

¹⁵ Advies Raad van State, afdeling wetgeving, van 23 februari 1987, *B.S.*, 16 april 1987, p. 5587.

¹⁶ Zie A. ALEN en P. PEETERS, *o.c.*, pp. 129-130.

hun eigen autonome bevoegdheidssfeer¹⁷. Zulk een procédé is soms nodig om de door of krachtens de Grondwet gevestigde autonomie die de Staat, de Gemeenschappen en de Gewesten binnen hun eigen bevoegdheidssfeer hebben, te doen eerbiedigen¹⁸.

4.5. Ondanks het feit dat de afdeling wetgeving van de Raad van State in talrijke adviezen heeft gewezen op *de noodzaak van samenwerking*¹⁹, werd de wijze waarop die samenwerking concreet gestalte kon verkrijgen, door de Raad van State *systematisch getoetst aan het algemeen autonomiestatuut* van de Staat, de Gemeenschappen en de Gewesten²⁰. Regelingen waarbij beslissingen slechts kunnen worden genomen nadat het advies is ingewonnen van een andere overheid, worden slechts aanvaardbaar geacht mits de tussenkomsst vanwege de andere overheid enkel raadgevend is, deze laatste niet verplicht is om advies te verlenen, en de afwezigheid van advies de geldige totstandkoming van de beslissing niet in de weg staat²¹. Zo ook kunnen vertegenwoordigers van andere overheden slechts betrokken worden bij de eigen organen of instellingen, voor zover het om louter adviserende lichamen gaat, de andere overheden niet verplicht worden om vertegenwoordigers af te vaardigen, de afwezigheid van hun vertegenwoordigers de geldige beraadslaging vanwege die advieslichamen niet in de weg staat, terwijl ze evenmin in aanmerking kunnen komen voor het aanwezigheidsquorum of de vereiste meerderheid²². Het is eerder bij wijze van uitzondering dat de Raad van State heeft aangenomen dat de Gemeenschappen en de Gewesten bij gewone wet konden worden verplicht om aan het Nationaal Instituut voor de Statistiek mededeling te doen van hun beslissingen, teneinde ze statistisch te kunnen verwerken²³. In een merkwaardig advies heeft de Raad van State zelfs de oprichting van een gemeenschappelijke instelling gesuggereerd bij wijze van overeenkomst, waaraan zowel de nationale wetgever als de respectieve gewestelijke wetgevers hun goedkeuring dienen te hechten en aan die instelling rechtspersoonlijkheid dienen te verlenen²⁴.

5. De evolutie naar een «coöperatief federalisme»

5.1. De derde staatshervorming van 1988-89 heeft de mogelijkheden van de betrokken overheden om op diverse niveaus samen te werken, uitdrukkelijk bevestigd én uitgebreid, onder meer door het wegnemen van vroegere op het autonomiestatuut gegronde juridische hinderpalen. De bijzondere wetgever van 8 augustus 1988 achtte dit nodig ingevolge de sterke bevoegdheidsuitbreiding van de Gemeenschappen en de Gewesten²⁵. De ter zake meest in het oog springende nieuwigheid is inderdaad de inschrijving in de bijzondere wet van 8 augustus 1980 van *een nieuwe Titel IV-bis «Samenwerking tussen de Staat, de Gemeenschappen en de Gewesten»*, omvattende de nieuwe artikelen 92bis en 92ter²⁶, die van toepassing zijn op alle Gemeenschappen en Gewesten, de Duitstalige Gemeenschap vooralsnog uitzonderd²⁷.

5.2. De wegneming bij bijzondere wet van vroegere bezwaren gegrond op de wederzijdse autonomie en bevoegdheidsverdeling, blijkt het duidelijkst uit het voormeld artikel 92ter, dat de Koning en de Executieven machtigt om in wederzijds akkoord *de vertegenwoordiging* te regelen van de nationale overheid, de Gemeenschappen en de Gewesten, naar gelang van het geval, *in de beheers- of beslissingsorganen* van de nationale, gemeenschaps- en gewestelijke instellingen en organismen. Deze bepaling is overigens noodzakelijk om sommige andere bepalingen van de bijzondere wet van 8 augustus 1980 uit te voeren²⁸. Hopelijk wordt in de uitvoering van deze bepaling geen «eenrichtingsverkeer» – alleen vertegenwoordiging van de Gemeenschappen en de Gewesten in nationale instellingen en niet omgekeerd – aan de dag gelegd, en wordt de in de memorie van toelichting uitgedrukte verwachting bewaarheid dat een aanpassing van de huidige samenstelling van de betrokken organen kan gebeuren op een wijze die geen verhoging van het aantal leden met zich hoeft mee te brengen²⁹.

5.3. Artikel 92bis van de bijzondere wet van 8 augustus 1980, als ingevoegd bij de wet van 8 augustus 1988 en later

¹⁷ Bv. het protocol van 5 maart 1985 betreffende de bevoegdheid van de comités tot aankoop van onroerende goederen en van de kantoren der domeinen van de Staat (*B.S.*, 14 juni 1985), uitgevoerd bij de wet van 18 december 1986 (*B.S.*, 24 februari 1987) en de decreten van 23 december 1986 (Vlaamse Gemeenschap en Vlaamse Gewest; *B.S.*, 3 maart 1987), 9 juni 1987 (Duitstalige Gemeenschap; *B.S.*, 18 december 1987), 17 juli 1987 (Franse Gemeenschap; *B.S.*, 3 september 1987), en 23 juli 1987 (Waalse Gewest; *B.S.*, 30 september 1987).

¹⁸ Advies Raad van State, afdeling wetgeving, van 4 juni 1986, *Gedr. St.*, VI. R., 1985-86, nr. 159/1, pp. 3-4.

¹⁹ Zie de referenties in A. ALEN en P. PEETERS, *o.c.*, pp. 113-114.

²⁰ Zie o.m. P. TAPIE en M. HANOTIAU, «La jurisprudence du Conseil d'Etat», in *Les compétences régionales et communautaires*, Faculté de droit, Namen, 1983, pp. 16 e.v.

²¹ Zie de talrijke referenties in A. ALEN en P. PEETERS, *o.c.*, p. 114.

²² *Ibidem*, pp. 114 en 128.

²³ Advies Raad van State, afdeling wetgeving, L. 16.668/1, *Gedr. St.*, *Senaat*, 1984-85, nr. 873/1, pp. 106-107; zie ook advies van 30 mei 1985, *Gedr. St.*, *Kamer*, 1983-84, nr. 801/3, evenals A. ALEN en P. PEETERS, *o.c.*, p. 115.

²⁴ Advies Raad van State, afdeling wetgeving, van 23 februari 1987, *B.S.*, 16 april 1987. Zie hierover A. ALEN en P. PEETERS, *o.c.*, pp. 116 en 130-131.

²⁵ M.v.T., *Gedr. St.*, *Kamer*, B.Z. 1988, nr. 561/1, pp. 1 en 29-30.

²⁶ Artikel 92bis werd vervolgens aangevuld bij artikel 66 van de bijzondere Financieringswet van 16 januari 1989.

²⁷ De artikelen 92bis en 92ter zijn van overeenkomstige toepassing verklaard op het *Brusselse Hoofdstedelijk Gewest* en de gemeenschappelijke Gemeenschapscommissie bij de artikelen 42 en 63 van de bijzondere wet van 12 januari 1989 m.b.t. de Brusselse Instellingen. Voor de *Duitstalige Gemeenschap* is eerst een analoge aanpassing vereist van de desbetreffende wet van 31 december 1983 (zie o.m. advies Raad van State, afdeling wetgeving, van 13 april 1989, *Gedr. St.*, *Kamer*, 1988-89, nr. 630/2, pp. 12-13).

²⁸ Zie bv. artikel 6, § 1, VI, eerste lid, 4°, van deze wet: «De Gewesten worden betrokken bij het beheer van het Landbouwfonds en het Landbouwinvesteringsfonds» (over de vraag of, in afwachting van de voorgenomen structuurwijziging, het voorschrift om de Gewesten te betrekken bij het beheer van deze Fondsen reeds moet worden nageleefd, evenals of de nationale overheid de Gewesten moet betrekken bij ontwerpen van wet houdende wijziging van de wetgeving op de Fondsen: zie advies Raad van State, afdeling wetgeving, van 26 april 1989, *Gedr. St.*, *Senaat*, 1989-90, nr. 792/1, p. 5). Voor andere voorbeelden: A. ALEN en P. PEETERS, *o.c.*, pp. 128-129.

²⁹ *Gedr. St.*, *Kamer*, B.Z. 1988, nr. 516/1, p. 30.

aangevuld bij de bijzondere Financieringswet van 16 januari 1989, handelt over de *samenwerkingsakkoorden*.

Benevens de facultatieve akkoorden (§ 1), moeten hetzij de Gewesten onderling (§ 2, inzake verkeer en vervoer, die de grenzen van een Gewest overschrijden), hetzij de nationale overheid en de Gewesten (§ 3, inzake de telecommunicatie- en telecontrole-netwerken die, i.v.m. het verkeer en de veiligheid, de grenzen van een Gewest overschrijden), hetzij de Gemeenschappen onderling (§ 4, inzake de Zeevaarschool te Oostende en te Antwerpen en het internaat ervan), samenwerkingsakkoorden sluiten voor de regeling van bepaalde aangelegenheden. In verband met deze *verplichte* – zowel horizontale als verticale – *coöperatie*, werd in de «tweede fase» van de derde Staatshervorming aandacht besteed aan twee problemen, namelijk de gevolgen van het mogelijk uitblijven van een verplicht samenwerkingsakkoord, en de afdwingbaarheid van de uitvoering van zulk een akkoord³⁰. Met betrekking tot het eerste probleem werd de techniek van het behoud van het status-quo toegepast en werd bepaald dat de procedures, regelingen en feitelijke toestanden die bestaan op 1 januari 1989, van kracht blijven totdat een samenwerkingsakkoord voor de desbetreffende aangelegenheid is gesloten, evenals dat het Overlegcomité – dat het bedoelde status-quo heeft geïnventariseerd³¹ – ermee belast is om de geschillen te beslechten ten gevolge van de uitlegging of de toepassing van dit status-quo, en dat, wanneer in het Overlegcomité geen consensus kan worden bereikt, de partijen geacht worden akkoord te gaan om hun geschil te laten beslechten door een «samenwerkingsgerecht»³². De geschillen tussen de contracterende partijen bij de verplichte samenwerkingsakkoorden m.b.t. de uitlegging of de uitvoering van die akkoorden, worden beslecht door een «samenwerkingsgerecht», waarvoor iedere contracterende partij een lid dient aan te wijzen en waarvan de voorzitter wordt gecoöpteerd door de aldus aangewezen leden; de beslissingen van dit rechtscollege zijn niet vatbaar voor beroep en mogen het voorwerp zijn van een gedwongen tenuitvoerlegging, hetgeen een novum is in ons publiekrecht³³.

Van groter belang dan de verplichte coöperatie, is de mogelijkheid voor de Staat, de Gemeenschappen en de Gewesten om samenwerkingsakkoorden te sluiten, «die onder meer betrekking hebben op de gezamenlijke oprichting en het gezamenlijk beheer van gemeenschappelijke diensten en instellingen, op het gezamenlijk uitoefenen van eigen bevoegdheden, of op de gemeenschappelijke ontwikkeling van initiatieven» (artikel 92bis, § 1, eerste lid). Tijdens de parlementaire voorbereiding van de wet van 8 augustus 1988 werd namelijk beklemtoond dat de betrokken overheden via de samenwerkingsakkoorden dwingend samenwerkings-

mechanismen kunnen organiseren dan de voorgeschreven overlegprocedures³⁴. Benevens de tijdens dezelfde voorbereiding aangegeven domeinen, zoals sommige technische aspecten inzake frequentiebeheer en teledistributie, buitenlandse handel, waterverdragen en wetenschappelijk onderzoek³⁵, zijn er immers nog vele andere gebieden waar de bevoegdheidsuitoefening van de Staat, de Gemeenschappen en de Gewesten wederzijdse raakpunten vertoont en op nuttige wijze het instrument van de *vrijwillige samenwerkingsakkoorden* zou kunnen worden gehanteerd. Een paar voorbeelden uit de adviespraktijk van de afdeling wetgeving van de Raad van State volstaan om dit aan te tonen. Zo vloeit uit de rechtspraak van het Arbitragehof³⁶ voort dat de Gemeenschappen en de Gewesten, bij het invoeren van een overtreding, kunnen bepalen dat er verbeurdverklaring is, terwijl zij, in geval van een wanbedrijf, onbevoegd zijn om de verbeurdverklaring uit te sluiten. De Raad van State heeft terecht gesteld dat, opdat de eenheid van bestraffing bewaard kan blijven, men alleen maar kan hopen dat de nationale wetgever zijn prerogatieven in nauwe samenwerking met de decreetgever zal uitoefenen en dat, nadat een decreet een bepaald feit als wanbedrijf strafbaar heeft gesteld, de nationale wetgever zo spoedig mogelijk zijn standpunt over de verbeurdverklaring bepaalt, bij gebreke waarvan de rechter een misschien niet gewilde verbeurdverklaring moet uitspreken³⁷. Met betrekking tot de jeugdbescherming, waar ingevolge artikel 5, § 1, II, 6°, van de bijzondere wet van 8 augustus 1980, de Gemeenschappen bevoegd zijn om de materiële bevoegdheid van de jeugdgerechten te bepalen en de nationale overheid bevoegd blijft om de rechtsplegingsvoorschriften vast te stellen, heeft de Raad van State opgemerkt dat «die bevoegdheidsverdeling overleg en nauwe samenwerking tussen de Gemeenschappen en de nationale overheid veronderstelt, wil men niet komen tot een gehele of gedeeltelijke uitholling van de bevoegdheid van de Gemeenschappen inzake gerechtelijke jeugdbescherming»³⁸.

Ook moet het juridische impact van de samenwerkingsakkoorden worden onderstreept: terwijl vroeger de neerslag van de protocols diende te worden omgezet in door de respectieve wetgevers goed te keuren normatieve regelingen opdat zij rechtsgevolgen in de betrokken rechtsorden konden sorteren, wordt het thans mogelijk akkoorden te sluiten, die eventueel na hun goedkeuring bij wet, decreet of ordonnantie rechtstreeks in de rechtsorden van de betrokken overheden worden opgenomen. Deze evolutie roept de vergelijking op met de overgang van het dualistisch naar het monistisch systeem in de verhouding tussen het internationaal en het nationaal recht. De vergelijking met het verdragsrecht wordt nog pregnanter bij de lezing van de volgende bepaling omtrent de samenwerkingsakkoorden: «Over de samenwerkingsakkoorden wordt onderhandeld en zij worden gesloten door de bevoegde overheid. In voorkomend geval hebben de

³⁰ Zie hierover uitvoerig A. ALEN en P. PEETERS, *o.c.*, pp. 134-135.

³¹ Zie het Naschrift, *ibidem*, p. 138, nr. 4.2.

³² Artikel 94, § 2 en § 3, van de bijzondere wet van 8 augustus 1980, als aangevuld bij artikel 67 van de bijzondere Financieringswet van 16 januari 1989.

³³ Artikel 92bis, § 5, van de bijzondere wet van 8 augustus 1980, als aangevuld bij artikel 66 van de bijzondere Financieringswet van 16 januari 1989. De opdracht aan de gewone wetgever te voorzien in nadere bepalingen omtrent dit rechtscollege, werd uitgevoerd bij de wet van 23 januari 1989.

³⁴ M.v.T., *Gedr. St., Kamer*, B.Z. 1988, nr. 516/1, p. 20.

³⁵ *Ibidem*, pp. 3, 8, 15 en 23.

³⁶ Arbitragehof, rolnr. 36 – arrest nr. 44, 23 december 1987, *B.S.*, 27 januari 1988.

³⁷ Advies Raad van State, afdeling wetgeving, van 6 maart 1989, *Gedr. St., Kamer*, 1988-89, nr. 411/2.

³⁸ Advies Raad van State, afdeling wetgeving, van 24 april 1989, *Gedr. St., Vl. R.*, 1988-89, nr. 241/1, pp. 42-43.

akkoorden slechts gevolg nadat zij, al naar het geval, bij wet of decreet zijn goedgekeurd» (art. 92bis, § 1, tweede lid).

5.4. Een ander opvallend kenmerk van de derde staats-hervorming is de massale opdrijving van het aantal *overleg-procedures*, waarvan de meeste teruggaan op de bijzondere wet van 8 augustus 1980, evenals het uitdrukkelijk voorzien in juridische sancties op de niet-naleving ervan.

De overlegprocedures, die voor het merendeel verplichtingen op het uitvoerende vlak, inzonderheid tussen de nationale overheid en de Executieven, opleggen, nemen verscheidene vormen aan: het «overleg» zonder meer; het «op de hoogte brengen» of het «geven van inlichtingen»; het verzoeken om een «advies»; het «betrekken bij»; het handelen «op voorstel van»; de behoefte aan een «eensluidend advies», een «goedkeuring», een «akkoord» en het handelen «in onderling akkoord» of «in onderlinge overeenstemming»; een «administratieve overeenkomst»³⁹.

Terwijl de wetgever van 1980 de *afdwingbaarheid* van de overlegprocedures hoofdzakelijk situeerde binnen het raam van de aan het Overlegcomité opgedragen belangenconflicten – een procedure die overigens behouden is gebleven⁴⁰ –, heeft de wetgever van 1989 bovendien voorzien in juridische sancties, waarvan de samenwerkingsakkoorden evenwel zijn uitgezonderd omdat zij aan een bijzonder regime zijn onderworpen. In de bijzondere wet op het *Arbitragehof* is bepaald dat de talrijke regels van overleg, de samenwerkingsakkoorden uitgezonderd, worden beschouwd als bevoegdheidsverdelende regels⁴¹, zodat hun naleving bij de totstandkoming van wetten, decreten en ordonnanties, onder het toezicht van het Arbitragehof wordt gebracht, dat aldus, benevens de mogelijkheid om de schending zelf ambtshalve op te werpen, ter zake kan worden geadieerd door een beroep tot vernietiging van ieder die van een belang doet blijken⁴². Wanneer het daarentegen gaat om administratieve overheidsakten, hetgeen veelal het geval zal zijn, zijn dezelfde regels van overleg, de samenwerkingsakkoorden opnieuw uitgezonderd, «substantiële vormen» in de zin van artikel 14 van de gecoördineerde wetten op de Raad van State, waarvoor een beroep tot nietigverklaring kan worden ingesteld bij de afdeling administratie van de *Raad van State*. De wetgever van 1989 heeft dit beroep tot nietigverklaring evenwel voorbehouden aan de Staat, de Gemeenschappen,

de Gewesten en de Gemeenschappelijke Gemeenschapscommissie, met uitsluiting van de andere rechtspersonen evenals de natuurlijke personen, die de schending van de overlegregels niet kunnen inroepen⁴³. De Raad van State heeft op deze beperking van zijn wettigheidstoetsing terecht een dubbele kritiek uitgeoefend: eensdeels kent de gewone wetgever aan handelingen die door de bijzondere wetgever op het Arbitragehof voorgeschreven zijn, een andere hoedanigheid toe dan deze laatste eraan heeft toegekend; anderdeels beperkt de wetgever aldus de bevoegdheden die de Raad van State, afdeling administratie, en de andere administratieve rechtscolleges ontleen aan artikel 107 van de Grondwet, net zoals de hoven en rechtbanken van de rechterlijke orde⁴⁴. Deze laatste, voor wie de besproken bepaling niet geldt, behouden overigens ten volle hun bij artikel 107 van de Grondwet opgedragen toetsingsbevoegdheid, en zouden derhalve de miskenning van de overlegregels op het uitvoerende vlak op verzoek van elke procespartij en zelfs ambtshalve kunnen sanctioneren. De beperking van de bevoegdheid van de Raad van State inzake de sanctionering van de overlegregels komt des te onbegrijpelijker voor, nu, wat de controle betreft op het verzuim of de onregelmatigheid van het voorgeschreven overleg bij de totstandkoming van wetgevende normen, de bevoegdheid van het Arbitragehof werd uitgebreid⁴⁵, zowel de afdeling wetgeving⁴⁶ als de afdeling administratie⁴⁷ van de Raad van State de overlegregels in het verleden reeds als «substantiële vormvereisten» heeft beschouwd, en ook nog volgens de bijzondere wetgever van 1988 de mechanismen van overleg en betrokkenheid de bevoegdheidsverdeling betreffen⁴⁸.

5.5. Een laatste innovatie is de creatie van *interministeriële conferenties*. Zij zijn gespecialiseerde comités, samengesteld uit leden van de nationale regering en van de Executieven, die het Overlegcomité kan oprichten «met het oog op het bevorderen van het overleg en de samenwerking tussen de Staat, de Gemeenschappen en de Gewesten»⁴⁹. Hoewel het Overlegcomité hiertoe, zonder specifieke wettelijke

³⁹ Zie voor een volledig overzicht: A. ALÉN en P. PEETERS, *o.c.*, pp. 122-124.

⁴⁰ Zie artikel 33 van de gewone wet tot hervorming der instellingen van 9 augustus 1980, als vervangen bij artikel 30 van de wet van 16 juni 1989 houdende diverse institutionele hervormingen. De wijziging betrof de aanpassing van het artikel aan het Brusselse Hoofdstedelijk Gewest, evenals de beperking van de schorsing ten gevolge van een beroep bij het Overlegcomité tot een maximale termijn van 120 dagen (zonder welke het Overlegcomité immers, op grond van een gewone wet, de uitoefening zou kunnen lamleggen van bevoegdheden die bij de Grondwet of een bijzondere wet zijn toegekend: advies Raad van State, afdeling wetgeving, verenigde kamers, van 6 april 1989, *Gedr. St., Kamer*, 1988-89, nr. 790/1, p. 54).

⁴¹ Artikel 124bis van de bijzondere wet van 6 januari 1989 op het Arbitragehof, ingevoegd bij artikel 68 van de bijzondere Financieringswet van 16 januari 1989.

⁴² Derhalve ook door private personen: advies Raad van State, afdeling wetgeving, van 23 en 24 november 1988, *Gedr. St., Kamer*, 1988-89, nr. 635/1, p. 84.

⁴³ Artikel 14bis van de gecoördineerde wetten op de Raad van State, ingevoegd bij artikel 14 van de wet van 16 juni 1989 houdende diverse institutionele hervormingen.

⁴⁴ Advies Raad van State, afdeling wetgeving, verenigde kamers, van 6 april 1989, *Gedr. St., Kamer*, 1988-89, nr. 790/1, p. 33. Zie ook advies Raad van State, afdeling wetgeving, L. 18.924/1, van 9 maart 1989 (niet gepubliceerd): aan de desbetreffende bepalingen inzake het overleg moet «de waarde van een rechtmatigheidsvereiste» worden toegemeten, waarvan de niet-naleving onder meer aanleiding geeft tot een weigering van toepassing door de rechter op grond van artikel 107 van de Grondwet.

⁴⁵ Vóór 1 januari 1989 was de bevoegdheid van het Arbitragehof ter zake beperkt tot controle op de naleving van regels die de beslissing van een overheid afhankelijk stellen van het akkoord van een andere overheid: zie A. ALÉN en P. PEETERS, *o.c.*, pp. 126-127.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 126.

⁴⁷ Zie R.v.St., nr. 31.587, 14 december 1988, en nr. 32.760, 16 juni 1989.

⁴⁸ M.v.T., *Gedr. St., Kamer*, B.Z. 1988, nr. 516/1, p. 20.

⁴⁹ Artikel 31bis van de gewone wet tot hervorming der instellingen van 9 augustus 1980, ingevoegd bij artikel 27 van de wet van 16 juni 1989 houdende diverse institutionele hervormingen.

habilitatie, had kunnen overgaan⁵⁰ – de interministeriële conferenties missen immers een dwingende beslissingsbevoegdheid⁵¹ – en hoewel de techniek van dergelijke conferenties in het rechtsvergelijkend federalisme eerder een vorm van informele samenwerking is, waarbij de nadruk vooral ligt op de uitwisseling van informatie en op de mogelijkheden van gecoördineerd optreden⁵², blijkt het vooral de bedoeling te zijn geweest enerzijds af te stappen van het negatieve imago van het Overlegcomité als «conflictenorgaan»⁵³ en anderzijds een soepele en efficiënte overlegstructuur tussen vakministers te creëren⁵⁴.

De techniek van interministeriële conferenties is op zichzelf als overlegstructuur toe te juichen en verdient niet de ietwat denigrerende titel van «coopération belgo-belge»⁵⁵. Zo kunnen zij de aangewezen plaats zijn voor de uitwerking van samenwerkingsakkoorden. Vanzelfsprekend kunnen zich ook hier problemen voordoen, zoals het vermijden dat de regering of een Executieve «in feite» gebonden is door standpunten die één van haar leden op een interministeriële conferentie heeft ingenomen, en het verzekeren van de coördinatie⁵⁶.

Alvorens over te gaan tot een evaluatie van de samenwerkingsvormen, in het bijzonder de samenwerkingsakkoorden en de overlegprocedures, dient nog even te worden stilgestaan bij het *Overlegcomité*⁵⁷, hoewel sommigen – ons inziens ten onrechte – het niet zien als een

samenwerkingsorgaan⁵⁸. Er zijn namelijk de noodzaak om bij consensus te beslissen, de automatische schorsing van de procedure gedurende een bepaalde termijn zonder dat de tegenwerpbaarheid van deze schorsing aan derden is geregeld⁵⁹, en het onvermogen om in rechte afdwingbare beslissingen te nemen⁶⁰. Desondanks menen we dat het Overlegcomité het niet te miskennen voordeel heeft een formele ontmoetingsplaats te zijn, waar overigens ook onderlinge beleidsafspraken zijn gemaakt, zoals bepaalde binnen dit forum gesloten protocols hebben bewezen⁶¹. Het is deze functie van het Overlegcomité die minder bekend is dan zijn «conflictuele» rol, en om die reden is het toe te juichen dat de wetgever van 1989 de functie van het overleg heeft bevestigd. Om dezelfde reden is het te betreuren dat, nu diezelfde wetgever beschikkingen heeft genomen om het Overlegcomité zoveel als mogelijk te ontlasten van bevoegdheidsconflicten⁶², de procedure van tussenkomst van het Overlegcomité behouden werd na een ongunstig advies van de afdeling wetgeving van de Raad van State omtrent de bevoegdheid over een voorontwerp, een ontwerp⁶³, of een voorstel van wet, decreet of ordonnantie, evenals over een amendement of een ontwerp van amendement⁶⁴. Ook valt niet goed in te zien waarom voor de schending van de overlegprocedures, benevens de bestaande rechterlijke sancties, nog daarenboven moet worden voorzien in een belan-

⁵⁰ Door het Overlegcomité van 8 november 1988 werd overigens reeds een interministerieel Comité voor het migrantenbeleid opgericht.

⁵¹ M.v.T., *Gedr. St., Kamer*, 1988-89, nr. 790/1, p. 9.

⁵² De memorie van toelichting verwijst overigens naar het Canadese voorbeeld: *ibidem*. Voor de Duitse Bondsrepubliek: zie o.m. C. GREYWE-LEYMARIE, *o.c.*, pp. 76-79.

⁵³ Dit moge ook blijken uit de vervanging van de vroegere titel «Belangenconflicten» door de titel «Overleg en samenwerking tussen de Staat, de Gemeenschappen en de Gewesten» in het hoofdstuk van de gewone wet tot hervorming der instellingen van 9 augustus 1980 m.b.t. het Overlegcomité: zie artikel 25 van de wet van 16 juni 1989 houdende diverse institutionele hervormingen.

⁵⁴ Zie in die zin ook M.v.T., *Gedr. St., Kamer*, 1988-89, nr. 790/1, p. 9.

⁵⁵ C. NEUVENS, «La coopération belgo-belge», *J.T.*, 1989, 561-563. Dit artikel bevat een aantal onjuistheden, zowel in feite als in rechte, derwijze zelfs dat het Secretariaat van het Overlegcomité een rechtzetting van bepaalde gegevens aan de hoofdredacteur van het tijdschrift heeft gevraagd.

⁵⁶ Te dien einde is in het Overlegcomité overeengekomen dat de proces-verbalen met de bijhorende documenten worden overgezonden aan het Secretariaat van het Overlegcomité, evenals dat de agenda's en proces-verbalen worden meegedeeld aan de leden van het Overlegcomité. Uit de praktijk blijkt dat het eerste voorschrift, nochtans wezenlijk voor een coördinatie, niet stipt wordt nageleefd door de 15 interministeriële conferenties, waartoe het Overlegcomité reeds heeft beslist (zie A. ALEN en P. PEETERS, *o.c.*, Naschrift, nr. 4.1, p. 138).

⁵⁷ Zie de artikelen 31 tot 33bis van de gewone wet tot hervorming der instellingen van 9 augustus 1980, als gewijzigd bij de artikelen 25 tot 31 van de wet van 16 juni 1989 houdende diverse institutionele hervormingen (zie over de wijzigingen door deze laatste wet, A. ALEN, *De derde Staatshervorming (1988-1989) in drie fasen*, *o.c.*, pp. 41-42). Zie eveneens artikel 67 van de wet van 31 december 1983 tot hervorming der instellingen voor de Duitstalige Gemeenschap.

⁵⁸ F. DELPÉRÉE, «Quelle coopération entre l'Etat, les Communautés et les Régions?», *Journal des Procès*, 1989, nr. 148, p. 13: «S'il y a désaccord, il n'y a pas de décision et, par conséquent, il n'y a aucune raison de faire preuve d'un minimum de coopération dans l'examen d'une question.»

⁵⁹ Zie hieromtrent adviezen Raad van State, afdeling administratie, A. 29.275, van 3 december 1982 (niet gepubliceerd) en, afdeling wetgeving, verenigde kamers, van 6 april 1989, *Gedr. St., Kamer*, 1988-89, nr. 790/1, pp. 48-49.

⁶⁰ Zie advies Raad van State, afdeling wetgeving, verenigde kamers, van 11 juli 1979, *Gedr. St., Senaat*, B.Z. 1979, nr. 260/1, p. 20: «een geïnstitutionaliseerde poging tot het bereiken van een vergelijk tussen de betrokken entiteiten, zonder dat in enige reële mogelijkheid van afdwingbaarheid is voorzien».

⁶¹ A. ALEN en P. PEETERS, *o.c.*, pp. 120-121.

⁶² Via de hem, evenals aan de nationale regering, een Executieve of het Verenigd College, geboden mogelijkheid om de afdeling wetgeving (verenigde kamers) van de Raad van State te verzoeken een gemotiveerd advies uit te brengen over de vraag of het aan het Overlegcomité voorgelegde conflict – tenzij wanneer een schending van de overlegprocedures wordt ingeroepen – «al dan niet vrij is van een bevoegdheidsconflict», waarna, indien dit volgens het advies van de Raad van State het geval is, de procedure in het Overlegcomité definitief wordt afgesloten: artikel 32, § 6 en § 7, van de gewone wet tot hervorming der instellingen van 9 augustus 1980, als ingevoegd bij artikel 29 van de wet van 16 juni 1989 houdende diverse institutionele hervormingen.

⁶³ Alhoewel niet uitdrukkelijk vermeld, valt uit de samenhang van de wetgeving af te leiden dat de procedure ook van toepassing is op ontwerpen waaromtrent een advies is gevraagd door de voorzitter van een wetgevende vergadering: adviezen Raad van State, afdeling administratie, A. 30.992 en A. 30.994, van 21 en 22 december 1983 (niet gepubliceerd).

⁶⁴ Artikelen 3, § 3 en § 4, en 4 van de gecoördineerde wetten op de Raad van State, als gewijzigd bij de artikelen 10 en 11 van de wet van 16 juni 1989 houdende diverse institutionele hervormingen. Zie A. ALEN en P. PEETERS, *o.c.*, pp. 121 en 122.

genconflictenprocedure bij het Overlegcomité⁶⁵. Ten gronde kan men zich zelfs de vraag stellen of het geen aanbeveling verdient om elk conflict, ook de belangenconflicten, buiten de bevoegdheid van het Overlegcomité te houden, teneinde zijn functie van overlegforum beter tot zijn recht te laten komen. «Belangenconflicten», die uitsluitend opportunitieaspecten betreffen, kunnen beter een informele oplossing krijgen. Anderzijds kan de hantering van de beginselen van «Bundestreue» en van het verbod van misbruik van bevoegdheid door de daartoe bevoegde rechtscolleges geschikt zijn om bepaalde, thans als «belangenconflict» gekwalificeerde gevallen, te juridiceren⁶⁶.

III. EVALUATIE

A. Juridische evaluatie van bepaalde samenwerkingsvormen

6. De samenwerkingsakkoorden

6.1. Krachtens artikel 92bis, § 1, van de bijzondere wet van 8 augustus 1980 kunnen de samenwerkingsakkoorden betrekking hebben op «*het gezamenlijk uitoefenen van eigen bevoegdheden*». Aldus wilde men dat de samenwerkingsakkoorden «een aanvulling zijn op het principe van de exclusieve bevoegdheidsverdeling en aldus het respect voor ieders autonomie en het principe van de niet-inmenging concretiseren»⁶⁷. De Raad van State heeft er terecht op gewezen dat, indien men hieruit zou moeten afleiden dat de samenwerkingsakkoorden een uitwisseling, een afstand of een teruggave van de bevoegdheden zoals die door of krachtens de Grondwet zijn bepaald en opgedragen, kunnen inhouden, zulks zowel met artikel 59bis als met artikel 107quater van de Grondwet onbestaanbaar is, daar de Gemeenschappen en de Gewesten zich niet kunnen ontdoen, ook niet op conventionele basis, van de bevoegdheid die hun door de Grondwet of krachtens de Grondwet door de bijzondere wet is toegewezen⁶⁸. Al is het nog zo dat het Arbitragehof zich, wat de conformiteit betreft met de grondwettelijk bevoegdheidsverdelende regels, laat leiden door de betwistbare⁶⁹ overweging of er al dan niet een uitdrukkelijke machtiging van de bijzondere wetgever bestaat, hetgeen in casu het geval is, staan de bij een wetgevende norm goedgekeurde samenwerkingsakkoorden, wat de naleving van de

bevoegdheidsverdelende regels betreft, ter beoordeling van het Arbitragehof⁷⁰.

6.2. Een ander probleem, dat niet is geregeld, betreft *de verhouding tussen het samenwerkingsakkoord en de juridische orde van de contracterende entiteiten*. Quid voorbeeld wanneer, na een bij wetgevende norm goedgekeurd samenwerkingsakkoord, een wetgevende norm tot stand komt die onverenigbaar is met de bepalingen van het akkoord? De bijzondere wet en haar parlementaire voorbereiding raken dit probleem in genedele aan, hoewel het nochtans normaal is dat het «samenwerkingsrecht» dwingend is voor de contracterende partijen en zijn primauteit verzekerd wordt door het federale recht door middel van geëigende juridische beroepen⁷¹. De ervaring met andere federale Staten toont aan dat de federale gerechten de regels van het internationaal recht suppletief toepassen om de lacunes van het interne recht op te vullen⁷². Moet men dan in de gestelde hypothese, naar analogie van de voorrang van het internationaal verdragsrecht op – zelfs latere – wetgevende normen⁷³, de voorrang geven aan het samenwerkingsakkoord? Dit is de oplossing in Zwitserland en de Verenigde Staten van Amerika, federale Staten met een sterke interne cohesie, maar niet in de Duitse Bondsrepubliek waar immers nog de dualistische opvatting inzake het internationaal verdragsrecht geldt⁷⁴. Al is het zo dat samenwerkingsakkoorden niet kunnen worden gelijkgesteld met internationale verdragen, daar zij hun grondslag in het federale recht vinden, het is eveneens onmogelijk het privaatrecht erop toe te passen⁷⁵.

6.3. Ook het rechtsstatuut van de bij de samenwerkingsakkoorden op te richten gemeenschappelijke diensten en instellingen is niet bepaald⁷⁶. Ook inzake *de beslechting van de geschillen m.b.t. de uitlegging of de uitvoering van de facultatieve samenwerkingsakkoorden* is er een vacuüm. Weliswaar bepaalt artikel 92bis, § 6, van de bijzondere wet van 8 augustus 1980 dat de contracterende partijen de desbetreffende bepalingen inzake de verplichte samenwerkingsakkoorden – met name een «samenwerkingsrecht» waarvan de samenstelling bij elk akkoord aan de contracterende partijen toekomt – op de facultatieve samenwerkingsakkoorden van toepassing kunnen maken, maar dit is een faculteit, zonder enige verplichting. Onverminderd de toepassing van de gewone regelen ingeval de samenwerkingsakkoorden, zo-

⁶⁵ Zie noot 40.

⁶⁶ A. ALEN en P. PEETERS, *o.c.*, p. 11. Zie eveneens A. VANWELKENHUYZEN, *Arbitrage des conflits entre régions ou entre une région et le pouvoir fédéral ou national*, Colloque sur le fait régional en Europe, Collège d'Europe, Brugge, 1984, p. 69.

⁶⁷ M.v.T., *Gedr. St., Kamer*, B.Z. 1988, nr. 516/1, p. 30.

⁶⁸ Advies Raad van State, afdeling wetgeving, verenigde kamers, van 13 juli 1988, *Gedr. St., Kamer*, B.Z. 1988, nr. 516/1, p. 52. De bijzondere wetgever heeft het tekstvoorstel van de Raad van State, behoudens de door deze gewraakte passus, volledig gevolgd.

⁶⁹ Zie A. ALEN en F. MEERSSCHAUT, «Het Arbitragehof, (nog steeds) een Grondwettelijk Hof in wording. Een commentaar op de bijzondere wet van 6 januari 1989», in A. ALEN, *De derde Staats-hervorming (1988-1989) in drie fasen, o.c.*, p. 60; ook de bijzondere meerderheidswetten dienen de grondwettelijke bevoegdheidsregels te eerbiedigen en vallen onder de toetsingsbevoegdheid van het Arbitragehof.

⁷⁰ Zie o.m. M.v.T., *Gedr. St., Kamer*, 1988-89, nr. 631/1, p. 48. Dit moge ook blijken uit het advies van de Raad van State, afdeling wetgeving, van 23 en 24 november 1988, *Gedr. St., Kamer*, 1988-89, nr. 635/1, p. 81, volgens hetwelk het «samenwerkingsrecht», dat immers alleen bevoegd is voor de geschillen m.b.t. de uitlegging of de uitvoering van de verplichte samenwerkingsakkoorden, een pre-judiciële vraag aan het Arbitragehof moet stellen wanneer het n.a.v. het voor hem gebrachte geschil te maken krijgt met problemen, waarvoor krachtens artikel 107ter, § 2, van de Grondwet uitsluitend het Arbitragehof bevoegd is. Anders: R. ERGEC, *o.c.*, p. 7.

⁷¹ R. ERGEC, *o.c.*, p. 7.

⁷² *Ibidem*, p. 6, en *idem*, «Le droit international et les conflits au sein de l'Etat fédéral», *Rev.dr.int. et dr.comp.*, 1987, 333-366.

⁷³ Cass., 27 mei 1971, *J.T.*, 1971, 460-474, met concl. W.J. GANSHOF VAN DER MEERSCH.

⁷⁴ R. ERGEC, «Le droit international et les conflits au sein de l'Etat fédéral», *o.c.*, p. 348.

⁷⁵ *Ibidem*, p. 349.

⁷⁶ R. ERGEC, «La réforme de l'Etat et la coopération», *o.c.*, p. 8.

wel de verplichte als de facultatieve, de bevoegdheidsverdelende regels schenden, brengt het voorgaande mee dat voor de geschillen omtrent de uitlegging of de uitvoering van de facultatieve samenwerkingsakkoorden een vacuüm mogelijk is, wanneer de contracterende partijen niet in een «samenwerkingsgerecht» voorzien, daar voor deze geschillen noch het Arbitragehof, noch de gewone of administratieve rechtscolleges bevoegd kunnen worden geacht ⁷⁷.

6.4. Het voorgaande toont aan dat het voor de rechtszekerheid beter ware geweest het hele contentieux van de naleving der samenwerkingsakkoorden aan het Arbitragehof toe te wijzen ⁷⁸. Oorspronkelijk waren overigens andere controlemechanismen vooropgesteld ⁷⁹. Dat de bijzondere wetgever toch geopteerd heeft voor «een nieuwsoortig contentieux» ⁸⁰, is minder te wijten aan de ontstentenis van een grondwettelijke grondslag om het Arbitragehof met het contentieux te belasten, dan wel aan de wil om in genedele afbreuk te doen aan «het algemeen beginsel van de autonomie en het beginsel van de afwezigheid van een normenhierarchie» ⁸¹.

6.5. Ten slotte, en zulks past in het kader van de algemene evaluatie van het «coöperatief federalisme», bestaat het gevaar van een zeer ruime interpretatie van «administratieve akkoorden», die geen wetgevende goedkeuring behoeven ⁸², zodat vele akkoorden aan de rechtstreekse controle van de wetgevende vergaderingen ontsnappen ⁸³.

De praktijk van de reeds gesloten samenwerkingsakkoorden ⁸⁴ toont dit reeds aan, zoals eveneens het gebrek aan bekendmaking van de akkoorden in het Belgisch Staatsblad.

7. De overlegprocedures

7.1. Hierboven is reeds behandeld over het verwerpelijk behoud van de belangenconflictenprocedure voor het Overlegcomité (zie nr. 5.5), evenals over de eveneens verwerpelijke beperking van de bevoegdheid van de Raad van State ter zake (zie nr. 5.4). Overigens bestaat op dit vlak eveneens onduidelijkheid over de overlegregels die onder de beschreven bevoegdheid van het Arbitragehof, de Raad van State en het Overlegcomité vallen. De desbetreffende wetteksten maken gewag van overlegregels «waarvan sprake is in de bijzondere wet van 8 augustus 1980 tot hervorming der instellingen, de samenwerkingsakkoorden bedoeld in artikel 92bis van voornoemde wet uitgezonderd, alsook in de bijzondere wet betreffende de financiering van de Gemeenschappen en de Gewesten of in elke andere wet genomen ter uitvoering van de artikelen 59bis, 59ter, 107quater en 115 van de

Grondwet». Hoe moet deze bepaling ten aanzien van wetgevende normen begrepen worden wat enerzijds de verplichte raadpleging van de afdeling wetgeving van de Raad van State en anderzijds de voor het Overlegcomité te volgen procedure inzake belangenconflicten betreft? Vóór de invoering van artikel 124bis in de bijzondere wet op het Arbitragehof, bestond er geen twijfel over dat het ging om vormregels, die niet onder de bevoegdheid van het Arbitragehof vielen ⁸⁵. Blijkbaar heeft de bijzondere wetgever die toestand willen behouden, maar zeker is dit niet. Zo kan de in de gecoördineerde wetten op de Raad van State voorgeschreven adviesverplichting begrepen worden als de uitvoering van artikel 107ter, § 1, van de Grondwet, dat niet voorkomt in de opsomming van de grondwetsbepalingen ter uitvoering waarvan de overlegregels als bevoegdheidsverdelende regels t.a.v. het Arbitragehof worden beschouwd, maar ook als de uitvoering van artikel 59bis, § 8, van de Grondwet, dat wel voorkomt in voormelde opsomming. De eerste hypothese lijkt evenwel waarschijnlijker, omdat artikel 59bis van de Grondwet alleen betrekking heeft op de Vlaamse en de Franse Gemeenschap, terwijl artikel 107ter, § 1, van de Grondwet inzake de voorkoming van bevoegdheidsconflicten alle Gemeenschappen en Gewesten betreft ⁸⁶.

7.2. Een andere moeilijkheid inzake de overlegprocedures is de onduidelijkheid omtrent hun inhoudelijke betekenis ⁸⁷. Zowel in 1979 ⁸⁸ als in 1988 ⁸⁹ heeft de Raad van State gewezen op de noodzaak het overleg nauwkeurig te definiëren, en ter wille van de rechtszekerheid de procedure in de bijzondere wet zelf vast te leggen, zo al niet de gehele procedure, dan toch in ieder geval de hoofdbestanddelen ervan. De regering is noch bij de tweede, noch bij de derde staatsvorming hierop ingegaan ⁹⁰, wellicht omdat, behoudens wat het onderscheid betreft tussen de procedures

⁸⁵ Zie Arbitragehof, rolnr. 9 – arrest nr. 8, 22 januari 1986, B.S., 8 februari 1986 (inzake het Overlegcomité), en rolnr. 51 – arrest nr. 66, 30 juni 1988, B.S., 21 juli 1988 (inzake de afdeling wetgeving van de Raad van State).

⁸⁶ Wegens zijn ruimere draagwijdte, werd bij de grondwetsherziening van 1980 overigens de overbodig geworden bepaling van artikel 59bis, § 8, van de Grondwet, opgeheven door de Kamer op 22 juli 1980, maar de Senaat nam op 28 juli 1980 de wijzigingen aan artikel 59bis aan, zonder § 8 op te heffen. Artikel 59bis, § 8, van de Grondwet werd trouwens opgenomen in de verklaringen tot herziening van de Grondwet van 1978 (B.S., 15 november 1978) en 1981 (B.S., 6 oktober 1981).

⁸⁷ Zie A. ALEN en P. PEETERS, o.c., pp. 123-125 en 127-128. In dezelfde zin: R. ERGEC, «La réforme de l'Etat et la coopération», o.c., pp. 3-4.

⁸⁸ Advies Raad van State, afdeling wetgeving, verenigde kamers, van 26 juli 1979, *Gedr. St., Senaat*, B.Z. 1979, nr. 261/1 (bijlage II), p. 7.

⁸⁹ Adviezen Raad van State, afdeling wetgeving, verenigde kamers, van 13 juli 1988, *Gedr. St., Kamer*, B.Z. 1988, nr. 516/1, p. 43, en afdeling wetgeving, van 23 en 24 november 1988, *Gedr. St., Kamer*, 1988-89, nr. 635/1, p. 57.

⁹⁰ De meeste overlegprocedures gaan terug op het ontwerp van bijzondere Gewest- en Gemeenschapswet van 1979, toen de regering op aandringen van de senaatscommissie de over diverse bepalingen verspreide procedures van overleg heeft gehergroepeerd en de regering een uitleg heeft trachten te geven over de betekenis van de verschillende procedures (zie het verslag-COOREMAN en GOOSSENS, *Gedr. St., Senaat*, B.Z. 1979, nr. 261/2, pp. 157-166), waarnaar de Raad van State in zijn latere adviezen heeft verwezen.

⁷⁷ A. ALEN en P. PEETERS, o.c., p. 136.

⁷⁸ *Ibidem*. In dezelfde zin: R. ERGEC, «La réforme de l'Etat et la coopération», o.c., p. 8.

⁷⁹ M.v.T., *Gedr. St., Kamer*, B.Z. 1988, nr. 516/1, p. 31.

⁸⁰ Advies Raad van State, afdeling wetgeving, van 23 en 24 november 1988, *Gedr. St., Kamer*, 1988-89, nr. 635/1, p. 80.

⁸¹ Verslag-CEREXHE en ERDMAN, *Gedr. St., Senaat*, B.Z. 1988, nr. 405/2, p. 48.

⁸² *Ibidem*, p. 47, en M.v.T., *Gedr. St., Kamer*, B.Z. 1988, nr. 516/1, p. 30.

⁸³ R. ERGEC, «La réforme de l'Etat et la coopération», o.c., p. 7.

⁸⁴ A. ALEN en P. PEETERS, o.c., p. 138, Naschrift, nr. 4.3.

die louter overleg vereisen en de procedures die een akkoord of een overeenstemming voorschrijven, het niet mogelijk is tot zinvolle inhoudelijke omschrijvingen van alle overlegprocedures te komen. Vooral het onderscheid tussen «overleg» en «betrokkenheid» is nooit duidelijk gebleken⁹¹. Volgens de parlementaire voorbereiding houdt «overleg» in de eerste plaats in dat samen beraadslaagd wordt en in de tweede plaats steeds de bevoegde overheid beslist⁹² en gaat het bij «betrokkenheid» om «een verplichte adviesinwinning, de faculteit om aanbevelingen te doen of om een tekstvoorstel te ontwerpen»⁹³. Het gevolg hiervan is dat de rechtscolleges, die toezicht houden op de naleving van de overlegprocedures, wegens de ontstentenis van precieze voorschriften ter zake, tot op zekere hoogte discretionair de inhoud van de overlegprocedures kunnen bepalen. De praktijk toont dit overigens aan: terwijl de afdeling wetgeving van de Raad van State voorheen van oordeel was dat aan de formaliteit van «betrokkenheid» was voldaan wanneer aan de Executieven door de nationale overheid om advies werd verzocht⁹⁴, is dezelfde afdeling⁹⁵, in het verlengde van rechtspraak van de afdeling administratie van de Raad van State, die op die grond reeds twee nietigverklaringen heeft uitgesproken⁹⁶, van oordeel dat de «betrokkenheid» een vorm van samenwerking is die verder gaat dan die welke voortvloeit uit de loutere verplichting om een advies in te winnen. Het betrekken van een orgaan bij het ontwerpen van normatieve bepalingen houdt volgens deze jurisprudentie niet alleen in «dat eventuele voorstellen in ontvangst worden genomen en er een onderzoek aan wordt gewijd, doch bovendien ook dat ze met dat orgaan worden besproken, wat betekent dat, alvorens een beslissing wordt genomen, het orgaan tenminste een uiteenzetting krijgt van de redenen waarom het in voorkomend geval niet raadzaam wordt geacht op de bewuste voorstellen in te gaan, zodat dit orgaan over een garantie beschikt dat er niet zonder aanvaardbare redenen aan zijn standpunt voorbij zal worden gegaan»⁹⁷. Vanzelfsprekend moet de bijzondere wet zo worden uitgelegd «dat de institutionele hervorming meebrengt dat de overheidsinstanties samenwerken»⁹⁸, doch de rechtscolleges zullen ervoor moeten waken telkenmale rekening te houden met de concrete omstandigheden, opdat, nu geen termijnen noch een procedure voor het overleg in de bijzondere wet zijn bepaald, het stilzitten van de ene overheid de andere overheid niet kan verhinderen om tot een beslissing te komen⁹⁷. Zonder dat hiermee afbreuk kan worden gedaan aan de draagwijdte van het voorgeschreven overleg⁹⁸, moe-

ten de desbetreffende partijen toch geacht worden zich met elkaar te kunnen verstaan omtrent de modaliteiten van de toekomstige samenwerking⁹⁹, en in dat opzicht verdient het door het Overlegcomité goedgekeurde protocol «tot regeling van de onderscheiden vormen van samenwerking tussen de Regering en de Executieven», waarin procedureregelen en termijnen zijn bepaald, toch een ruimere bekendheid¹⁰⁰, opdat de rechtscolleges er rekening mee kunnen houden¹⁰¹.

B. Globale evaluatie

8. Hoewel de derde staatsvorming als belangrijke verdienste heeft dat vroegere juridische obstakels op het vlak van de samenwerking zijn weggenomen en dat de vormen van samenwerking zijn uitgebreid, is het betreuwenswaardig dat niet begonnen werd met het federaal samenwerkingsverband bij uitstek, dat zich op het wetgevend vlak uit in een *karakteristiek tweekamerstelsel*. «De hervorming van de Senaat» had niet het sluitstuk, maar wel het beginpunt van de derde staatsvorming moeten zijn¹⁰².

Samen met de pariteit in de Ministerraad, is een hervormde Senaat de beste uitdrukking van de betrokkenheid van de twee grote volksgemeenschappen bij de nationale gezagsuitoefening in België¹⁰³, hoewel nu reeds deze betrokkenheid via het «dubbel mandaat» van de nationale volksvertegenwoordiging moeilijk kan worden ontkend¹⁰⁴.

9. Voor het overige vindt men in de Belgische structuren in ruime mate de *types van samenwerkingsverbanden* terug, die men ook in het rechtsvergelijkend federalisme pleegt aan te treffen: samenwerking zowel op het bi- als op het multilaterale vlak; zowel horizontale als verticale samenwerkingsverbanden; van eenvoudige overleg- tot verbindende procedures; vrijwillige en verplichte samenwerking; de techniek van de parallelle wetgeving; intergouvernementele conferenties... Zoals in andere federale Grondwetten, wordt de samenwerking niet op systematische wijze geregeld in de Belgische Grondwet. Het merendeel van de samenwerking

in acht te nemen dat een ernstige advisering in redelijkheid onmogelijk wordt (advies Raad van State, afdeling wetgeving, L. 17.654/8, van 17 juni 1987).

⁹⁹ In die zin eveneens R.v.St., nr. 32.760, 16 juni 1989.

¹⁰⁰ Het laatste protocol is goedgekeurd op 5 juli 1988 (vooralsnog niet gepubliceerd). Voor de overige tekst, zie A. ALEN, *Staatsvorming: De nieuwe Grondwet en haar uitvoeringswetten*, Cess, Brussel, 1985, 2e uitgave, p. 137.

¹⁰¹ In een niet gepubliceerd advies van de Raad van State, afdeling wetgeving, L. 18.961/8, van 1 maart 1989, wordt met een beroep op dit protocol geacht dat de regering niet heeft voldaan aan het voorschrift van «betrokkenheid».

¹⁰² Zie reeds hierboven, evenals R. ERGEC, «La réforme de l'Etat et la coopération», o.c., p. 8.

¹⁰³ F. DELPÉRÉE, o.c., p. 13.

¹⁰⁴ Zie hierover adviezen Raad van State, afdeling wetgeving, van 15 mei 1979, *Gedr. St., Senaat*, B.Z. 1979, nr. 16/1, en van 25 juni 1986, *Gedr. St., Kamer*, 1985-86, nr. 154/2: de vertegenwoordiging van de Gemeenschappen institutionaliseert zich op het nationaal vlak door de indeling in taalgroepen van de gekozen parlementsleden en op het gemeenschapsvlak door de Raden, en zowel de taalgroepen als de Raden vervullen als fundamentele componenten van de huidige staatsstructuur eigen opdrachten in naam en ten behoeve van de onderscheiden Gemeenschappen.

⁹¹ Advies Raad van State, afdeling wetgeving, verenigde kamers, van 13 juli 1988, *Gedr. St., Kamer*, B.Z. 1988, nr. 516/1, p. 43.

⁹² Verslag-COOREMAN en GOOSSENS, o.c., p. 162.

⁹³ *Ibidem*, p. 181.

⁹⁴ Adviezen Raad van State, afdeling wetgeving, L. 14.404/1, van 23 oktober 1981 (niet gepubliceerd), en van 17 november 1982, B.S., 18 januari 1983.

⁹⁵ Advies Raad van State, afdeling wetgeving, L. 19.212/1/V, van 16 augustus 1989 (niet gepubliceerd).

⁹⁶ R.v.St., nr. 31.587, 14 december 1988, *J.L.M.B.*, 1989, 547-554, met noot B. HAUBERT, en nr. 32.760, 16 juni 1989.

⁹⁷ Dit lijkt ook de opvatting van de Raad van State te zijn volgens de samenvatting van het arrest nr. 32.760, in *A.P.M.*, 1989, 93-94.

⁹⁸ *Ibidem*. Zo bijvoorbeeld kunnen de Executieven niet geacht worden gemachtigd te zijn om zich te verbinden zodanige termijnen

in federale Staten ligt trouwens veeleer op het «paraconstitutiële» en het informele vlak ¹⁰⁵.

10. Onder voorbehoud van wat omtrent de afwezigheid van een tweede Statenkamer is gezegd, mag men gerust stellen dat België de weg is opgegaan van het «coöperatief federalisme», een benaming voor de verschuiving van het nogal klassiek federaal concept van regionale verscheidenheid en van het primaat van de autonomie der componenten, naar de erkenning van de wederzijdse interdependentie en het streven naar integratie ¹⁰⁶, of voor de evolutie van «Vielheit in der Einheit» naar «Einheit trotz Vielfalt» ¹⁰⁷. Deze ontwikkeling hangt onmiddellijk samen met de uitbouw van de moderne sociale welvaartstaat, waarin het streven naar een gelijke spreiding van het welvaartsniveau een belangrijke plaats inneemt ¹⁰⁶.

Aan het coöperatief federalisme zijn evenwel ook een aantal *nevengevolgen* verbonden, waaraan niet kan worden voorbijgegaan. Het federalisme bevordert immers de democratische inspraakmogelijkheden, doordat boven op de klassieke machtscheiding een bijkomende machtsverdeling tussen het federale en het gefedereerde niveau plaatsheeft en aldus de machtsverhoudingen meerderheid/minderheid vermeningvuldigd worden. Het is vanuit die gezichtshoek dat onder meer Kisker ¹⁰⁸ een verregaande ontwikkeling van het coöperatief federalisme aan fundamentele kritiek heeft onderworpen. Hij heeft ook gewezen op het gevaar van het «oligarchisch federalisme» ¹⁰⁹, of op de marginalisering van de parlementaire controle op de machtsuitoefening, waaraan een evenredige machtstoename van de uitvoerende macht beantwoordt. Wat de Duitse Bondsrepubliek betreft, heeft Greywe-Leymarie vastgesteld dat de spontane coöperatie bijna altijd buiten de parlementen om verloopt en dat zij ook inzake de geïnstitutionaliseerde coöperatie slechts optreden voor de goedkeuring van de vereiste kredieten, zodat er geen ernstig debat ontstaat en zij het werk van de uitvoerende organen alleen kunnen goed- of afkeuren ¹¹⁰. Ook voor België dreigt dit gevaar, waardoor nog een dimensie wordt toegevoegd aan de reeds bestaande crisis in de verhouding tussen de wetgevende en de uitvoerende macht ¹¹¹. Het zijn immers de «executieven» die de onderhandelingen voeren en over de noodzakelijke informatie en beslissingsflexibiliteit beschikken. We wezen terloops reeds op de natuurlijke neiging om aan de samenwerkingsakkoorden het predikaat «uitvoerend» of «administratief» te verlenen teneinde aan de parlementaire goedkeuring te ontsnappen, evenals op het gevaar dat beleidsprotocols of samenwerkingsak-

koorden niet worden bekendgemaakt en zelfs totaal aan iedere vorm van parlementair toezicht ontsnappen.

Bij de bespreking van de wederzijdse vertegenwoordiging in beheers- en beslissingsorganen, is – eveneens terloops – het risico van de verhoging van het aantal mandaten aangeraakt (zie nr. 5.2). Het verwijst naar een algemeen probleem van het coöperatief federalisme, zijn kostprijs ¹¹². F. Delpérée ¹¹³ drukte het kernachtig als volgt uit: «Les services coûtent. La coopération coûte.»

IV. BESLUITEN

11. Autonomie en participatie zijn de twee basisbeginselen van elke federale staatsstructuur ¹¹⁴. Ook de coöperatie is een essentieel element van het federalisme, want zonder een minimum van coördinatie tussen de federale Staat en de samenstellende delen zou er geen federatie meer zijn, maar een juxtapositie van onafhankelijke entiteiten ¹¹⁵. Autonomie en coördinatie vullen elkaar op nuttige wijze aan om aan de federale Staat zijn eigen fysionomie te geven ¹¹⁵. De derde staatsvorming heeft de autonomie van de Gemeenschappen en de Gewesten sterk doen aangroeiën, maar heeft terecht aandacht geschonken aan de samenwerkingsverbanden.

12. In haar studie over het coöperatief federalisme in de Duitse Bondsrepubliek komt C. Greywe-Leymarie tot de bevinding dat het onmogelijk lijkt er de samenwerking nog te veralgemenen, zowel om praktische redenen, de hoge administratie- en personeelskosten, als om theoretische redenen, het al te sterk prijsgeven van de eigenheid van de Länder ¹¹⁶. Dit laatste lijkt ons in België een minder groot risico te zijn, gelet op het systeem van exclusieve bevoegdheidsverdeling, de ontstentenis van een normenhierarchie, het centrifugaal en het duaal karakter van het Belgische hervormingsproces. Al is de nationale gezagsuitoefening vanzelfsprekend meer dan het samenbeheer van een Staat door twee grote gemeenschappen, toch kunnen de samenwerkingsverbanden centrifugale tendensen temperen, en daarom moeten zij als positief worden ervaren.

13. Natuurlijk zijn er technische gebreken waaraan nog zou kunnen worden verholpen. De essentie evenwel is dat alle betrokken partijen de noodzakelijkheid en het nut van de samenwerking onderkennen, want de juridische regeling ervan kan enkel een kader hiertoe bieden ¹¹⁷. En zo komen we tot de «roots» van elk federaal systeem, de «*Bundestreue*», die zowel aan de federale overheid t.o.v. de deelgebieden als aan de deelgebieden t.o.v. de federatie en onderling de verplichting oplegt om de belangen van de andere partijen in aanmerking te nemen ¹¹⁸. Voor de rechtspraak biedt het begrip een uitermate rijk reservoir waaruit kan worden geput om de lacunes van het geschreven federale

¹⁰⁵ Zie o.m. R. ERGEC, «La réforme de l'Etat et la coopération», o.c., p. 1.

¹⁰⁶ A. ALEN en P. PEETERS, o.c., p. 116. Zie ook R. ERGEC, *ibidem*.

¹⁰⁷ K. WEBER, *Kriterien des Bundesstaates. Eine systematische, historische und rechtsvergleichende Untersuchung des Bundesstaatlichkeit der Schweiz, der Bundesrepublik Deutschland und Österreichs*, W. Braumüller, Wenen, 1980, p. 225.

¹⁰⁸ G. KISKER, *Kooperation im Bundesstaat. Eine Untersuchung zum kooperativen Föderalismus in der Bundesrepublik Deutschland*, Mohr, Tübingen, 1971, p. 234.

¹⁰⁹ *Ibidem*, p. 229.

¹¹⁰ C. GREYWE-LEYMARIE, o.c., p. 162.

¹¹¹ A. ALEN en P. PEETERS, o.c., p. 137. Zie ook R. ERGEC, «La réforme de l'Etat et la coopération», o.c., p. 2.

¹¹² Vgl. C. GREYWE-LEYMARIE, o.c., pp. 182-183.

¹¹³ O.c., p. 14.

¹¹⁴ Zie o.m. F. DELPÉRÉE, «La réforme de l'Etat. I. La voie fédérale», *J.T.*, 1989, p. 2.

¹¹⁵ R. ERGEC, «La réforme de l'Etat et la coopération», o.c., p. 1.

¹¹⁶ O.c., pp. 175-196, met verwijzing op p. 202, naar K. HESSE, die spreekt van «der unitarische Bundesstaat».

¹¹⁷ A. ALEN en P. PEETERS, o.c., p. 137.

¹¹⁸ A. FISCHER, o.c., pp. 41-42.

recht op te vullen ¹¹⁹. Hoewel er, zoals hierboven is beschreven (zie nr. 4.3), in de rechtspraak, zowel van het Arbitragehof als van de Raad van State, aanzetten tot de toepassing van voornoemd beginsel zijn gegeven, blijft het vooralsnog een vrij marginaal bestaan beschoren ¹²⁰. Het beroep op het federaal getrouwheidsbeginsel moet in elk geval worden gesitueerd in het raam van het rechterlijk bevoegdheidstoezicht ¹²¹. Zo oordeelde de Raad van State dat, hoewel noch de Grondwet, noch de wetten van 8 en 9 augustus 1980 een zogenaamde «Full faith and credit clause» bevatten, met toepassing waarvan in principe de administratieve rechtshandelingen en rechterlijke procedures van de ene Staat door de andere Staten worden erkend, een minimum van vertrouwen in de reglementering van de overige deelgebieden m.b.t. de erkenning van uitzendbureaus, te dezen volkomen gewettigd was ¹²². Het is van belang dat de rechtspraak verder en ruimer toepassing maakt van de algemene rechtsbeginselen die aan een federaal rechtstelsysteem ten grondslag liggen. Vooral het Arbitragehof lijkt hierin een belangrijke rol te kunnen spelen. Samen met de samenwerkingsverbanden kan de rechtspraak geschikt zijn om, zonder te vervallen in een neo-unitarisme, een zeker scepticisme omtrent de vaak moeizame ontwikkeling van het Belgische hervormingsproces weg te nemen.

Prof. dr. André ALEN
K.U.Leuven en R.U.Gent

BIJLAGE: Overzicht van de samenwerkingsvormen in België

1. Grondwetsbepalingen

- art. 59bis, § 2, 1e lid, 3°, en 2e lid;
- art. 59bis, § 2bis;
- art. 59ter, § 2, 1e lid, 4°, en 3e lid.

2. Commissies voor samenwerking

2.1. Horizontaal:

- artikel 4 van de (bijzondere) wet van 21 juli 1971 betreffende de bevoegdheid en de werking van de Cultuurraden voor de Nederlandse Cultuurgemeenschap en voor de Franse Cultuurgemeenschap.
- artikel 55, § 2 en § 3, van de wet van 31 december 1983 tot hervorming der instellingen voor de Duitstalige Gemeenschap.

2.2. Verticaal:

- artikelen 43 tot 46 van de bijzondere wet van 12 januari 1989 met betrekking tot de Brusselse Instellingen (zie ook artikel 32, § 8, van de gewone wet van 9 augustus 1980 tot hervorming der instellingen, als gewijzigd bij artikel 29 van de wet van 16 juni 1989 houdende diverse institutionele hervormingen).

3. Het behoud van het status-quo

3.1. Horizontaal:

- artikel 5 van de (bijzondere) wet van 21 juli 1971;
- artikel 92 van de bijzondere wet van 8 augustus 1980 tot hervorming der instellingen.

3.2. Horizontaal en verticaal:

- artikel 94, § 2 en § 3, van de bijzondere wet van 8 augustus

1980 (toegevoegd bij artikel 67, § 1, van de bijzondere wet van 16 januari 1989 betreffende de financiering van de Gemeenschappen en de Gewesten; van toepassing verklaard op het Brusselse Hoofdstedelijk Gewest en op de Gemeenschappelijke Gemeenschapscommissie bij artikel 84 van de bijzondere wet van 12 januari 1989 met betrekking tot de Brusselse Instellingen).

4. Overlegorganen

4.1. Overlegcomité (verticaal):

- artikelen 31 tot 33bis van de gewone wet van 9 augustus 1980 tot hervorming der instellingen, zoals gewijzigd bij de artikelen 25 tot 31 van de wet van 16 juni 1989 houdende diverse institutionele hervormingen;
- artikel 67 van de wet van 31 december 1983 tot hervorming der instellingen voor de Duitstalige Gemeenschap.

4.2. Interministeriële conferenties (verticaal):

- artikel 31bis van de gewone wet van 9 augustus 1980 tot hervorming der instellingen (ingevoegd bij artikel 27 van de wet van 16 juni 1989 houdende diverse institutionele hervormingen).

4.3. Overlegorgaan voor het gezondheidsbeleid in Brussel-Hoofdstad (verticaal):

- artikel 5, § 3, van de bijzondere wet van 8 augustus 1980 tot hervorming der instellingen.

5. Overlegprocedures (horizontaal en verticaal)

Sanctionering:

- artikel 33 van de gewone wet van 9 augustus 1980 tot hervorming der instellingen (zoals gewijzigd bij artikel 30 van de wet van 16 juni 1989 houdende diverse institutionele hervormingen);
- artikel 124bis van de bijzondere wet van 6 januari 1989 op het Arbitragehof (ingevoegd bij artikel 68 van de bijzondere wet van 16 januari 1989 betreffende de financiering van de Gemeenschappen en de Gewesten);
- artikel 14bis van de gecoördineerde wetten op de Raad van State (ingevoegd bij artikel 14 van de wet van 16 juni 1989 houdende diverse institutionele hervormingen).

6. Samenwerking van diensten

6.1. Tussen Franse Gemeenschap en Waalse Gewest (horizontaal):

- artikelen 52 en 77 van de bijzondere wet van 8 augustus 1980 tot hervorming der instellingen.

6.2. Vertegenwoordiging in beheers- of beslissingsorganen (horizontaal en verticaal):

- artikel 92ter van de bijzondere wet van 8 augustus 1980 tot hervorming der instellingen (ingevoegd bij artikel 15 van de wet van 8 augustus 1988; van toepassing verklaard op het Brusselse Hoofdstedelijk Gewest en op de Gemeenschappelijke Gemeenschapscommissie bij de artikelen 42 en 63 van de bijzondere wet van 12 januari 1989 met betrekking tot de Brusselse Instellingen).

6.3. Gemeenschappelijke diensten en instellingen (horizontaal en verticaal):

- artikel 92bis, § 1, van de bijzondere wet van 8 augustus 1980 tot hervorming der instellingen (zie onder 7.2).

7. Samenwerkingsakkoorden

7.1. Horizontaal:

- artikel 55, § 1, van de wet van 31 december 1983 tot hervorming der instellingen voor de Duitstalige Gemeenschap.

7.2. Horizontaal en verticaal:

- artikel 92bis van de bijzondere wet van 8 augustus 1980 tot hervorming der instellingen, ingevoegd bij artikel 15 van de wet van 8 augustus 1988, en aangevuld bij artikel 66 van de bijzondere wet van 16 januari 1989 betreffende de financiering van de Gemeenschappen en de Gewesten (eveneens van toepassing verklaard op het Brusselse Hoofdstedelijk Gewest en op de Gemeenschappelijke Gemeenschapscommissie bij de artikelen 42 en 63 van de bijzondere wet van 12 januari 1989 met betrekking tot de Brusselse Instellingen);
- uitvoering bij de wet van 23 januari 1989 op het rechtscollege «bedoeld bij artikel 92bis, § 5 en § 6, en artikel 94, § 3, van de bijzondere wet van 8 augustus 1980 tot hervorming der instellingen».

¹¹⁹ R. ERGEC, «Le droit international et les conflits au sein de l'Etat fédéral», o.c., p. 363.

¹²⁰ A. ALEN en P. PEETERS, o.c., p. 112.

¹²¹ En niet, zoals ten onrechte is uitgelegd (zie o.m. F. PERIN en B. DEWEZ, «Les conflits d'intérêts», A.P.T., 1979-80, 169-170), als middel om belangenconflicten te beslechten: zie *ibidem*, p. 113.

¹²² Advies Raad van State, afdeling wetgeving, L. 18.537/1, van 21 april 1988, p. 12 (niet gepubliceerd).

DE DRINGENDE REDEN: FOUT OF GEEN FOUT?

1. De dringende reden is een rechtsbegrip. De feitenrechter stelt onaantastbaar de feiten vast, maar de beoordeling ervan is niet onaantastbaar¹. Het Hof van Cassatie gaat immers na of de feitenrechter een juist rechtsbegrip «dringende reden» gehanteerd heeft, en het toetst marginaal of de feitenrechter uit de onaantastbaar vastgestelde feiten de dringende reden heeft kunnen afleiden. Met name zal het Hof nagaan of de feitenrechter uit de feiten de aanwezigheid van een fout heeft kunnen afleiden. Bovendien kan de cassatierechter nagaan of de rechter ten gronde, aan de hand van de onaantastbaar vastgestelde feiten, heeft kunnen beslissen dat de fout voldoende ernstig is om een onmiddellijk ontslag te rechtvaardigen².

Wat het juiste rechtsbegrip betreft, zal de cassatierechter zich o.a. afvragen of de ingeroepen tekortkoming, los van de concrete omstandigheden van het geval, in abstracto een dringende reden kan vormen. Wat betreft de beoordelingsruimte, zal de cassatierechter nagaan of de feitenrechter alle redelijkerwijze als relevant te beschouwen omstandigheden in zijn oordeel heeft afgewogen³.

2. In het elders in dit nummer gepubliceerde arrest van 23 oktober 1989 – verder het «telefoon-arrest» genoemd – beslist het Hof van Cassatie ondubbelzinnig dat de dringende reden feiten zijn *die als fout moeten kunnen worden aangemerkt*. Over de kwestie of de dringende reden al dan niet een fout of schuld vereist, was er recent een verschil van mening ontstaan⁴.

3. Een drietal fundamentele redenen schragen de opvatting van het Hof van Cassatie.

De Belgische wetgever heeft het ontslag om een dringende reden steeds beschouwd als een civiele sanctie voor een fout⁵. Ook in het administratief recht wordt de afzetting ge-

zien als een (tuchtrechtelijke) sanctie voor *schuldig* gedrag van de ambtenaar⁶. De wet heeft de werknemer die om dringende redenen ontslagen wordt, bijkomende sancties opgelegd die enkel verklaarbaar zijn indien de dringende reden een sanctie is voor zijn ernstige fout. Aldus heeft het concurrentiebeding geen uitwerking wanneer de werkgever zelf de overeenkomst beëindigt, tenzij hij ontslaat om een dringende reden⁷. Bij ontslag om een dringende reden verliest de ontslagen werknemer zijn recht op de sluitingsvergoeding⁸. De om een dringende reden ontslagen werknemer verliest zijn recht op betaling van de feestdag die valt binnen dertig dagen na het einde van de arbeidsovereenkomst⁹. De handelsvertegenwoordiger die cliënteel heeft aangebracht, verliest zijn recht op uitwinningvergoeding in geval van ontslag om een dringende reden¹⁰⁻¹¹.

4. Daar de wetgever in 1978 het begrip dringende reden zelf gedefinieerd heeft, is de voorbereiding van de wet van 3 juli 1978 van het grootste gewicht.

De Nationale Arbeidsraad meende dat het, omwille van de rechtszekerheid, aangewezen was de in *de heersende* rechtspraak verworven omschrijving van de dringende reden in de tekst van de wet zelf op te nemen¹². Vervolgens stelde de Raad de definitie voor die door de wetgever woordelijk is overgenomen in artikel 35, tweede lid, W.A.O.: «Het bestaan van een dringende reden houdt bijgevolg in dat navolgende voorwaarden gezamenlijk verwezenlijkt zijn: 1° de ingeroepen feiten moeten een ernstige tekortkoming (faute grave) uitmaken; 2° zij dienen door hun aard of door de eraan verbonden gevolgen de contractuele arbeidsverhoudingen op zodanige wijze te beïnvloeden dat zij de voortzetting van iedere professionele samenwerking onmiddellijk en definitief onmogelijk maken»¹³. Dienovereenkomstig diende de minister van Tewerkstelling en Arbeid namens de regering een amendement in met als inhoud de huidige tekst van artikel 35, tweede lid, Arbeidsovereenkomstenwet¹⁴.

5. Welke was de heersende rechtspraak waarnaar de N.A.R. en de wetgever verwezen?

belge, Université de Liège, Luik, 1962, 100, CLESSE, J., o.c., R.C.J.B., 1989, 453.

⁶ R.v.St., 30 juli 1974, nr. 16597, Bouille, *Arr. R.v.St.*, 1974, 941; BORRET, J., «Over het onderscheid tussen tucht- en ordemaatregel», *T.B.P.*, 1982, 112; OPDEBEEK, I., *De tuchtmaatregeling in de lokale besturen*, Brugge, Die Keure, 1986, 66.

⁷ Artt. 65, 86, 104 W.A.O.

⁸ Art. 4 Sluitingswet 28 juni 1966.

⁹ Art. 14, K.B. 18 april 1974.

¹⁰ Art. 101 W.A.O.

¹¹ Zie ook het vroegere art. 999 W.A.O., inzake het recht op commissieloon.

¹² Zie advies in N.A.R., nr. 511 van 29 jan. 1976, 3.

¹³ Advies in N.A.R., nr. 511, 4.

¹⁴ Verslag VANNIEUWENHUYZE, *Parl. St., Senaat*, 1977-78, nr. 258/2, 89.

¹ Zie Cass., 12 jan. 1981, *Arr. Cass.*, 1980-81, 514, nr. 274; zie reeds Cass., 5 jan. 1977, *A.C.*, 1977, 485; Cass., 15 sept. 1986, *Arr. Cass.*, 1986-87, 50, *R.W.*, 1986-87, 1602.

² Zie, analoog, wat beide aspecten van de cassatiecontrole in Frankrijk op de «faute grave» betreft: Cass. fr., 28 dec. 1951, *Gaz. Pal.*, 1952, 1, 166; Cass. fr., 25 maart 1966, *Bull. cib.*, 1966, IV, 272.

³ LEES MOLENAAR, A., *Arbeidsrecht*, Zwolle, Tjeenk Willink, 1957, II, 179 en 180; VON STAUDINGER-NEUMANN, *Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch*, Berlin, Schweitzer, 1979, § 26; nr. 37.

⁴ Vgl. *enerzijds*: BLONDIAU, P., e.a., «La rupture du contrat de travail. Chronique de jurisprudence 1985-1987», *J.T.T.*, 1989, 247; RIGAUX, M., «De 'ernstige tekortkoming' constitutief voor dringende reden, in de zin van artikel 35, lid 2, van de Arbeidsovereenkomstenwet», *Soc. Kron.*, 1989, 1 tot 9; CLESSE, J., «La notion de motif grave», noot onder Cass., 9 maart 1987, *R.C.J.B.*, 1989, 446 tot 469; BUYSSENS, H., «Ontslag wegens dringende reden. Kroniek van de rechtspraak 1985-1987», *R.W.*, 1988-89, 1020; en *anderzijds* de conclusie van het O.M. bij Cass., 8 febr. 1988, *Arr. Cass.*, 1987-88, nr. 340, *J.T.T.*, 1988, 157.

⁵ FRANCOIS, L., «Les sanctions civiles en droit du travail belge», in *Les sanctions civiles, disciplinaires et pénales en droit du travail*

Over het algemeen beschouwden de feitenrechters de fout of de schuld als een wezenlijk bestanddeel van de dringende reden¹⁵. Past die rechtspraak in de vroegere cassatierecht-spraak nopens de dringende reden?

In het arrest van 11 februari 1937 oordeelde het Hof dat een partij bij een arbeidsovereenkomst voor bedienden, in geval van dringende redenen, mag overgaan tot onmiddellijk ontslag van de wederpartij, op grond van de algemene rechtsbeginselen¹⁶. Kennelijk ging het in casu over een arbeidsovereenkomst voor bedienden die buiten het toepassingsveld van de wet van 7 augustus 1922 viel. Opmerkenswaard is dat in de samenvatting bij het arrest artikel 1184 B.W. wordt vermeld als grondslag voor het ontslagrecht om dringende reden¹⁷.

Ook in het principearrest van 5 oktober 1967 verwees het Hof van Cassatie, bij de analyse van het begrip dringende reden, naar artikel 1184 B.W.: «Overwegende dat, overeenkomstig de beginselen betreffende de ontbinding van de wederkerige contracten, de zwaarwichtige reden bedoeld in artikel 18 van de op 20 juli 1955 gecoördineerde wetten betreffende het bediendencontract en waardoor een ontslag van de bediende zonder opzegging wordt gerechtvaardigd, feiten moeten zijn die aan de *schuld* van de bedienden te wijten zijn»¹⁸. Zoals men weet vereist de gerechtelijke ontbinding krachtens artikel 1184 B.W. een fout¹⁹.

6. De opvatting dat de dringende reden geen fout vereist, is onverenigbaar met de Franse tekst van artikel 35 W.A.O., die de dringende reden ondubbelzinnig definieert als «toute faute grave qui rend immédiatement et définitivement impossible toute collaboration professionnelle entre l'employeur et le travailleur».

7. Aangezien nu vaststaat dat de dringende reden een fout vereist, moet even nader worden ingegaan op de contouren van deze fout. Anders dan in een deel van de rechtspraak en de rechtsleer werd aangenomen²⁰, besliste het Hof van

Cassatie in zijn arrest van 9 maart 1987 dat het begrip dringende reden niet vereist dat de ernstige tekortkoming een contractuele tekortkoming is of dat de werkgever nadeel heeft geleden. Het oordeelde dat het voldoende is dat het gedrag van de werknemer een zodanige tekortkoming is dat ze de voortzetting van de professionele betrekkingen onmiddellijk en definitief onmogelijk maakt²¹.

Het onderscheid tussen de dringende reden als fout en als contractuele fout is evenwel minder groot dan op het eerste gezicht kan worden gedacht, omdat het begrip contractuele fout erg ruim is. Mede op grond van de artikelen 1134, derde lid, en 1135 B.W., zijn alle verplichtingen die de wet, het decreet, de collectieve arbeidsovereenkomst, het arbeidsreglement, de billijkheid en het essentiële vereiste van de uitvoering te goeder trouw opleggen, contractuele verbintenissen van de werkgever of de werknemer, dit wil zeggen verbintenissen voortvloeiend uit de arbeidsovereenkomst²². Ook gedragingen uit het privé-leven van de werkgever of de werknemer kunnen een contractuele fout uitmaken²³. Door een arbeidsovereenkomst aan te gaan, nemen de partijen dikwijls door de arbeidsovereenkomst gedetermineerde beperkingen van het privé-leven op zich.

8. De kwestie of alle fouten een dringende reden kunnen uitmaken, blijft problematisch. In 1974 specificeerde het Hof van Cassatie dat tekortkomingen door een partij begaan nadat de arbeidsovereenkomst reeds beëindigd is, niet meer kunnen leiden tot de beëindiging ervan²⁴.

Aangezien ook niet-contractuele fouten volgens het Hof een dringende reden kunnen opleveren, rijst de vraag of precontractuele fouten, zoals bedrog en door foutief handelen veroorzaakte dwaling, een dringende reden kunnen opleveren. Bij de beantwoording van die vraag mag men niet uit het oog verliezen dat de Arbeidsovereenkomstenwet enkel de arbeidsovereenkomst regelt en niet de precontractuele verhouding²⁵. M.a.w. de Arbeidsovereenkomstenwet kan principieel enkel de rechtspositie van de werkgever en de werknemer bepalen. Indien artikel 35 W.A.O. een ernstige tekortkoming vereist, dan kan zulks bijgevolg enkel betrekking hebben op een tekortkoming van een partij bij een arbeidsovereenkomst. Precontractuele fouten zijn geen fouten van de werkgever of van de werknemer, maar van de kandidaat-werkgever of van de sollicitant. Er blijven dus principiële bezwaren bestaan tegen de aanvaarding van precon-

¹⁵ Wrr. ber. Luik, 17 dec. 1964, *T.S.R.*, 1965, 279; Wrr. ber. Brussel, 3 dec. 1969, *T.S.R.*, 1970, 85 (samenvatting); Arbh. Gent, 8 feb. 1972, *T.S.R.*, 1973, 272 (samenvatting); Arbh. Brussel, 3 okt. 1973, *T.S.R.*, 1974, 228 (samenvatting); Arbh. Luik, 27 feb. 1975, *T.S.R.*, 1975, 314; Arbh. Brussel, 2 juni 1976, *J.T.T.*, 1976, 353; Arbrb. Bergen, 22 maart 1971, *J.T.T.*, 1971, 154, Arbrb. Luik, 15 juni 1971, *J.T.T.*, 1971, 222; Wrr. Brussel, 22 maart 1962, *J.T.*, 1962, 518; Arbrb. Antwerpen, 27 juni 1972, *J.T.T.*, 1973, 206; Arbrb. Luik, 24 jan. 1974, *Jur. Liège*, 1973-74, 301; Arbrb. Brussel, 20 nov. 1972, *J.T.T.*, 1973, 95; Arbrb. Brussel, 4 maart 1977, *R.W.*, 1977-78, 1321; meer verwijzingen nog bij JAMOULLE en JADOT, *Licenciement et démission pour motif grave*, Luik, Faculté de droit et de sciences sociales, 1977, 33, voetnoot 66.

¹⁶ *Pas.*, 1937, I, 50.

¹⁷ De gerechtelijke ontbinding ex art. 1184 B.W. vereist het bestaan van een contractuele fout: Cass., 27 juni 1946, *Pas.*, 1946, I, 271, met noot R.H.; Cass., 5 sept. 1980, *R.W.*, 1980-81, 1323, met concl. adv.-gen. BALLET; Cass., 28 mei 1965, *Pas.*, 1965, I, 1051; zie ook de verwijzingen bij RAUWS, W., *Civielrechtelijke beëindigingswijzen van de arbeidsovereenkomst: nietigheid, ontbinding en overmacht*, in *Reeks sociaal recht*, nr. 30, BLANPAIN, R., (red.), Antwerpen, Kluwer rechtswetenschappen, 1987, 497, in de voetnoten 27 en 31.

¹⁸ *Arr. Cass.*, 1968, 169, *Pas.*, 1968, I, 158.

¹⁹ Zie de verwijzingen in voetnoot 17.

²⁰ JAMOULLE en JADOT, *o.c.*, 32 en 80; GOVAERTS en ZANARDI, *Onmiddellijk ontslag wegens dringende reden*, Brussel, Auxis, 1987,

23; BLONDIAU, P., e.a., «La rupture du contrat de travail. Chronique de jurisprudence 1979-1981», *J.T.T.*, 1983, 315; RAUWS, W., *o.c.*, 126 tot 138; Arbh. Bergen, 28 nov. 1977, *J.T.T.*, 1978, 7; Arbh. Brussel, 6 maart 1984, *J.T.T.*, 1984, 482; Arbh. Antwerpen, 21 sept. 1988, *Limb. Rechtsl.*, 1988, 220.

²¹ Cass., 9 maart 1987, *R.W.*, 1987-88, 258, *Soc. Kron.*, 1987, 210, met noot H.F.

²² Zie Cass., 22 mei 1974, *Arr. Cass.*, 1974, 1057, *J.T.T.*, 1974, 182, *R.W.*, 1974-75, 1543; Cass., 10 mei 1982, *J.T.T.*, 1983, 94, *Pas.*, 1982, I, 1035; Cass., 23 maart 1953, *Pas.*, 1953, I, 560; Cass., 4 mei 1981, *Pas.*, 1981, I, 1001; Cass., 25 april 1988, *R.W.*, 1988-89, 431, met concl. adv.-gen. LENAERTS; zie vooral JAMOULLE, M., *Le contrat de travail*, Luik, Faculté de droit et de sciences sociales de Liège, 1986, II, nr. 3; vgl. art. 23 C.A.O.-wet.

²³ Arbh. Brussel, 12 juli 1972, *R.W.*, 1973-74, 1099, met noot VANDERMEULEN, G., Arbh. Bergen, 28 nov. 1977, *J.T.T.*, 1978, 7; JAMOULLE en JADOT, *o.c.*, 81; RAUWS, W., *o.c.*, 136.

²⁴ Cass., 6 nov. 1974, *Arr. Cass.*, 1975, 310.

²⁵ Zie art. 1 W.A.O.

tractuele fouten van de toekomstige werknemer of werkgever als dringende reden ²⁶. Daarom kan men verdedigen dat, in geval van wilsgebreken, de benadeelde partij enkel over de mogelijkheid beschikt om de nietigverklaring te vorderen.

9. Keren we nog even terug naar het «telefoon-arrest» van 23 oktober 1989. Het bestreden arrest van het Arbeidshof te Brussel had geoordeeld dat de dringende reden een fout veronderstelt van een persoon die bewust en met kennis van zaken handelt. Voor zover het Arbeidshof te Brussel bedoeld mocht hebben dat de dringende reden enkel kan bestaan uit bewuste fouten, gaat het wellicht te ver. Ook onbewuste fouten en nalatigheden kunnen m.i. principieel, hoewel ze in de praktijk vrij zelden zullen voorkomen, een dringende reden uitmaken ²⁷, op voorwaarde dat de fout ernstig is en de professionele samenwerking onmogelijk maakt. Maar het cassatiemiddel heeft verzuimd dit door het arbeidshof beslechte rechtspunt aan te vechten.

10. De dringende reden vereist niet alleen een fout, de fout moet bovendien voldoende ernstig zijn.

De ernstige fout die de verdere professionele samenwerking verhindert, is een specifieke arbeidsrechtelijk gekwalificeerde fout die moeilijk in het civiele begrippenkader past, een inpassing die eigenlijk ook overbodig is ²⁸.

Indien men toch een poging waagt om de dringende reden in te passen in de klassieke typologie van de fouten, dan moet men wellicht aannemen dat een lichte fout niet voldoende zwaar is om de professionele samenwerking onmiddellijk en definitief onmogelijk te maken. Dit sluit trouwens aan bij de heersende mening dat zelfs een zware fout niet noodzakelijk een dringende reden vormt ²⁹.

11. Van wie kan of moet de ernstige fout uitgaan? In het arrest van 14 december 1981 oordeelt het Hof dat een dringende reden in de regel een fout is die toe te schrijven valt aan de werkgever of aan de werknemer zelf, of, als de werkgever een rechtspersoon is, aan een orgaan; maar ze kan ook bestaan in een *fout* van een derde die op verzoek van de werkgever optreedt. De strekking van het arrest is dat de dringende reden ook een gevolg kan zijn van een fout van een aangestelde van de werkgever. De reden voor deze verfining van de rechtspraak is, volgens het arrest, dat de werkgever aansprakelijk is voor de fouten van zijn aangestelde, in casu een belediging geuit door een directrice. Het arrest laat toe aan te nemen dat de fout van de aangestelde geen fout is van een derde, maar geldt als een fout van de opdrachtgever ³⁰.

²⁶ *Contra* BUYSENS, H., o.c., R.W., 1988-89, 1019.

²⁷ Zie bv. Cass. fr., 8 maart 1979, *Bull. civ.*, 1979, V, 156 (een vrachtwagenbestuurder valt tijdens een rit in volle dag, na vroegere verwittigingen opnieuw in slaap na een kort traject); JAMOULLE en JADOT, o.c., 138 en 139.

²⁸ Vgl. *Parl. St., Kamer*, 1977-78, nr. 293/4, 9 (inzake zware fout).

²⁹ Commissieverslag DENEIR, *Parl. St., Kamer*, 1977-78, nr. 293/4, 9; JAMOULLE, M., o.c., II, nr. 125; VAN OEVELEN, A., «De civielrechtelijke aansprakelijkheid van de werknemer en van de werkgever voor de onrechtmatige daden van de werknemer in het raam van de uitvoering van de arbeidsovereenkomst», R.W., 1987-88, met verwijzingen in voetnoot 77.

³⁰ Cass., 14 dec. 1981, *Arr. Cass.*, 1981-82, 513, *J.T.T.*, 1982, 176. Zie VAN OEVELEN, A., «De civielrechtelijke aansprakelijkheid van de werknemer en van de werkgever voor de onrechtmatige da-

den van de werknemer in het raam van de uitvoering van de arbeidsovereenkomst», R.W., 1987-88, 1187 en 1188.

12. Het foutvereiste sluit feiten of gedragingen van een partij die geen fout kunnen vormen, uit als dringende reden. Niet betwistbaar is dat er maar sprake kan zijn van schuld indien de betrokkene schuldbequaam of toerekenbaar is ³¹⁻³². Algemeen wordt aangenomen dat krankzinnigen of andere personen waarvan de vrije wil buiten hun schuld uitgeschakeld is of die van hun verstandelijke gegevens beroofd zijn, niet schuldbequaam zijn en dus niet foutief kunnen handelen ³³. Bijgevolg kan hun optreden geen dringende reden vormen ³⁴. In ieder geval sluit ook de overmacht principieel schuld uit, zowel t.o.v. contractuele als van buitencontractuele fouten ³⁵. Tekortkomingen van de werknemer of de werkgever die veroorzaakt zijn door overmacht, kunnen bijgevolg geen dringende reden vormen ³⁶. De weigering een ongeoorloofd bevel of een onwettige opdracht uit te voeren, kan moeilijk beschouwd worden als een fout ³⁷.

13. Het Hof van Cassatie heeft m.i. met het «telefoon-arrest» een «evenwichtige» beslissing genomen. Enerzijds sluit het Hof aan bij de zeer lange traditie dat laakbare gedragingen, wederrechtelijke handelingen, onrechtmatige daden, tekortkomingen en wanprestaties enkel tot aansprakelijkheid leiden bij *schuld* ³⁸. Die regel vindt men terug in het strafrecht ³⁹ en als fundamentele regel in het civiele recht ⁴⁰,

den van de werknemer in het raam van de uitvoering van de arbeidsovereenkomst», R.W., 1987-88, 1187 en 1188.

³¹ Zie SCHUT, G., «Onrechtmatige daad», in *Studiepockets privaatrecht*, Zwolle, Tjeenk Willink, 1981, 76; VANDENBERGHE, H., VAN QUICKENBORNE, M. en HAMELINK, P., «Overzicht van rechtspraak. Aansprakelijkheid uit onrechtmatige daad (1964-1978)», *T.P.R.*, 1980, 1170-1171; ENNECCERUS-NIPPERDEY, *Allgemeiner Teil des Bürgerlichen Rechts*, Tübingen, J.C.B. Mohr, 1960, § 214, I.

³² Verschuldensfähigkeit; Zurechnungsfähigkeit; imputabilité.

³³ VANDENBERGHE, VAN QUICKENBORNE en HAMELINK, o.c., *T.P.R.*, 1980, 1175; ENNECCERUS-NIPPERDEY, o.c., § 214, I, 1; HUEBNER, *Allgemeiner Teil des Bürgerlichen Gesetzbuches*, Berlin, W. de Gruyter, 1985, nr. 282; WEILL en TERRE, *Droit civil, Les obligations*, Parijs, Dalloz, 1980, nr. 635.

³⁴ Zie *Arbh. Antwerpen*, 10 febr. 1983, *T.S.R.*, 1983, 265; *Werr. ber. Luik*, 17 dec. 1964, *T.S.R.*, 1965, 279; *Arbh. Antwerpen*, 14 mei 1987, *T.S.R.*, 1989, 149, *R.W.*, 1987-88, 1511; *Arbh. Brussel*, 21 dec. 1973, A.R. nr. 3737, P.V.B.A. Houssiau t/ Tondeur; *Arbh. Brussel*, 21 dec. 1983, *Med. V.B.O.*, 1983, 2058; *Arbh. Brussel*, 6 maart 1984, *J.T.T.*, 1984, 482, *Med. V.B.O.*, 1985, 456; *Arbh. Luik*, 14 nov. 1983, *Soc. Kron.*, 1984, 20; JAMOULLE, M., o.c., nr. 191.

³⁵ WEILL en TERRE, o.c., nrs. 411, 414 en 632; CARBONNIER, J., *Droit civil. Les obligations*, Parijs, P.U.F., 1982, nrs. 74 en 91; VAN GERVEN, W., *Verbintenissenrecht*, Acco, 1988, I, 113; BOCKEN, H., «Van fout naar risico», *T.P.R.*, 1984, 332 en 333.

³⁶ *Arbh. Antwerpen*, 10 febr. 1983, *T.S.R.*, 1983, 265; JAMOULLE, M., o.c., II, nr. 191; *Arbh. Luik*, 14 nov. 1983, *Soc. Kron.*, 1984, 20.

³⁷ Zie JAMOULLE, M., o.c., II, nr. 191, met verwijzingen op p. 223, voetnoten 1 en 2; *Arbh. Brussel*, 14 mei 1984, *Soc. Kron.*, 1989, 118 (samenvatting; weigering personen te vervoeren met een onveilige bus); *Arbh. Luik*, 22 april 1988, *Soc. Kron.*, 1989, 119 (weigering van een vrachtwagenbestuurder opnieuw te vertrekken na dagtaak van 11u30); *Wrr. ber. Antwerpen*, 13 juni 1966, *T.S.R.*, 1966, 282 (eenzijdige wijziging van het werk).

³⁸ Zie SCHUT, G., o.c., 9-10, 73-78.

³⁹ Nullum crimen (poena) sine culpa; non scire quod scire debemus et possumus, culpa est.

zowel, zij het met belangrijke nuances en uitzonderingen, in het leerstuk van de onrechtmatige daad⁴¹ als in het overeenkomstenrecht⁴²⁻⁴³. Ook de contractuele aansprakelijkheid voor de niet-nakoming van resultaatsverbintenissen is gegrond op fout⁴⁴.

Anderzijds heeft het Hof van Cassatie, op grond van artikel 35 W.A.O. geopteerd voor een beperkte autonomie van het arbeidsrecht, door voor de dringende reden, en zulks in

Verslag Commissie voor de herziening van het Strafwetboek, Brussel, Belgisch Staatsblad, 1979, 60 en 65; GORLÉ, F., «Nogmaals over het moreel bestanddeel van het misdrijf», *R.W.*, 1980-81, 90; COLLIN, F., *Strafrecht*, Brussel, Larquier, 1948, 104; RUBRECHT, J., *Samenvatting van de leergang van strafrecht. Algemeen Deel*, Leuven, Wouters, 1948, 63; PRINS, A., *Science pénale et droit positif*, Brussel, Bruylant, 1899, nrs. 250, 252, 290, 291; VERHAEGEN, J., «Les incertitudes de la répression de l'omission en droit pénal belge», *Rev. dr. pén.*, 1983, 11-15, 23-24; VANHOUDT en CALEWAERT, *Belgisch strafrecht*, II, nr. 644; ENNECCERUS-NIPPERDEY, o.c., § 213, I.

⁴⁰ HUEBNER, H., *Algemeiner Teil des Bürgerlichen Gesetzbuches*, Berlijn, W. de Gruyter, 1985, nr. 281; FIKENTSCHER, W., *Schuldrecht*, W. de Gruyter, Berlijn, 1985, § 53, I; ENNECCURUS-NIPPERDEY, o.c., § 208, II, 1; VAN GERVEN, W., o.c., I, 108, II, 14; VANDENBERGHE, H., «De grondslag van contractuele en extra-contractuele aansprakelijkheid voor eigen daad», *T.P.R.*, 1984, 127.

⁴¹ Artt. 1382, 1383 B.W.; artt. 1401 en 1402 Ned. B.W.; § 831 B.G.B.; DEKKERS, R., *Handboek burgerlijk recht*, II, Brussel, Bruylant, 1971, nr. 210; FIKENTSCHER, W., *Schuldrecht*, W. de Gruyter, Berlijn, 1985, § 107, I, 1, c; VANDENBERGHE en VAN QUICKENBORNE,

afwijking van artikel 1184 B.W., het vereiste van de contractuele aard van de fout te laten vallen⁴⁵.

W. RAUWS

«Overzicht van rechtspraak. Aansprakelijkheid uit onrechtmatige daad *T.P.R.*, 1987, 1263, nr. 1.

⁴² Artt. 1137, 1147, 1148 B.W.; artt. 1280 en 1281 Ned. B.W.; § 276 B.G.B.; CARBONNIER, J., *Droit civil*, IV, *Les obligations*, Parijs, P.U.F., 1982, nr. 71; DE PAGE, M., *Traité*, II, nr. 583; WEILL en TERRE, *Droit civil, Les obligations*, Parijs, Dalloz, 1980, nr. 395; BELTJENS, G., *Encyclopédie du droit civil belge*, Code civil, III, Brussel, Bruylant, 1905, art. 1147, nr. 1; VAN GERVEN, W., o.c., I, 109; VAN STAUDINGER-L OEWISCH, *Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch*, Berlijn, Schweitzer, § 275-283, voorafgaande bem. 29, § 276, nrs. 1, 6 en 8; ENNECCURUS-LEHMANN, *Recht der Schuldverhältnisse*, Tübingen, J.C.B. Mohr, 1950, § 43.

⁴³ Nuances en uitzonderingen o.a. in de aansprakelijkheidsproblematiek inzake aanstellers, arbeidsongevallen, zwakzinnigen, mijnschade, de exploitatie van een atoomschip, giftig afval, kernongevallen, enz.: zie o.a. SIMOENS, D., «Hoofdlijnen in de evolutie van het aansprakelijkheidsrecht», *R.W.*, 1980-81, 1970 e.v.; FAURE, M. en VAN DEN BERGH, R., *Objectieve aansprakelijkheid, verplichte verzekering, en veiligheidsregulering*, Antwerpen, Maklu, 1989, nrs. 162-177; BOCKEN, H., o.c., *T.P.R.*, 1984, 341-407.

⁴⁴ DE PAGE, *Traité*, II, nr. 596; CARBONNIER, J., o.c., nr. 71; WEILL en TERRE, o.c., nrs. 396 en 397; VANDEPUTTE, R., *De overeenkomst*, Brussel, Larquier, 1977, 172.

⁴⁵ Zie Cass., 9 maart 1987, *R.W.*, 1987-88, 258, *Pas.*, 1987, I, 816, nr. 407.

RECHTSPRAAK

HOF VAN CASSATIE

VAKANTIEKAMER – 9 AUGUSTUS 1989

Voorzitter: de h. Châtel, eerste voorzitter

Rapporteur: de h. Ghislain

Openbaar ministerie: de h. du Jardin, advocaat-generaal

Advocaat: mr. Lancaster

Hof van assisen – Getuige – Onregelmatige dagvaarding – Verhoor

Als een getuige onder een verkeerde naam gedagvaard is om te getuigen voor het hof van assisen en ter zitting onder eed wordt ondervraagd na verbetering van zijn identiteit, zonder dat er verzet was, kan de onregelmatigheid van de dagvaarding van die getuige de rechtspleging niet ongeldig maken.

Gelet op het bestreden arrest, op 11 mei 1989 gewezen door het Hof van Assisen van de provincie Brabant;

...

Over het vierde middel: dat uit stuk 49 van het dossier blijkt dat mevrouw Marguerite S. getuigenis heeft afgelegd;

dat mevrouw Marguerite S. is gedagvaard onder de naam Maggie Se.; dat uit de gedingstukken en de identiteitspapieren blijkt dat de getuige Marguerite S. niet Maggie Se. heet; dat de dagvaarding bijgevolg nietig is, dat die getuige derhalve moest worden ondervraagd op grond van de discretionaire macht van de voorzitter en niet het recht had de eed af te leggen, aangezien zij niet rechtsgeldig was gedagvaard:

Overwegende dat de in het middel genoemde getuige à décharge is ondervraagd ter zitting, na verbetering van haar identiteit, en zonder dat eiser zich daartegen heeft verzet;

Dat het middel niet kan worden aangenomen;

...

NOOT – De dagvaarding van de getuigen in assisenzaken

1. Luidens art. 315 Sv. dagvaardt de procureur-generaal de getuigen die door het hof van assisen moeten worden gehoord. De lijst van deze getuigen moet ten minste vierentwintig uren vóór hun verhoor worden betekend aan de beschuldigde.

Als de naam van een getuige niet voorkomt op deze lijst en de naam van deze getuige ook achteraf niet is betekend aan de beschuldigde, kan de beschuldigde zich verzetten te-

gen zijn verhoor. De betekening van de lijst der getuigen aan de beschuldigde is niet voorgeschreven op straffe van nietigheid en het verzuim heeft geen ander gevolg dan dat de beschuldigde zich kan verzetten tegen het verhoor van een getuige waarvan hij niet tijdig in kennis is gesteld (Cass., 16 december 1901, *Pas.*, 1902, I, 73; Cass., 8 augustus 1924, *Pas.*, 1924, I, 520; Cass., 22 juni 1953, *Pas.*, 1953, I, 841).

2. Er bestaat geen enkele verplichting om de getuigen bij gerechtsdeurwaardersexploot op te roepen om te komen getuigen: de getuige zou ook bij gewone brief kunnen worden opgeroepen en hij kan zelfs vrijwillig verschijnen op verzoek van de procureur-generaal of van de beschuldigde (Cass., 13 juni 1859, *Pas.*, 1859, I, 246; Cass., 27 februari 1893, *Pas.*, 1893, I, 110; Cass., 17 juli 1922, *Pas.*, 1922, I, 400).

De onregelmatigheden die voorkomen in de dagvaarding van een getuige kunnen bijgevolg nooit aanleiding geven tot de nietigheid van de rechtspleging. De beschuldigde kan slechts bezwaar maken als hij niet vooraf op de hoogte is gebracht van de identiteit van de getuige. Mocht hijzelf het openbaar ministerie verzoeken een bepaalde getuige te aanvaarden, dan kan hij natuurlijk achteraf niet aanvoeren dat hij niet tijdig is ingelicht over zijn verhoor als het openbaar ministerie hem de naam van deze getuige niet heeft betekend (Cass., 12 juli 1909, *Pas.*, 1909, I, 341).

3. Daar geen enkele partij zich had verzet tegen het verhoor van de getuige die door de procureur-generaal was gedagvaard, diende deze getuige dan ook onder eed te worden verhoord door het hof van assisen. Deze rechtspraak ligt volkomen in de lijn van de traditionele rechtspraak van het Hof van Cassatie en ook van de Franse rechtspraak (G. Le Poitevin, *Code d'instruction criminelle annoté*, art. 315, nr. 53).

A. Vandeplass

HOF VAN CASSATIE

3e KAMER – 23 OKTOBER 1989

Voorzitter: de h. Châtel, eerste voorzitter

Rapporteur: de h. Caenepeel

Openbaar ministerie: de h. Lenaerts, advocaat-generaal

Advocaat: mr. van Hecke

Arbeidsovereenkomst – Einde – Dringende redenen – Begrip – Fout

Om een dringende reden te kunnen uitmaken moeten de aangevoerde feiten als fout kunnen worden aangemerkt.

N.V. D. t/ B.

Gelet op het bestreden arrest, op 6 september 1988 door het Arbeidshof te Brussel gewezen;

Over het tweede middel: schending van de artikelen 97 van de Grondwet en 35 van de wet van 3 juli 1978 betreffende de arbeidsovereenkomsten,

doordat het arrest beslist dat het door eiseres ingeroepen abusief telefoneren te dezen niet als dringende reden van ontslag kan gelden omdat een dringende reden de foutieve tekortkoming van iemand veronderstelt die bewust en met kennis van zaken optreedt en er te dezen, gelet op de bij-

zondere geestesgesteldheid en de zeer labiele situatie van verweerster, aan verweerster ter zake geen enkele fout kan verweten worden,

terwijl eiseres bij conclusie had gesteld, zonder wat het bedrag betreft weersproken te worden, dat de privé-telefoontjes van oktober 1984 tot juli 1985 voor 100.885 frank een tijdsduur vertegenwoordigen van 78 uur en 45 minuten, dat het niet aangeven en niet betalen van privé-telefoontjes met de telefoon van de werkgever lijkt op diefstal en het essentieel beginsel dat de werkgever vertrouwen moet kunnen stellen in zijn personeel, aan het wankelen brengt en de verdere samenwerking onmogelijk maakt met de verzwarende omstandigheid dat verweerster nooit enige aanstalten heeft gemaakt om eiseres voor de door haar veroorzaakte kosten te vergoeden, zodat,

...

tweede onderdeel, een houding van de werknemer die de verdere samenwerking onmogelijk maakt, een dringende reden van ontslag is zelfs indien die houding wegens de depressieve toestand van de werknemer niet tot fout kan verweten worden (schending van artikel 35 van de wet op de arbeids-overeenkomsten):

...

Wat het tweede onderdeel betreft:

Overwegende dat de dringende redenen die het mogelijk maken de arbeidsovereenkomst zonder opzegging of vóór het verstrijken van de termijn te beëindigen, feiten zijn die als fout moeten kunnen worden aangemerkt;

Dat het onderdeel faalt naar recht;

...

Over het derde middel: schending van de artikelen 97 van de Grondwet en 35 van de wet van 3 juli 1978 betreffende de arbeidsovereenkomsten,

doordat het arrest, bij bevestiging van het vonnis van de arbeidsrechtbank, beslist dat de afwezigheid van verweerster van 6 tot 12 augustus het gevolg was van een duidelijke bevozen arbeidsongeschiktheid en zodoende niet ongewettigd was en daaraan toevoegt dat de afwezigheid, indien zij niet gerechtvaardigd was, geenszins een foutieve tekortkoming was gelet op de geestesgesteldheid en de zeer labiele situatie van verweerster,

terwijl eiseres bij conclusie als bijzondere en verzwarende omstandigheden leidende tot de onmogelijkheid van verdere samenwerking had vermeld de voorafgaande weigering op een vraag verlof te bekomen, de gevolgen van de afwezigheid inzake desorganisatie van de dienst, de overbelasting van collega's en het onmogelijk maken het controlerecht met betrekking tot de arbeidsongeschiktheid uit te oefenen, zodat,

...

tweede onderdeel, het arrest niet mocht volstaan met de vaststelling dat de afwezigheid gerechtvaardigd was, maar ook moest onderzoeken of die afwezigheid de verdere voortzetting van de arbeidsovereenkomst niet onmogelijk maakte wegens de ingeroepen bijzondere verzwarende omstandigheden (schending van artikel 35 van de wet op de arbeidsovereenkomsten);

derde onderdeel, een houding van de werknemer die de verdere samenwerking onmogelijk maakt, een dringende reden van ontslag is zelfs indien die houding wegens de depressieve toestand van de werknemer niet tot fout kan verweten

worden (schending van artikel 35 van de wet op de arbeids-overeenkomsten);

...

Wat het tweede en het derde onderdeel betreft :

Overwegende dat eiseres diende aan te tonen dat verweerster schuld had aan haar afwezigheid ; dat het arrest, door vast te stellen dat de afwezigheid van verweerster niet ongewettigd was, de beslissing dat die afwezigheid niet als een dringende reden kon worden aangemerkt, naar recht verantwoordt ; dat de beschouwingen van het arbeidshof betreffende «een foutieve tekortkoming bewust en met kennis van zaken» overtollig zijn en de wettigheid van de beslissing niet wegnemen ;

Dat de onderdelen niet kunnen worden aangenomen ;

...

NOOT—Zie elders in dit nummer het artikel van W. Rauws, “De dringende reden : fout of geen fout ?”

HOF VAN CASSATIE

2e KAMER — 21 NOVEMBER 1989

Voorzitter : de h. Screvens

Rapporteur : de h. D’Haenens

Openbaar ministerie : de h. Krings, procureur-generaal

Strafvordering — Hoger beroep — Eenparigheid

Het arrest dat, zonder vast te stellen dat het hof van beroep met eenparige stemmen van zijn leden uitspraak heeft gedaan, de telastlegging van onttrekking van minderjarigen ten aanzien van twee minderjarigen gepleegd bewezen verklaart, ofschoon de correctionele rechtbank de beklaagde had vrijgesproken in zover het één van hen betrof, schendt art. 211bis Sv., hoewel de door de eerste rechter uitgesproken straf met betrekking tot het misdrijf ten aanzien van de andere minderjarige wordt bevestigd.

Van den B. t/ T.

Gelet op het bestreden arrest, op 1 februari 1989 door het Hof van Beroep te Gent gewezen ;

I. In zoverre de voorziening gericht is tegen de beslissing op de strafvordering tegen eiser :

Over het ambtshalve aangevoerde middel : schending van artikel 211bis van het Wetboek van Strafvordering :

Overwegende dat eiser ten verzoeken van het openbaar ministerie voor de correctionele rechtbank was gedagvaard ter zake van onttrekking van de minderjarigen Patrick van den B., Kristine van den B. en Johnny van den B. aan de bewaring van Betti T., aan wie de rechterlijke overheid hen had toevertrouwd, wanbedrijf bepaald bij artikel 369bis, eerste en vierde lid, van het Strafwetboek ;

Overwegende dat de correctionele rechtbank bij het beroepen vonnis eiser heeft veroordeeld, met toepassing van artikel 65 van het Strafwetboek, tot een enkele straf, namelijk een hoofdgevangenisstraf van een maand, met uitstel gedurende een termijn van drie jaar, en een geldboete van 100 frank verhoogd met opdecimes of een vervangende gevan-

genisstraf van een maand, wegens de feiten gepleegd ten aanzien van de minderjarigen Kristine van den B. en Johnny van den B., doch hem heeft vrijgesproken van het feit gepleegd ten aanzien van de minderjarige Patrick van den B.;

Overwegende dat het hof van beroep, op het hoger beroep van eiser, beklaagde, en van het openbaar ministerie, beslist als volgt : «Doet het vonnis a quo teniet waar het beklaagde vrijspreekt wegens de feiten met betrekking tot het kind Patrick van den B., en opnieuw wijzende dienaangaande : zegt dat de feiten betreffende het kind Patrick van den B. bewezen zijn, en dat zij met toepassing van artikel 65 van het Strafwetboek met de andere in de telastlegging bewezen gebleven feiten bestraft worden met de door de eerste rechter opgelegde straffen»;

Overwegende dat het arrest, nu het, zonder vast te stellen dat het hof van beroep met eenparige stemmen van zijn leden uitspraak heeft gedaan, de telastlegging ook ten aanzien van Patrick van den B. gepleegd bewezen verklaart, ofschoon de correctionele rechtbank eiser daarvan had vrijgesproken, en hoewel het de door de eerste rechter uitgesproken straf bevestigt artikel 211bis van het Wetboek van Strafvordering schendt ;

...

NOOT—Over eenstemmigheid

1. Art. 211bis Strafvordering is niet zelden voor de appelrechter een gevreesde valkuil, al lijkt de hierin vervatte rechtsregel in zijn algemeenheid vrij eenvoudig : eenstemmigheid is vereist telkens als de toestand van de beklaagde wat de strafvordering betreft, verzwaaard wordt (J. D’Haenens, *Belgisch strafprocesrecht*, 2e druk, 514). Maar schijn bedriegt. Heel wat praktijkgevallen kunnen ernstige twijfels doen rijzen omtrent de juiste toepassing van dit beginsel : wanneer is er strafverzwaring en wat houdt veroordeling na vrijpraak eigenlijk in ? De talrijke en aanhoudende cassatierechtspraak ter zake vormt een duidelijk bewijs van de bestaande problematiek (G. Neven, «La Cour, statuant à l’unanimité», *J. T.*, 1950, 285).

2. De verplichting voor het gerecht in hoger beroep om, in de gevallen door de wet bepaald, met eenparige stemmen uitspraak te doen, is een substantiële vorm, die bovendien formalistisch dient te worden nageleefd.

Zo moet, aldus een vaststaande rechtspraak van het Hof van Cassatie, niet alleen art. 211bis Sv. worden vermeld, maar dient de eenstemmigheid ook uitdrukkelijk te worden vastgesteld (Cass., 16 april 1985, *Arr. Cass.*, 1984-85, 1088).

Weliswaar werd ook beslist dat een wettelijk niet vereiste, maar toch vermelde eenstemmigheid, geen nietigheid tot gevolg heeft (Cass., 21 oktober 1986, *Arr. Cass.*, 1986-87, 244). Onder het weinig wetenschappelijk motto «Baat het niet, het schaadt ook niet» zal de onzekere appelrechter hierin een minder eervolle maar veilige reddingsboei vinden. Maar alzo wordt natuurlijk niet aan de bedoeling van de wetgever tegemoet gekomen.

3. De hamvraag blijft uiteraard of het voorschrift van art. 211bis Sv. (nog) zinvol is.

Ontstaan in 1891 als waarborg voor de beklaagde toen het aantal rechters in de strafkamers van de hoven van beroep op drie werd teruggebracht, is deze maatregel sindsdien nooit vrij van — gefundeerde — kritiek gebleven (W. Van Hille, «Met eenparigheid van stemmen», *Rechtskundig*

Tijdschrift, 1934, 54; A. Lorent, «La règle de l'unanimité des juges d'appel», *R.D.P.*, 1981, 401).

Toch werd de verplichting van eenstemmigheid in 1970 nog verder uitgebreid tot de correctionele rechtbanken die uitspraak doen over het hoger beroep tegen de beslissingen van de politierechtbanken, terwijl dit voordien slechts voor de hoven van beroep gold. Alleen het Militair Gerechtshof is de dans blijven ontspringen (Cass., 13 januari 1987, *Arr. Cass.*, 1986-87, 605).

4. Nu leert de ervaring dat eenstemmigheid in de meeste gevallen veeleer slechts een louter formele dan wel een wettelijke waarborg voor de rechten van de beklagde uitmaakt. En het zal de in hoger beroep veroordeelde een schrale troost zijn te weten dat zijn penale toestand werd verzwaaard door eenparige rechters.

Er kan dus opnieuw alleen maar worden gepleit voor de vervanging van de regel der eenstemmigheid door die van de gewone meerderheid. Dit is trouwens thans des te meer verantwoord nu de meeste procedures in eerste aanleg beslecht worden door een alleensprekend rechter. Is het dan niet voldoende dat diens beslissingen in voor beklagde nadelige zin worden gewijzigd door een meerderheid van twee appelrechters?

De onomkeerbare en spoedige ontmanteling in het procesrecht van aftands, tijdrovend en overbodig formalisme kan ongetwijfeld mede bijdragen tot het herstel van het in crisis verkerende gerechtelijk bedrijf.

M. De Swaef

HOF VAN CASSATIE

1e KAMER – 7 DECEMBER 1989

Voorzitter-rapporteur : de h. Soetaert, afdelingsvoorzitter
Openbaar ministerie : de h. du Jardin, advocaat-generaal
Advocaat : mr. De Gryse

Stedebouw – Bouwvergunning – Inzage door derden belanghebbenden

Met de inhoud van een bouwvergunning waarvan derden belanghebbenden met toepassing van art. 2 K.B. 22 oktober 1971 inzage kunnen nemen, wordt bedoeld het stuk zelf en de bijbehorende plans, die het voorwerp van de vergunning omschrijven, alsmede de vereiste stedelijke adviezen, die er eveneens deel van uitmaken.

V.Z.W. D. e.a. t/ Stad Lier

Gelet op het bestreden arrest, op 24 oktober 1988 door het Hof van Beroep te Antwerpen gewezen ;

...

Over het tweede middel : schending van artikel 2 van het koninklijk besluit van 22 oktober 1971 tot uitvoering van artikel 63 van de wet van 29 maart 1962 houdende organisatie van de ruimtelijke ordening en van de stedebouw, gewijzigd bij de wetten van 22 april 1970 en 22 december 1970, van de algemene beginselen van behoorlijk bestuur, inzonderheid het zorgvuldigheidsbeginsel, en van de artikelen 1382 en 1383 van het Burgerlijk Wetboek,

doordat het arrest de vordering van de eiseressen tot inzage van de volledige bouwdoSSIERS ongegrond verklaart, op grond : «dat (verweerster) wettelijk slechts verplicht is inzage te verlenen van de bouwvergunning zelf en niet van het volledige bouwdoSSIER ; dat het wettelijk inzagerecht slechts omvat : de vergunning zelf, de bijhorende plans, en eventueel het advies van de gemachtigde ambtenaar en andere ambtelijke adviezen (bv. van de Rijksdienst voor monumenten en landschapszorg) (R. Peremans, «Ruimtelijke Ordening en Stedebouw, Publiciteitsmaatregelen», in *Het onroerend goed in de Praktijk*, VI, E, 2); dat in zoverre de (eiseressen) inzage vragen van andere documenten en gegevens die niet in de bouwvergunning zelf zijn opgenomen, deze niet onder het wettelijk inzagerecht vallen ; dat geen wettelijke of verordenende bepalingen de gemeenten verplichten een ruimere inzage te verlenen ; dat uit de bepaling van artikel 3 van het koninklijk besluit van 22 oktober 1971, dat uitdrukkelijk bepaalt dat met betrekking tot de ingediende aanvragen om een bouwvergunning, de «aanpalende eigenaars» inzagerecht hebben ten aanzien van het aanvraagformulier maar niet van de stukken van het doSSIER, veeleer het tegendeel moet worden afgeleid ; dat zogenaamde algemene beginselen van behoorlijk bestuur geen voorrang hebben op uitdrukkelijke wets- of verordenende bepalingen, zoals artikel 2 van het koninklijk besluit van 22 oktober 1971 dat het inzagerecht uitdrukkelijk beperkt tot de afgegeven bouw- en verkavelingsvergunningen ; dat er geen aanleiding bestaat om aan (verweerster) te bevelen dat het volledig bouwdoSSIER ter inzage wordt gegeven aan appellanten»,

terwijl, overeenkomstig artikel 2 van het koninklijk besluit van 22 oktober 1971 tot uitvoering van artikel 63 van de wet van 29 maart 1962 houdende organisatie van de ruimtelijke ordening en van de stedebouw, en de algemene beginselen van behoorlijk bestuur, inzonderheid het zorgvuldigheidsbeginsel, vervat in de artikelen 1382 en 1383 van het Burgerlijk Wetboek, elke belanghebbende het recht heeft om inzage te nemen van de inhoud van de afgegeven bouw- en verkavelingsvergunningen ; het recht van elke belanghebbende om kennis te nemen van de inhoud van de verleende bouw- of verkavelingsvergunningen het recht impliceert om kennis te nemen van alle stukken die hebben bijgedragen tot het nemen van een bepaalde beslissing, minstens van alle stukken die wettelijk (in casu krachtens de circulaire van de Vlaamse Gemeenschap van 20 oktober 1982) in het bouwdoSSIER aanwezig dienen te zijn opdat een bouwvergunning wettig kan worden afgegeven ; zodat het arrest, door te beslissen dat verweerster «wettelijk slechts verplicht is inzage te verlenen van de bouwvergunning zelf en niet van het volledige bouwdoSSIER» en dat de door eiseressen gevorderde inzage in documenten en gegevens die niet in de bouwvergunning zelf zijn opgenomen, niet onder het wettelijk inzagerecht vallen, de in het middel aangeduide wetsbepalingen en beginselen schendt :

Overwegende dat, in zoverre de eiseressen een beroep doen op de wettelijke verplichting om bepaalde stukken in het doSSIER van de bouwvergunning op te nemen, die zou voortvloeien uit de omzendbrief van 20 oktober 1982 van de Vlaamse Gemeenschap, het middel al daarom niet ontvankelijk is, omdat die omzendbrief niet wordt vermeld onder de geschonden wettelijke bepalingen ;

Overwegende dat, nu het inzagerecht waarop de eiseressen een beroep doen, wordt geregeld door het koninklijk besluit van 27 oktober 1971 tot uitvoering van artikel 63 van de wet van 29 maart 1962 houdende organisatie van de ruimtelijke ordening en de stedenbouw, waarvan de wettigheid niet wordt betwist, de rechtsbeginselen van behoorlijk bestuur op dat stuk niet kunnen worden toegepast; dat het middel ook in zoverre niet ontvankelijk is;

Overwegende dat artikel 2 van het genoemde koninklijk besluit bepaalt: «Gedurende ten minste twee dagen per week, door de gemeenteoverheid te bepalen, kunnen derden belanghebbenden op het gemeentehuis inzage nemen van de inhoud van de afgegeven bouw- en verkavelingsvergunningen»;

Dat met de inhoud van een bouwvergunning wordt bedoeld het stuk zelf en de bijbehorende plans, die het voorwerp van de vergunning omschrijven, alsmede de vereiste ambtelijke adviezen, die er eveneens deel van uitmaken;

Dat het recht van inzage geen betrekking heeft op «alle stukken die hebben bijgedragen tot het nemen van een bepaalde beslissing»;

Dat het middel in zoverre faalt naar recht;

...

HOF VAN CASSATIE

3e KAMER – 11 DECEMBER 1989

Voorzitter: de h. Sace, afdelingsvoorzitter

Rapporteur: mevr. Charlier

Openbaar ministerie: de h. Leclercq, advocaat-generaal

Advocaten: mrs. Geinger en Simont

Verzekering – Motorrijtuigen – Art. 4 modelpolis – Bewijskracht

De bewijskracht van art. 4 van de modelpolis wordt niet miskend door de rechter die de polis aldus uitlegt dat de eigenaar van een auto, als met die auto een ongeval veroorzaakt is door een toevallige bestuurder, zich niet tegen de motorrijtuigenverzekeraar van deze laatste kan richten tot vergoeding van de aan zijn auto toegebrachte schade.

S. t/ N.V. R.

Gelet op het bestreden arrest, op 15 november 1988 door het Hof van Beroep te Brussel gewezen;

Gelet op de beschikking van 10 oktober 1989 van de Eerste Voorzitter waarbij de zaak naar de derde kamer wordt verwezen;

Over het middel: schending van de artikelen 1134, 1135, 1319, 1320, 1322 van het Burgerlijk Wetboek, 3, 4, § 1, 1°, van de wet van 1 juli 1956 betreffende de verplichte aansprakelijkheidsverzekering inzake motorrijtuigen, 3, 4 en 7 van de algemene voorwaarden van het modelcontract voor de verplichte aansprakelijkheidsverzekering inzake motorrijtuigen,

doordat het arrest zegt dat eisers hoger beroep niet gegrond is en, bijgevolg, het vonnis a quo bevestigt dat afwijzend heeft beschikt op zijn rechtsvordering tot vergoeding van de lichamelijke schade ten gevolge van een verkeerson-

geval op 12 september 1982, op grond: «dat artikel 3 van de algemene voorwaarden van het modelcontract bepaalt: ‘De burgerrechtelijke aansprakelijkheid van de verzekeringnemer, van de eigenaar, van iedere houder en van iedere bestuurder van het hierna omschreven motorrijtuig is gedekt...’; dat naar luid van artikel 4, de dekking van het verzekeringscontract zich uitstrekt tot de burgerrechtelijke aansprakelijkheid van de verzekeringnemer wanneer hij toevallig een aan derden toebehorend motorrijtuig bestuurt; dat nadrukkelijk is bepaald dat het genoemde motorrijtuig in die onderstelling met het omschreven motorrijtuig wordt gelijkgesteld; dat uit die bepalingen volgt dat (eisers) burgerrechtelijke aansprakelijkheid, als eigenaar van een motorrijtuig dat met het omschreven motorrijtuig is gelijkgesteld, door het contract (van verweerster) is gedekt; dat artikel 7 van dezelfde algemene voorwaarden bepaalt dat de bestuurder van het omschreven motorrijtuig, alsmede de verzekeringnemer en zij wier burgerrechtelijke aansprakelijkheid door het contract is gedekt, van het recht op uitkering zijn uitgesloten; dat, nu van het recht op uitkering zijn uitgesloten zij wier burgerrechtelijke aansprakelijkheid door het contract is gedekt en nu de eigenaar van het motorrijtuig de waarborg geniet van de verzekeraar die de bestuurder verzekert, het buiten kijf staat dat de eigenaar door die verzekeraar niet kan worden vergoed; dat de eigenaar van het gebruikte motorrijtuig anders meer rechten zou hebben dan de eigenaar van het in het contract omschreven motorrijtuig; dat (eiser), nu zijn burgerrechtelijke aansprakelijkheid door (verweerster) is gedekt, niet kan beweren dat hij een derde is aangezien hijzelf verzekerd is; dat hij als dusdanig is uitgesloten van het recht op de krachtens het contract toegekende uitkeringen; dat (eiser) degene die als verzekerde de dekking van de verzekering geniet, verwacht met diegene die de door de verzekeraar betaalde vergoeding ontvangt; dat de terecht door de eerste rechter aangenomen oplossing artikel 4 geenszins zinloos maakt, doch integendeel de draagwijdte ervan juist omschrijft»,

...

Overwegende dat het middel het arrest in hoofdzaak verwijt dat het de bewijskracht miskent van artikel 4 van de algemene voorwaarden van het modelcontract, die toepasselijk zijn op het verzekeringscontract dat is gesloten tussen verweerster en L., de toevallige bestuurder van eisers motorrijtuig, en, althans, dat het de bindende kracht van dat contract miskent;

Overwegende dat artikel 4.1, eerste lid, b, van de voornoemde algemene voorwaarden zegt dat «de dekking van (...) het contract zich uitstrekt, zonder dat hiervoor een verklaring vereist is, tot de burgerrechtelijke aansprakelijkheid van de verzekeringnemer alsmede van diens echtgeno(o)t(e) en kinderen, indien dezen bij hem inwonen en de wettelijke leeftijd om een motorvoertuig te besturen bereikt hebben, als bestuurder of als burgerrechtelijk aansprakelijke voor de bestuurder: (...) b) van elk aan derden toebehorend motorrijtuig dat zij toevallig zouden besturen, zelfs terwijl het omschreven motorrijtuig in gebruik is»;

Dat het tweede lid van genoemd artikel 4.1 daaraan toevoegt dat «in geval van toepassing van de bepalingen van dit artikel, het in de bovenvermelde voorwaarden gebruikte motorrijtuig met het omschreven motorrijtuig wordt gelijkgesteld»;

Overwegende dat het arrest door geen van de in het middel weergegeven overwegingen, die bedingen uitlegt op een wijze die met hun bewoordingen onverenigbaar is; dat het bijgevolg de bewijskracht van de akte waarin ze zijn vervat niet miskent en evenmin de verbindende kracht miskent van het contract door daaraan het gevolg toe te kennen dat het volgens die uitlegging, wettig tussen de partijen moet hebben;

...

HOF VAN CASSATIE

3e KAMER – 18 DECEMBER 1989

Voorzitter: de h. Châtel, eerste voorzitter

Rapporteur: de h. Marchal

Openbaar ministerie: de h. Lenaerts, advocaat-generaal

Advocaat: mr. Houtekier

Sluiting van ondernemingen – Sluitingsfonds – Voordeelen bedoeld in art. 2 Sluitingsfondswet 1967 – Bruggensioen – Cumulatie met andere voordelen

Op grond van art. 2, § 1, 2°, Sluitingsfondswet 1967 is de verplichting van het Sluitingsfonds tot betaling van bruggensioen niet beperkt tot het bruggensioen bedoeld in de C.A.O. nr. 17 van 19 december 1974. Dat bruggensioen mag worden gecumuleerd met andere wegens ontslag verleende speciale vergoedingen die krachtens een C.A.O. worden toegekend. Die vergoedingen worden evenwel met het bruggensioen verrekend.

T. t/ Sluitingsfonds

Gelet op het bestreden arrest, op 27 juni 1988 door het Arbeidshof te Gent gewezen;

Over het middel: schending van de artikelen 1109, 1116, 1117, 1134, 1135 van het Burgerlijk Wetboek, 2, § 1, 2°, van de wet van 30 juni 1967 tot verruiming van de opdracht van het Fonds tot vergoeding van de in geval van sluiting van ondernemingen ontslagen werknemers, gewijzigd bij de wet van 30 maart 1976, 9.1, 19, 51.3 van de wet van 5 december 1968 betreffende de collectieve arbeidsovereenkomsten en de paritaire comités, 4, 9, eerste en derde lid, van de collectieve arbeidsovereenkomst nr. 17, gesloten op 19 december 1974 in de Nationale Arbeidsraad, tot invoering van een regeling van aanvullende vergoeding ten gunste van sommige bejaarde werknemers indien zij worden ontslagen, algemeen verbindend verklaard bij koninklijk besluit van 16 januari 1975,

...

Overwegende dat artikel 2, § 1, 2°, van de wet van 30 juni 1967 bepaalt dat, wanneer bij sluiting van een onderneming de werkgever zijn geldelijke verplichtingen tegenover zijn werknemers niet nakomt, verweerder hun met name dient te betalen: de vergoedingen en voordelen verschuldigd krachtens de wet of de collectieve arbeidsovereenkomsten;

Dat de aan verweerder opgelegde verplichting tot betaling van de vergoedingen en voordelen verschuldigd krachtens collectieve arbeidsovereenkomsten een algemene verplichting is; dat geen enkele wetsbepaling verweerders bijdrage, inzake bruggensioen, beperkt tot de uitkeringen bedoeld in

de collectieve arbeidsovereenkomst nr. 17 van 19 december 1974;

Overwegende anderzijds dat, blijkens artikel 9, eerste en derde lid, van de voormelde collectieve arbeidsovereenkomst van 19 december 1974, de in die overeenkomst bepaalde aanvullende vergoeding mag worden gecumuleerd met andere wegens ontslag verleende speciale vergoedingen of toeslagen die krachtens collectieve arbeidsovereenkomsten worden toegekend, in welk geval die vergoedingen worden verrekend op het bedrag van eerstgenoemde aanvullende vergoeding;

Overwegende dat het arrest eisers vordering tot betaling van een vergoeding, gefundeerd op een collectieve arbeidsovereenkomst gesloten in de onderneming van eisers werkgever, afwijst op grond dat zodanige collectieve arbeidsovereenkomsten aanleiding «zouden kunnen» geven tot misbruiken en dat verweerder niet kan worden verplicht «voordelen toe te kennen die gezamenlijk het loon zouden evenaren of zelfs zouden overtreffen»; dat het arrest voorts overweegt dat de aanvullende vergoeding, toegekend krachtens de collectieve arbeidsovereenkomst nr. 17 van 19 december 1974, met de gevorderde vergoeding niet mag worden gecumuleerd;

Dat die redenen de beslissing niet naar recht verantwoorden;

...

NOOT – Zie ook Cass., 20 juni 1988, *R. W.*, 1988-89, 773.

HOF VAN CASSATIE

1e KAMER – 4 JANUARI 1990

Voorzitter-rapporteur: de h. Soetaert, afdelingsvoorzitter

Openbaar ministerie: de h. Lenaerts, advocaat-generaal

Advocaat: mr. Claeys Bouuaert

Registratierechten – Nietige controleschatting – Gevolg

Wanneer de rechter inzake registratierechten de nietigheid van een schattingsverslag uitspreekt, dient hij met toepassing van art. 199 W. Reg. een nieuwe schatting te bevelen.

Belgische Staat t/ T.

Gelet op het bestreden vonnis, op 4 oktober 1988 in hoger beroep door de Rechtbank van Eerste Aanleg te Brussel gewezen;

Over het middel: schending van artikel 199 van het Wetboek der registratie-, hypotheek- en griffierechten (koninklijk besluit nr. 64 van 30 november 1939, bekrachtigd door artikel 2 van de wet van 16 juni 1947),

doordat het vonnis, na het litigieus deskundig schattingsverslag nietig te hebben verklaard, niet overgaat tot het bevelen van een nieuwe schatting,

terwijl, met toepassing van voormeld artikel 199, de rechtbank, zo de nietigheid wordt uitgesproken, van ambtswege bij hetzelfde vonnis een nieuwe schatting dient te bevelen, waaruit blijkt dat het vonnis, door het niet-bevelen van een nieuwe schatting na de nietigheid van het schattingsverslag te hebben uitgesproken, het ingeroepen artikel 199 schendt;

Overwegende dat het middel gegrond is zoals het gesteld is ;
...

HOF VAN CASSATIE

3e KAMER – 8 JANUARI 1990

Voorzitter-rapporteur : de h. Sace, afdelingsvoorzitter
Openbaar ministerie : de h. Leclercq, advocaat-generaal
Advocaat : mr. Bützler

Arbeidsongeval – Vergoeding – Arbeidsongeschiktheid – Oorzaak – Later opgetreden letsel – Oorzaak – Privé-leven

De getroffene heeft recht op arbeidsongevallenvergoedingen voor de arbeidsongeschiktheid die het gevolg is van een gebeurtenis welke plaatsvindt in het privé-leven van de getroffene, voor zover het letsel zelf zijn oorzaak vindt in een eerder door het arbeidsongeval veroorzaakt letsel.

N.V. De B. t/ D.

Gelet op het bestreden arrest, op 1 juni 1987 door het Arbeidshof te Brussel gewezen ;

...
Over het tweede middel : schending van de artikelen 22, 23 van de Arbeidsongevallenwet van 10 april 1971 (...)

In zoverre het middel schending van de artikelen 22 en 23 van de Arbeidsongevallenwet van 10 april 1971 aanvoert :

Overwegende dat het arrest vaststelt, enerzijds, dat verder op 8 oktober 1974 is getroffen door een arbeidsongeval met het gevolg dat hij een rechter scheen- en kuitbeenbreuk opliep met verpenning, en anderzijds, dat de tweede breuk die hij op 8 juli 1975 opliep terwijl hij in de zee aan het pootjebaden was, te wijten is aan de eerste breuk ; dat het zegt «dat, zodra dat oorzakelijk verband voldoende bewezen is, het niets ter zake doet of de tweede breuk zich heeft voorgedaan in zijn privé-leven dan wel in het kader van zijn beroep en of die breuk is veroorzaakt door een gewone of bijzondere gebeurtenis, ja zelfs... een met geweld gepaard gaande gebeurtenis» ;

Overwegende dat het arbeidshof zijn beslissing aldus naar recht verantwoordt zonder de in het middel aangewezen desbetreffende wetsbepalingen te schenden ; dat, nu het, zoals uit het voorgaande blijkt, oordeelde dat het oorzakelijk verband was bewezen, het van geen belang was dat het tweede ongeval zich had voorgedaan in omstandigheden die verband hielden met het privé-leven ;

Dat het middel in zoverre niet kan worden aangenomen ;
...

HOF VAN CASSATIE

3e KAMER – 12 FEBRUARI 1990

Voorzitter : de h. Caenepeel, waarnemend voorzitter
Rapporteur : de h. Rauws
Openbaar ministerie : de h. Lenaerts, advocaat-generaal
Advocaten : mrs. Nelissen Grade en Bützler

Arbeidsongeval – Weg naar en van het werk – Begrip – Normaal traject – Begrip – Tijd – Arbeid te vroeg beëindigd of te laat begonnen

Het afgelegde traject van of naar het werk is normaal, indien het normaal is naar tijd en ruimte.

Het traject wordt niet abnormaal naar de tijd door de enkele omstandigheid dat de werknemer de arbeid te laat begint of te vroeg beëindigt.

Vlaamse Gemeenschap t/ S.

Conclusie van de advocaat-generaal H. Lenaerts

Het arbeidshof oordeelt dat verweerster door een ongeval op de weg van het werk is getroffen, ook al is dit gebeurd alvorens haar dagtaak normaal was beëindigd, omdat zij haar werk voortijdig had verlaten.

Vraag is of een zodanig ongeval is gebeurd op het normale traject van het werk naar huis in de zin van artikel 8, § 1, tweede lid, van de Arbeidsongevallenwet.

Enig aanknopingspunt in de rechtspraak van het Hof ter beantwoording van deze vraag vindt men in de arresten die toepassing maken van de regel dat, naar de bewoordingen van het arrest van 26 januari 1977 ¹, «het begrip normaal traject wordt bepaald naar tijd en ruimte».

Dat het traject ook naar tijd normaal moet zijn, heeft geleid tot de rechtspraak die bepaalt onder welke voorwaarden het traject nog als normaal kan worden beschouwd, wanneer de getroffene de weg naar het werk of naar huis heeft onderbroken ².

In deze zaak gaat het niet om een onderbreking maar om een voortijdig vertrek. Enig verband tussen beide wordt door het arrest van 3 december 1959 ³ gelegd. In het door dit arrest behandelde geval was het werk voortijdig beëindigd, maar de werknemer was niettemin op de weg naar huis door het ongeval getroffen op het tijdstip waarop hij ter plaatse ware geweest zo het werk op het gewone uur was beëindigd. Daaruit mag, volgens het Hof, niet worden afgeleid dat hij zich op het normale traject bevond. Maar de reden daarvan was dan wel dat hij het traject onderbroken had zonder wettige reden ; het arrest stelt immers vast dat de getroffene na het werk «enkele boodschappen deed, en wegens persoonlijke redenen, gedurende twee uren, bij zijn schoonbroer bleef». En de werknemer bevindt zich niet meer op de weg naar of van het werk, wanneer hij die om persoonlijke redenen heeft onderbroken ⁴. In de thans behandelde zaak heeft verweerster het traject niet onderbroken, maar is zij na het voortijdig stopzetten van het werk recht naar huis gegaan.

In het arrest van 19 december 1968 ⁵ gaat het om een werknemer die vroeger dan normaal van huis was vertrokken omdat hij hoopte een meisje te ontmoeten, maar de afspraak miste omdat hij voordien op de normale weg naar het werk

¹ A.C., 1977, 592.

² Zie o.m. Cass., 6 nov. 1978 (A.C., 1979, 266) met concl. O.M.; 25 febr. 1985 (A.C., 1984-85, nr. 380) en 30 sept. 1985 (A.C., 1985-86, nr. 55).

³ A.C., 1960, 298.

⁴ Cass., 30 sept. 1985 (A.C., 1985-86, nr. 55).

⁵ A.C., 1969, 396, met noot van W.G.

verongelukte. Het Hof oordeelt dat het om een ongeval op de weg naar en van het werk gaat, omdat het «zich heeft voorgedaan op de normale weg die verweerder moest volgen om zich naar zijn werk te begeven» en dat het vervroegd vertrek «niet op zichzelf aan het afgelegde traject zijn normaal karakter had ontnomen».

In dit arrest neemt het Hof dus aan dat het ongeval niet moet gebeuren op het tijdstip waarop de werknemer normaal ter plaatse had moeten zijn om naar zijn werk te gaan. Dat het traject normaal naar tijd moet zijn betekent dus kennelijk niet dat de weg op het gewone uur moet worden afgelegd.

Het arrest van 19 december 1968 overweegt ook dat het vervroegd vertrek «de aan het traject verbonden risico's» niet heeft verhoogd. Het arrest maakt nog toepassing van de vroegere wetgeving, met name de besluitwet van 13 december 1945. Deze bepaalde dat het ongeval op de weg naar en van het werk moest te wijten zijn «aan een met die weg onafscheidelijk verbonden risico» (art. 1, vierde lid) en dat «de fout die geen enkel verband houdt met de af te leggen weg (...) in het risico niet begrepen (was)» (art. 2, tweede lid). Deze bepalingen zijn in de Arbeidsongevallenwet van 10 april 1971 niet overgenomen⁶. Dat het traject normaal naar tijd moet zijn kan thans dus niet meer worden verantwoord door het argument dat het tijdsverschil het risico kan beïnvloeden.

Die verantwoording moet veeleer worden gezocht in het verband tussen het werk en de af te leggen weg.

Wanneer de weg onderbroken wordt — en hetzelfde geldt wanneer een omweg wordt gemaakt —, is men nog maar alleen op de weg van het werk naar huis, indien de werknemer nog kan worden geacht na de onderbreking — of tijdens of na de omweg — van huis uit naar het werk of van het werk naar huis te zijn vertrokken. Is de getroffene na het werk gaan winkelen, op familie- of vriendenbezoek of op café geweest, dan gaat hij niet van het werk naar huis, maar van het warenhuis, de winkel, het café of de ontmoetingsplaats.

De strikte toepassing van die stelling zou ertoe leiden dat de geringste afwijking, ook naar tijd, van de normale weg het voordeel van de arbeidsongevallenwetgeving zou doen verliezen. Daarom neemt het Hof aan dat de getroffene niettemin wordt geacht van huis of van het werk te vertrekken, wanneer de onderbreking of de omweg naar gelang van het geval door overmacht of een wettige reden verantwoord is⁷.

Buiten de gevallen van onderbreking moet de weg naar of van het werk de arbeidstijd onmiddellijk voorafgaan of erop volgen⁸. Of de werknemer zich aan de voorgeschreven arbeidsregeling houdt, is daarbij zonder belang. Ook wanneer hij te laat begint te werken, is hij naar het werk gegaan. Hij vertrekt eveneens van het werk wanneer hij vroeger met arbeiden ophoudt dan is toegelaten. Hetzelfde geldt wanneer

hij reeds op de arbeidsplaats aanwezig is voordat hij begint te werken of er nog blijft nadat zijn dagtaak beëindigd is, bijvoorbeeld omdat de arbeidstijden niet aangepast zijn aan de uurregeling van het openbaar vervoer. Dat is zelfs het geval wanneer hij, hoewel ter plaatse, opzettelijk te laat zou beginnen werken of te vroeg zou stoppen.

Daarom is het misschien juister te zeggen dat de weg naar en van het werk moet aansluiten bij de tijd die de werknemer op de arbeidsplaats doorbrengt; of misschien nog preciezer, de tijd die de werknemer in verband met het verrichten van de bedongen arbeid op de arbeidsplaats doorbrengt. Want zo hij er om een andere reden aanwezig is, bijvoorbeeld om een vergadering of een festiviteit bij te wonen die niets met zijn dienstbetrekking te maken heeft, gaat hij niet naar zijn werk of verlaat hij het niet.

Hoe dan ook, zonder belang is of hij zijn dienstbetrekking regelmatig uitvoert. Daaruit volgt dat de enkele omstandigheid dat de werknemer de arbeid te laat begint of te vroeg beëindigt, het traject tussen verblijf- en arbeidsplaats niet abnormaal maakt voor de toepassing van artikel 8, § 1, tweede lid, van de Arbeidsongevallenwet.

Het middel faalt naar recht.

Conclusie: verwerping.

Arrest

Gelet op het bestreden arrest, op 14 december 1987 door het Arbeidshof te Brussel gewezen;

Over het middel: schending van de artikelen 2, meer bepaald derde lid, 1°, van de wet van 3 juli 1967 betreffende de schadevergoeding voor arbeidsongevallen, voor ongevallen op de weg van en naar het werk en voor beroepsziekten in de overheidssector, en 8, § 1, inzonderheid tweede lid, van de Arbeidsongevallenwet van 10 april 1971,

doordat het arrest beslist dat het ongeval dat verweerster overkwam, moet worden beschouwd als een arbeidsongeval op de weg van het werk, en dat zij derhalve door eiseres schadeloos moest worden gesteld, op de volgende gronden: «De rechtspraak heeft, door het vereiste van 'normaal in de tijd', geen bijkomend criterium aan de wet willen toevoegen, waartoe zij trouwens niet bevoegd zou zijn, doch beslist dat in bepaalde gevallen ofwel het tijdstip, ofwel de tijdsduur tussen het verlaten van het werk en het aankomen thuis, aantonen dat het slachtoffer zich niet op een normale wijze, of zelfs helemaal niet, van zijn woning naar zijn werkplaats begaf, of omgekeerd; de in dit verband door (verweerster) ingeroepen rechtsleer handelt uitsluitend over de 'tijdsduur' als pertinente factor zoals ook de door (eiseres) en de eerste rechter ingeroepen rechtspraak, welke rechtspraak als niet ter zake dienend afgewezen moet worden; in het voorliggend geval gaat het namelijk niet om een onderbreken van de tijdsduur; integendeel, en zoals niet betwist wordt, begaf (verweerster) zich langs de geografisch kortste weg, zoals gewoonlijk, rechtstreeks naar huis; het feit dat ze iets, zij het zelfs een half uur, te vroeg vertrok, verandert niets daaraan; dit maakt eventueel een tekortkoming uit van disciplinaire aard, die evenwel geen invloed heeft op de al dan niet toepasbaarheid van de Arbeidsongevallenwet, aangezien, zoals hierboven is uiteengezet, het tijdstip van het ongeval geen criterium op zich is, doch slechts dan de toepasselijkheid van de wetgeving inzake arbeidsongevallen op de weg van het werk uitsluit, indien hierdoor aangetoond is — quod non in

⁶ Zie daaromtrent *Gedr. St., Senaat*, 1969-70, nr. 215, blz. 6 en 51, en 1970-71, nr. 328, blz. 11 en 79.

⁷ Zie omtrent de onderbreking de reeds vermelde arresten van 6 november 1978 en 25 februari 1975; omtrent de omweg o.m. *Cass.*, 25 jan. 1982 (*A.C.*, 1981-82, 661); 17 dec. 1984 (*A.C.*, 1984-85, nr. 241) en 17 febr. 1986 (*A.C.*, 1985-86, nr. 390).

⁸ Buiten beschouwing blijven hier uiteraard de gevallen van uitbreiding van en gelijkstelling met de weg naar en van het werk, geregeld door artikel 8, § 1, derde lid, en § 2, van de Arbeidsongevallenwet.

dit geval – dat het slachtoffer niet het ‘normaal traject’ aflegde ‘om zich van huis naar de plaats van zijn werk te begeven of omgekeerd’, ofwel, dat wegens het tijdstip en de omstandigheden van vertrekken uit de plaats waar hij tewerkgesteld is, deze het karakter van ‘werkplaats’ verliest, wat in casu evenmin het geval is»,

terwijl artikel 2, derde lid, 1°, van de wet van 3 juli 1967 bepaalt dat voor het rijkspersoneel als arbeidsongeval wordt beschouwd het ongeval overkomen op de weg naar en van het werk dat aan de vereisten voldoet om dit karakter te hebben in de zin van artikel 8 van de Arbeidsongevallenwet van 10 april 1971 ; ingevolge het eerste lid van artikel 8, § 1, van de Arbeidsongevallenwet als arbeidsongeval wordt beschouwd het ongeval dat zich voordoet op de weg van en naar het werk, en, ingevolge het tweede lid van hetzelfde artikel, onder de weg van en naar het werk wordt verstaan het normale traject dat de werknemer moet afleggen om zich van zijn verblijfplaats te begeven naar de plaats waar hij werkt, en omgekeerd ; het normale traject datgene is dat wordt genoodzaakt door de uitvoering van de arbeidsovereenkomst, of dat daarmee in betrekking staat ; het begrip «normaal traject» niet alleen in de ruimte maar ook in de tijd moet worden beoordeeld, nu de door de wet bedoelde verplaatsingen van en naar het werk hun oorzaak vinden in de band die zij met de arbeid hebben ; het verlaten van de arbeidsplaats vooraleer de arbeidsdag ten einde is, tot gevolg kan hebben dat de verplaatsing elke band met de arbeid verliest, zodat het afgelegde traject abnormaal wordt in de tijd, tenzij de werknemer een wettige reden of overmacht kan inroepen naargelang de afwijking van de normale arbeidstijd gering dan wel substantieel is ; het arrest derhalve, na te hebben vastgesteld dat verweerster de arbeidsplaats verliet vooraleer haar arbeidsdag ten einde was, niet wettig kan beslissen dat het afgelegde traject normaal was in de tijd, zonder na te gaan of het abnormaal vroeg verlaten van de arbeidsplaats een gering dan wel een substantieel karakter had en, eventueel, of verweerster daarvoor een wettige reden of overmacht kon inroepen :

Overwegende dat, volgens artikel 2, derde lid, 1°, van de wet van 3 juli 1967, als arbeidsongeval wordt beschouwd het ongeval overkomen op de weg naar en van het werk dat aan de vereisten voldoet om dit karakter te hebben in de zin van artikel 8 van de Arbeidsongevallenwet van 10 april 1971 ; dat, krachtens voormeld artikel 8, de weg van en naar het werk het normale traject is dat de werknemer moet afleggen om zich van zijn verblijfplaats te begeven naar de plaats waar hij werkt, en omgekeerd ;

Overwegende dat het afgelegde traject van of naar het werk normaal is, indien het normaal is naar tijd en ruimte ;

Dat, om te oordelen of het afgelegde traject naar tijd normaal is, ook in aanmerking moet worden genomen de tijd die de werknemer in verband met het verrichten van de bedongen arbeid op de arbeidsplaats doorbrengt ;

Dat het traject niet abnormaal naar tijd wordt door de enkele omstandigheid dat de werknemer de arbeid te laat begint of te vroeg beëindigt ;

Overwegende dat het arbeidshof vaststelt dat verweerster haar werk weliswaar te vroeg verliet, maar dat zij «zich langs de geografisch kortste weg, zoals gewoonlijk, rechtstreeks naar huis» begaf ;

Dat het arbeidshof op grond van die vaststellingen wettig beslist dat het ongeval waardoor verweerster op weg naar huis werd getroffen, op de weg van het werk is gebeurd en derhalve als arbeidsongeval moet worden aangemerkt ;

Dat het middel niet kan worden aangenomen ;

...

HOF VAN BEROEP TE ANTWERPEN

8e KAMER – 17 NOVEMBER 1989

Voorzitter-rapporteur : de h. Vandeplass

Raadsheren : de hh. Luyckx en Renaers

Openbaar ministerie : de h. De Swaef, advocaat-generaal

Advocaten : mrs. Volders loco Van Doorn en Jacobs

Vals getuigenis – Mogelijkheid van beïnvloeding van de rechter – Schade

Voor de strafbaarheid van vals getuigenis is niet vereist dat de burgerlijke rechter geloof heeft gehecht aan de onder eed afgelegde verklaring, maar dat de mogelijkheid bestond dat ze invloed kon uitoefenen op de burgerlijke rechter en aldus de rechtmatige belangen van een van de partijen kon schaden.

B. t/ R.

Overwegende dat de beklagde wordt vervolgd wegens vals getuigenis in burgerlijke zaken ; (...)

Overwegende dat de feiten van de telastlegging bewezen zijn gebleven bij het onderzoek ter terechtzitting ; dat beklagde nog steeds blijft ontkennen dat ze een overspelige relatie had met Walter G. vóór juni 1983 ; dat talloze getuigen hebben verklaard dat het algemeen bekend was dat ze betrekkingen onderhield met Walter G. lang vóór 1983 ; dat niet alle getuigen hebben verklaard dat ze ervan op de hoogte waren vanaf 1980, maar dat verscheidene personen hebben uitgelegd dat ze dit hebben vernomen hetzij in de loop van 1981, hetzij in de loop van 1982 ;

Overwegende dat zelfs de eigen vader van beklagde dit heeft vernomen ; dat hij vastgesteld heeft dat het voertuig van G. herhaaldelijk in de omgeving van zijn woning geparkeerd stond en dat hij zelfs de echtgenote van G. ervan op de hoogte heeft gebracht dat haar man overspelige betrekkingen onderhield met zijn dochter en dat hij haar heeft gevraagd te zorgen dat daar een eind aan werd gemaakt ;

Overwegende dat beklagde ten onrechte aanvoert dat C. geen betrouwbaar getuige is omdat ze verklaard heeft dat ze vernomen had dat beklagde reeds een jaar of zeven - acht aanhield met G. ; dat deze geruchten reeds lang de ronde deden, ook vóór 1980, en dat deze getuige slechts herhaald heeft wat ze horen zeggen heeft ;

Overwegende dat beklagde aanvoert dat de valse verklaring die ze heeft afgelegd voor de burgerlijke rechtbank te Turnhout niet strafbaar zou zijn omdat deze verklaring geen invloed heeft gehad op de beslissing van de rechter daar een valse verklaring die noch nuttig noch schadelijk kan zijn voor de beklagde, niet strafbaar zou zijn ;

Overwegende dat de verklaring van de beklagde schade kon toebrengen aan de burgerlijke partij, daar haar vorde-

ring tot echtscheiding wegens ontrouw van haar echtgenoot niet ontvankelijk zou zijn verklaard indien de burgerlijke rechter geloof had gehecht aan de verklaring die ze onder eed had afgelegd; dat haar verklaring, in strijd met haar beweringen, wel degelijk een invloed kon uitoefenen op de burgerlijke rechter en wel degelijk schade kon toebrengen aan de rechtmatige belangen van de burgerlijke partij; dat het niet is omdat de burgerlijke rechter geen rekening heeft gehouden met die valse verklaring, dat de valse verklaring onder eed afgelegd voor een burgerlijke rechter niet onder de toepassing van de strafwet zou vallen;

...

Veroordeelt beklagde om te betalen aan de burgerlijke partij de som van een frank wegens morele schade;

...

NOOT – Vals getuigenis in burgerlijke zaken

1. Het wanbedrijf van vals getuigenis in burgerlijke en strafzaken (artt. 211-20 en 222 Sw.) veronderstelt het willens en wetens vervalsen van de waarheid in een getuigenis die op onherroepelijke wijze onder eed wordt afgelegd (*R.P.D.B.*, tw. «Faux témoignage et faux serment», nr. 4-7; *Pand. B.*, tw. «Faux témoignage», nrs. 1-5; G. Schuind en A. Vandeplas, *Traité pratique de droit criminel*, vierde druk, I, p. 277). De getuigenis onder eed moet in rechte worden afgelegd, voor een rechtscollège dat wettelijk bevoegd is om ze te doen afleggen, en regelmatig samengesteld is (Cass., 5 april 1892, *Pas.*, 1892, I, 157, met conclusie van de advocaat-generaal Bosch; *R.P.D.B.*, o.c., nr. 11). Het misdrijf veronderstelt bovendien dat de valse verklaring een mogelijk nadeel kan berokkenen (J.S.G. Nypels en J. Servais, *Le code pénal belge interprété*, art. 220, nr. 3; E. Garçon, *Code pénal annoté*, II, p. 425, nr. 143). Een werkelijke schadeberokkening is echter geen constitutief bestanddeel (Cass., 9 december 1935, *Pas.*, 1936, I, 80; Cass., 25 april 1960, *Pas.*, 1960, I, 983; Cass., 27 januari 1988, *R.D.P.*, 1988, 478; R. Merle en A. Vitu, *Traité de droit criminel – Droit pénal spécial*, 3e éd., p. 430, nr. 557).

2. Het vereiste mogelijk nadeel is aanwezig indien de valse getuigenis schadelijk kan zijn voor de beklagde (in strafzaken), of voor een procespartij (in burgerlijke zaken), of ook wanneer ze de rechter kan beïnvloeden (Cass., 21 februari 1955, *Pas.*, 1955, I, 670; Cass., 5 april 1954, *Pas.*, 1954, I, 692; Cass., 25 april 1960, *Pas.*, 1960, I, 983; R. Garraud, *Traité théorique et pratique du droit pénal français*, 3e éd., VI, p. 11, nr. 2279, inz. noot 18). De aanwezigheid van mogelijk nadeel wordt beoordeeld naar het tijdstip van de aflegging van de verklaring, en niet naar het tijdstip van de uitspraak (P.E. Trousse, «Chronique trimestrielle de jurisprudence», *R.D.P.*, 1960-61, 415). Dit verklaart waarom de valse verklaring strafbaar blijft indien de rechter zich nadien onbevoegd verklaart (*R.P.D.B.*, tw. «Faux témoignage et faux serment», nr. 13; R. Garraud, o.c., VI, p. 5, noot 7).

Hoewel dit niet uitdrukkelijk is bepaald in art. 220 Sw., wordt ook in burgerlijke zaken het mogelijk nadeel essentieel geacht voor de strafbaarheid (M. Rigaux en P.E. Trousse, *Les crimes et les délits du code pénal*, IV, p. 65).

3. In het hierboven gepubliceerde arrest wordt een valse getuigenis in burgerlijke zaken strafbaar geacht zelfs indien de burgerlijke rechter geen rekening heeft gehouden met de valse verklaring. Tevens wordt erkend dat de burgerlijke

partij in het strafproces – die het proces, in het kader waarvan de valse verklaring werd afgelegd, won – morele schadevergoeding toegekend kan krijgen. Naar het oordeel van het hof kon de valse verklaring immers een invloed uitoefenen op de burgerlijke rechter en de rechtmatige belangen van de burgerlijke partij schaden.

4. Het besproken arrest ligt in de lijn van de hierboven vermelde constante rechtspraak en rechtsleer, die stelt dat een mogelijk nadeel op het tijdstip van de aflegging van de valse verklaring voldoende is voor de strafbaarheid van vals getuigenis. Immers, hoewel de rechter uiteindelijk niet misleid werd en de burgerlijke partij evenmin haar proces had verloren, was er een mogelijk nadeel. Het hof kende dan ook schadevergoeding toe aan de burgerlijke partij. Een vonnis van de Correctionele Rechtbank te Antwerpen van 12 februari 1878 (*B.J.*, 1878, 271) ontkent daarentegen het belang van de burgerlijke partij, indien deze ondanks de valse verklaring haar proces heeft gewonnen. Er werd anderzijds geoordeeld dat de burgerlijke partij er belang bij heeft om haar geloofwaardigheid t.o.v. het gerecht en de medeburgers te vrijwaren door een rechtstreekse dagvaarding en door een burgerlijke-partijstelling (Gent, 5 maart 1889, *B.J.*, 1889, 591).

5. Men vergelijkte ten slotte de valse getuigenis met het misdrijf van valsheid in geschrifte (artt. 193 e.v. Sw.), dat eveneens voltrokken is wanneer een mogelijk nadeel aanwezig is op het ogenblik van de valsheid (J. Vanhalewijn en L. Dupont, *Valsheid in geschriften*, 1975, A.P.R., nrs. 376 en 383). Beide misdrijven hebben overigens dezelfde ratio legis, te weten de bescherming van de openbare trouw (cf. opschrift van titel III van boek II van het Strafwetboek).

Ivan Lietaer
Assistent K.U.Leuven

HOF VAN BEROEP TE BRUSSEL

9e KAMER – 21 MAART 1990

Voorzitter : de h. Vossen

Raadsheren : de hh. De Smedt en Raspé

Advocaten : mrs. Persoons en De Bondt

1. Vonnissen en arresten – Uitlegging – 2. Rente – Gerechtelijke interesten

1. De bepalingen van de artt. 793 en 795 Ger. W. maken enkel de uitlegging mogelijk van een door dezelfde rechter tevoren gewezen beslissing.

2. Het begrip gerechtelijke interesten kan zowel op de vergoedende als op de moratoire interesten wijzen. Bij schade-loosstelling wegens buitencontractuele fout en bij ontstentenis van precisering dienaangaande, zijn de gerechtelijke interesten moratoire interesten die verschuldigd zijn op de hoofdsom én op de vergoedende interesten, die deel uitmaken van de schade, vanaf de rechterlijke beslissing.

N.V. A. t/ N.V. B.

Gelet op het arrest uitgesproken door deze kamer van het hof op 8 november 1988;

L. t/ D.

Overwegende dat dit arrest het vonnis uitgesproken door de Rechtbank van Koophandel te Brussel op 4 juni 1987 bevestigde ;

Overwegende dat bedoeld vonnis, de N.V. B. veroordeelde tot betaling aan de N.V. E. van de som van 346.000 frank vermeerderd met de vergoedende interesten vanaf 4 maart 1983 en de gerechtelijke interesten ;

Overwegende dat partijen het hof om uitlegging van voormeld arrest verzoeken ; dat meer bepaald de vraag wordt gesteld vanaf welke datum de gerechtelijke interesten lopen en of het ter zake gaat om gerechtelijke vergoedende interesten of gerechtelijke moratoire interesten ; dat het hof eveneens erom verzocht wordt te preciseren of de gerechtelijke interesten moeten worden berekend op de hoofdsom al dan niet vermeerderd met de vergoedende interesten ;

Overwegende dat de gevraagde uitlegging ter zake mogelijk is daar de in de beslissing gevestigde rechten niet worden uitgebreid, beperkt of gewijzigd (Cass., 8 oktober 1987, *Arr. Cass.*, 1987-88, nr. 87) ;

Overwegende dat de bepalingen van artikelen 793 en 795 Ger. W. enkel de uitlegging mogelijk maken van een door dezelfde rechter, tevoren gewezen beslissing (Cass., 6 april 1973, *Arr. Cass.*, 1973, 784) ; dat zulks ter zake het geval is ;

Overwegende dat de door het hof toegekende vergoedende interesten lopen vanaf 4 maart 1983 tot 4 juni 1987, datum van de bestreden beslissing ;

Overwegende dat de gerechtelijke interesten lopen vanaf 5 juni 1987 tot op de dag van de betaling ;

Overwegende dat het begrip «gerechtelijke interesten» zowel op de vergoedende als op de moratoire interesten kan wijzen ; dat bij schadeloosstelling wegens buitencontractuele fout en bij ontstentenis van precisering te dezen, in de voor uitlegging onderworpen beslissing, zoals hier, de gerechtelijke interesten moratoire interesten zijn ; dat deze interesten verschuldigd zijn op de hoofdsom alsmede op de vóór 5 juni 1987 verschuldigde vergoedende interesten die deel uitmaken van de schade ;

...

NOOT – Zie ook Hof Antwerpen, 15 december 1989, *R. W.*, 1989-90, 959.

ARBEIDSHOF TE GENT

3e KAMER – 24 JANUARI 1990

Voorzitter : de h. Ampe

Raadsheren in sociale zaken : de hh. Nimmegeers en Persyn
Openbaar ministerie : de h. Dhayer, substituut-generaal
Advocaat : mr. Matthys loco Delacourt

Arbeidsovereenkomst – Werkgever – Rechtspersoon – Identiteit – Misleiding van werknemer – Aansprakelijkheid – Persoon met werkgeversgezag

De werknemer die is misleid nopens de juiste identiteit van de rechtspersoon die als werkgever optreedt, kan de natuurlijke persoon aanspreken met wie de arbeidsovereenkomst werd aangegaan en die het werkgeversgezag heeft uitgeoefend.

Bij dagvaarding van 7 oktober 1987 vordert geïntimeerde de veroordeling van appellant om aan haar te betalen de som van 74.485 fr., bestaande uit 13.688 fr. voor loon voor december 1986, 28.550 fr. jaareindepremie, 32.247 fr. vakantiegeld bij uitdiensttreding, met de interesten, bepaald in artikel 10 van de wet van 12 april 1965 vanaf het ogenblik dat ze eisbaar werden, de gerechtelijke interesten vanaf de dag van de dagvaarding en de gedingskosten (...).

Geïntimeerde werd op 27 december 1985 in dienst genomen als bediende-verkoopster door «P.V.B.A. I. (...) te A., hierna werkgever genoemd, vertegenwoordigd door de heer L.

Met aangetekende brief van 23 december 1986 werd geïntimeerde afgedankt om dringende redenen. Het hoofd van deze brief luidt : «P.V.B.A. I.(...)A.» en is ondertekend als volgt : «Voor de P.V.B.A. L.

Alle loonstroken vermelden als werkgever P.V.B.A. I.(...) A.

Als de gerechtsdeurwaarder dan opdracht krijgt om de P.V.B.A. I. te A. te dagvaarden, blijkt dat deze daar onbekend is en niet ingeschreven is in het handelsregister.

Beoordeling

Volgens appellant was geïntimeerde wel op de hoogte van het feit dat ze in dienst was van P.V.B.A. I. Zij betwist niet dat ze dit altijd gedacht heeft, maar dat ze in feite misleid werd.

Appellant legt een dossier neer met «kopie B.S.» en «geschiedenis van de P.V.B.A.». Deze hebben allemaal betrekking op de P.V.B.A. «I. I.A.» in het kort «I.».

Deze vennootschap werd op 29 juli 1982 opgericht, met zetel te B., en werd in het handelsregister te Brugge ingeschreven onder nr. 56.647 op 3 augustus 1982, terwijl op 13 januari 1983 een inschrijving werd genomen in het handelsregister te Gent onder nr. 133.961, voor de exploitatie van een «filiaal». Op 8 januari 1985 werden de statuten gewijzigd en werd de maatschappelijke zetel gevestigd te A., hetgeen gepubliceerd wordt op 29 januari 1985. De inschrijving in het handelsregister te Brugge is doorgehaald op 31 juli 1985, terwijl aan de inschrijving te Gent geen wijzigingen werden aangebracht in 1985 noch in 1986.

Hoewel de verkorte naam volgens de bekendmaking in het Belgisch Staatsblad «I.» is, wordt de verkorting «I.I.» gebruikt.

Dit is in elk geval zo tegenover geïntimeerde : zoals aangestipt vermelden de arbeidsovereenkomst, het afdankingschrijven en de loonfiches als werkgever : P.V.B.A. I.I., te A. waar, volgens de bekendmaking in het Belgisch Staatsblad, de zetel van P.V.B.A. I. is gevestigd. Daaruit kan afgeleid worden dat de P.V.B.A. I. zich tegenover geïntimeerde voordoet als P.V.B.A. I.I., met hetzelfde adres.

De P.V.B.A. I.I. is dus geen «onbestaande vennootschap» maar identificeert zich met de P.V.B.A. I.I.A., in 't kort I., met zetel op het hierboven aangegeven adres.

Er zijn geen aanwijzingen dat de benaming I.I. gebruikt werd met de bedoeling geïntimeerde te misleiden. Evenmin blijken de twee afkortingen door elkaar te zijn gebruikt.

Wel gaat het om een onzorgvuldig gebruik van de benaming, alsook het nalaten de overbrenging van de zetel naar Aalter mee te delen aan de diensten van het handelsregister

te Gent, waar enkel een inschrijving voor een filiaal op een ander adres bekend is.

Ten onrechte verwijt appellant de gerechtsdeurwaarder geen opzoekingen te hebben gedaan in het alfabetisch klassement van het handelsregister en bij de B.T.W., daar hij zelf hoort correct en zorgvuldig op te treden door benaming en overbrenging van zetel mee te delen aan de diensten van het handelsregister, en niet anderen voor zijn onzorgvuldigheid te laten opdraaien.

Daar geïntimeerde in deze omstandigheden twijfelde aan de identiteit van haar werkgever, gaf ze de voorkeur eraan de natuurlijke persoon aan te spreken met wie zij de overeenkomst had aangegaan en die tegenover haar het werkgeversgezag uitoefende.

Geïntimeerde beroept zich daarbij terecht op de artikelen 138 en 138bis van de gecoördineerde wetten op de handelsvennootschappen.

...

Artikel 138bis, eerste lid, bepaalt (als) sanctie: «Hij die namens een P.V.B.A. meewerkt aan een akte die niet voldoet aan de voorschriften van het eerste en derde lid van het vorige artikel kan, naar omstandigheden, persoonlijk aansprakelijk worden gesteld voor de daarin door de vennootschap aangegane verbintenissen.»

Ten onrechte argumenteert appellant dat «en» cumulatief moet worden geïnterpreteerd: er zou een overtreding begaan moeten zijn terzelfder tijd tegen het eerste en tegen het derde lid.

Deze stelling kan niet aanvaard worden, anders zou er in de tekst tweemaal «en» bestaan hebben, dus: «en van het eerste én derde lid», wat nu niet het geval is.

Overigens neemt artikel 138bis, ingevoerd door de wet van 6 maart 1973, de sancties over van het eerdere artikel 138, tweede lid: welnu uit die vroegere tekst blijkt al evenmin dat de overtredingen cumulatief moeten gepleegd zijn. Wel is het zo dat de tekst zegt: «kan, volgens de omstandigheden», en niet «moet».

Ter zake blijkt dat appellant een onnauwkeurige benaming gebruikte van de vennootschap tegenover geïntimeerde. Daardoor is hij in overtreding met artikel 138, eerste lid, 1°, van de wet op de handelsvennootschappen.

Rekening houdende met alle omstandigheden van de zaak, onder meer een systematisch onjuist en onzorgvuldig gebruik van de firmanaam in 't kort, en met het feit dat hij geïntimeerde aldus misleidde en dat hij naliet de overbrenging van de zetel mee te delen aan de diensten van het handelsregister te Gent, kan met de eerste rechter aanvaard worden dat geïntimeerde terecht haar vordering tegen appellant instelde.

Uitvoerend beslag onder derden kan slechts gelegd worden voor vaststaande, zekere en eisbare schulden. Derhalve kan geen beslag worden gelegd voor in de toekomst te vervallen alimentatie.

V. t/ M.

Overwegende dat het beslag strekt tot betaling van: achterstallige onderhoudsbijdragen afgesloten op 12 juli 1988, 95.009 fr.; de nog te vervallen onderhoudsbijdragen sinds juni 1988 «en in de toekomst eventueel te vervallen, alsmede de daarop toe te passen indexaanpassingen» (...); kosten van het beslag zelf: geraamd 10.000 fr.;

Overwegende dat verder de betwisting ook het beslag voor de «nog te vervallen onderhoudsbijdragen» betreft;

Overwegende dat hier de stelling van de eisende partij wel kan worden gevolgd; dat immers volgens een vaststaande rechtspraak van de beslagrechters te Antwerpen en volgens het bepaalde in artikel 1494 van het Gerechtelijk Wetboek en in artikel 1186 van het Burgerlijk Wetboek geen beslag kan gelegd worden voor toekomstig te vervallen termijnen; dat namelijk een uitvoering niet mogelijk is dan voor vaststaande, zekere en eisbare schulden (Ch. Van Reepinghen, *Verslag over de Gerechtelijke Hervorming*, deel I, Brussel, 1964, blz. 556; G. de Leval, *La saisie-arrêt*, Luik, 1976, blz. 258, nr. 169; Lainé en De Bruyn, *Rep. Not.*, XIII, «Procédure notariale», livre III, «La saisie mobilière», Larcier, Brussel, 1978, blz. 75; D. Chabot-Léonard, *Saisies conservatoires et saisies-exécutions*, Bruylant, Brussel, 1979, blz. 118; A. Fettweis, *Manuel de procédure civile*, Luik, 1987, blz. 633, nr. 1015; G. de Leval, *Traité des saisies*, Luik, 1988, blz. 422, nr. 222, A);

dat een zaak eisbaar is, wanneer ze actueel verschuldigd is, wanneer met andere woorden de schuldeiser er onmiddellijke betaling van kan eisen aan de schuldenaar (vgl. G. de Leval, *La saisie-arrêt*, blz. 58, nr. 32; D. Chabot-Léonard, *o.c.*, blz. 98; A. Fettweis, *o.c.*, blz. 621, nr. 991; G. De Leval, *Traité des saisies*, blz. 309, nr. 160);

dat deze voorwaarde van eisbaarheid — zoals ook de andere voorwaarden — zeer strikt beoordeeld moet worden, zonder de soepelheid die inzake bewarend beslag wordt toegepast (vgl. o.a. A. Fettweis, *o.c.*, blz. 633, nr. 1015 — G. de Leval, *Traité des saisies*, blz. 423);

dat in elk geval geen uitzondering gemaakt is voor uitvoerend beslag, terwijl dat wel zo is bij bewarend beslag, inzake sommige niet eisbare schulden (artikel 1415, tweede lid, van het Gerechtelijk Wetboek; vgl. Ch. Van Reepinghen, *o.c.*, blz. 528);

dat verder niet te betwisten valt dat de onderhoudsbijdragen periodiek verschuldigd zijn;

dat bovendien artikel 1186 van het Burgerlijk Wetboek zeer duidelijk is waar het zegt dat hetgeen slechts met tijdsbepaling verschuldigd is, niet kan worden geëist voordat de vervaltijd verschenen is;

dat uit dit alles volgt dat geen uitvoerend beslag gelegd kan worden voor nog te vervallen onderhoudsbijdragen;

dat de stelling van bepaalde rechtspraak en rechtsleer niet kan worden gevolgd (o.a. Beslagrechter Luik, 29 december 1979, *Jur. Liège*, 1980, 117; Beslagrechter Hoei, 23 december 1985, *Jur. Liège*, 1986, 155; G. de Leval, *La saisie-arrêt*, blz. 262; F. Top, «Loonbeslag, loondelegatie en loonoverdracht», *T.P.R.*, 1983, 372, nr. 19), daar het standpunt dat

BURGERLIJKE RECHTBANK TE ANTWERPEN

37e KAMER — 21 NOVEMBER 1988

Beslagrechter: de h. Carette

Advocaten: mrs. Lernout en Marinus

Burgerlijke rechtspleging — Uitvoerend beslag onder derden — Voor in de toekomst te vervallen alimentatie

«beslag voor toekomstige termijnen wettelijk is, met dien verstande dat de afgifte van de gelden slechts kan worden gevorderd naarmate die termijnen vervallen zijn», regelrecht indruist tegen bovenstaande omschrijving van eisbaarheid;

dat ter zake nog dient te worden opgemerkt dat, waar artikel 1415, tweede lid, van het Gerechtelijk Wetboek afwijkt wat de bewarende beslagen betreft, op de regel van het eisbaar zijn, de bewarende beslagen in elk geval voor een welbepaald bedrag gelegd worden (vgl. artikelen 1423, 1431 en 1448 van het Gerechtelijk Wetboek);

dat anderzijds – zoals in casu – wanneer men uitvoerende beslag voor de vervallen onderhoudsbijdragen wil leggen, dit niet voor een welbepaald bedrag gebeurt, hetgeen op zichzelf reeds niet voldoet aan de voorwaarde dat de zaak «vaststaand» moet zijn (vgl. «la dette est liquide lorsqu'il est constant qu'il est dû *et combien il est dû*», (G. de Leval, *Traité des saisies*, blz. 423);

dat dit laatste ook aanleiding zou geven tot uitvoerende beslagen die jaren kunnen duren, hetgeen niet de bedoeling ervan kan zijn en hetgeen zou leiden tot toestanden van onrechtszekerheid, daar bijna elke beslissing over een betwisting aangaande zulke uitvoerende beslagen reeds achterhaald zou zijn bij de uitspraak;

dat ten slotte met het argument dat vermeden moet worden dat door telkens een nieuw beslagexploot te betekenen de beslagkosten nutteloos te hoog worden, zowel voor de beslaglegger die ze moet voorschieten, als voor de beslagene die ze uiteindelijk moet dragen, kan worden ingestemd;

dat echter geen opeenvolgende beslagexplooten moeten worden betekend indien – zoals thans bijna de regel vormt – de uitvoerende partij ook een loondelegatie heeft gekregen (welke desnoods nog gevraagd kan worden);

dat namelijk voor de nog te vervallen onderhoudsbijdragen gebruik dient te worden gemaakt van de loondelegatie, waarbij de betekening van het beslagexploot voor de reeds vervallen onderhoudsgelden kan gelden als een betekening van de ontvangstmachtiging aan de «derde» die de sommen verschuldigd is (vgl. F. Top, «Loonbeslag...», *o.c.*, blz. 376, nr. 29), mits uitdrukkelijke vermelding ervan is gemaakt in genoemd exploot ter verwittiging van deze «derde»;

dat ter zake dient te worden benadrukt dat er een duidelijk verschil is tussen een loonbeslag en een loondelegatie en dat met name de loondelegatie niet kan worden gelijkgesteld met een beslag (F. Top, *o.c.*, blz. 375, nrs. 27-28) en dus ook zeker geen mogelijkheid geeft om voor de nog te vervallen onderhoudsgelden beslag te leggen;

dat dit onderscheid van belang is; dat namelijk, wanneer zowel loonbeslag (voor de vervallen onderhoudsbijdragen) als loondelegatie (voor de toekomstig te vervallen onderhoudsgelden) is betekend en er verzet tegen het loonbeslag komt, enkel de afgifte van de onder beslag gelegde gelden wordt geschorst tot de beslissing over dit verzet aan de «derde» wordt betekend en dus de afgifte van de sommen verschuldigd ingevolge de loondelegatie niet wordt gehinderd (vgl. F. Top, *o.c.*, blz. 367, nrs. 10, b, en 11, b);

dat, gelet op het feit dat in de praktijk een loonbeslag meestal met veel hindernissen verloopt (vgl. F. Top, *o.c.*, blz. 372, nr. 20), dit laatste niet onbelangrijk te noemen is;

Overwegende dat het beslag voor de «nog te vervallen onderhoudsgelden» dan ook dient te worden opgeheven;

...

NOOT – Dit vonnis werd in hoger beroep bevestigd door Hof Antwerpen, 12e bis Kamer, 5 februari 1990, onuitgegeven.

ARBEIDSRECHTBANK TE TONGEREN

16 FEBRUARI 1990

Voorzitter: de h. Cools

Rechters in sociale zaken: de hh. Snoks en Geukens

Advocaat: mr. Thiers loco Stappers

Educatief verlof – Uitbetaling normaal loon – Voorwaarde – Algemene opleiding – Begrip – Cursus werknemersorganisatie

In het kader van de wetgeving inzake het betaalde educatieve verlof, maakt geen algemene opleiding uit die recht geeft op uitbetaling van het normale loon, de door een representatieve werknemersorganisatie georganiseerde cursus die in de strikte sfeer ligt van de ontwikkeling van de militante actie van de vakbondsafgevaardigde.

B. t/ Vennootschap F.

De vordering strekt ertoe verweerster te horen veroordelen tot betaling aan eiser de som van 12.231 fr., met toepassing van afdeling 6 van de Herstelwet van 22 januari 1985, namelijk het loon over de dagen van 29 september 1986 tot 4 oktober 1986, de periode waarin eiser educatief verlof nam voor het volgen van een cursus van algemene opleiding, georganiseerd door de Centrale der Metaalbewerkers van het A.B.V.V., waarvan het volgen werd meegedeeld aan verweerster op 7 augustus 1986.

De vordering is ontvankelijk.

Eiser is tewerkgesteld bij verweerster als voltijds arbeider. Hij wenste van 29 september 1986 tot 4 oktober 1986 een cursus te volgen te M., georganiseerd door de Centrale der Metaalbewerkers van het A.B.V.V. en welke, volgens de briefwisseling tussen partijen en de aan de rechtbank overgelegde stukken, een vakbondsopleiding betrof. Het programma van die cursus omvatte onderwerpen als geschiedenis van de arbeidersbeweging, spreken in het openbaar, de structuren van de vakbondsbeweging, onderhandelingstechnieken, filosofie, klassificatie, arbeidstempo, principesverklaring A.B.V.V.-C.M.B., organisatie van het paritaire leven in België op sociaal gebied, een benadering van het arbeidsrecht en het sociale-zekerheidsrecht, ergonomie, enz.

Inhoudelijk werd die opleiding, het cursuspakket, bepaald, als omschreven in het tijdschrift C.M.B.-Inform van maart 1988, ingevolge het streven naar actie, maar dan opgevat in een optiek van permanente vorming. De tekst in gezegd tijdschrift is ter zake erg verhelderend: «Voor een steeds agressiever patronaat, dat de herstructurering van het kapitalistisch systeem te baat neemt om de arbeiders zijn methodes en filosofie op te leggen, is het belangrijk dat de arbeiders en hun vertegenwoordigers de nodige wapens gegeven worden om de liberale ideologie te bestrijden. In 1985 werd de wet op de kredieturen vervangen door de wet op het betaald educatief verlof. Zij voorziet dat de algemene vorming georganiseerd door de vakbonden ambtshalve erkend

wordt. De arbeider die eraan heeft deelgenomen, heeft het recht van het werk afwezig te zijn, met behoud van zijn normaal loon, binnen het kader van bepaalde beperkingen van het loon en met een maximum van 160 uren per jaar. Enkel enige sjagrijnige geesten van werkgeverszijde hebben getracht het algemeen karakter van de vorming gegeven door de Centrale te loochenen. Het was verloren moeite. Zo functioneren de cursussen te M. nu sedert september 1985 in het kader van de wet op het betaald educatief verlof, wat de afwezigheid op het werk van de deelnemers vergemakkelijkt.»

Partijen hebben in hun conclusie en in hun mondelinge toelichting een uitvoerige discussie gevoerd over de vraag of de cursussen die een vakorganisatie organiseert en waarvan het programma wordt meegedeeld aan het Ministerie van Werkstelling en Arbeid alsmede aan de erkenningscommissie, überhaupt moeten worden beschouwd als rechtgevend op educatief verlof, met toepassing van artikel 109, § 2, 1°, van de wet van 22 januari 1985, dan wel of zulks alleen maar mogelijk kan zijn indien die cursussen, zoals georganiseerd door de representatieve werknemersorganisaties, een algemene vorming beogen, de verhoging van het gemiddelde scholingspeil van de arbeidskrachten en de verbetering van hun aanpassingsvermogen over nieuwe technologieën.

Partijen spitsen hun discussie toe op de vraag of de wet van 22 januari 1985 of artikel 109, § 2, ervan al of niet interpretatie behoeven, dan wel of ze in hun tekst als volledig dienen te worden beschouwd: geen interpretatie mag worden gegeven die tot de negatie van de wet zou kunnen leiden.

De rechtbank is het met verweerster eens dat de bedoeling van de wetgever is geweest het educatief verlof te bestemmen voor de algemene opleiding, die te onderscheiden is van de opleidingen die in de strikte sfeer liggen van de ontwikkeling van de militante actie van de vakbondsafgevaardigden, en die daardoor een louter politiek en eisend karakter hebben. Voor die laatste opleidingen kan door de gegadigden een verlof voor vakbondsvorming worden gevraagd.

Aan artikel 109, § 2, voornoemd dient dan ook de interpretatie te worden gehecht dat het ter zake gaat over cursussen, georganiseerd door representatieve werknemersorganisaties, voor zover ze een algemene opleiding beogen, overeenstemmend met de finaliteit van de wet.

Het cursussenpakket waarover het thans gaat, beantwoordt evenwel in geen dele aan wat moet worden verstaan onder algemeen vormend of algemene opleiding.

Terecht vermag verweerster de beoordeling van het cursussenpakket, inhoudelijk, naar deze rechtbank toe te schuiven, indien de beoordeling ertoe zou kunnen leiden dat de wet al of niet toepassing vindt.

Naar het oordeel van de rechtbank heeft eisers vakorganisatie van 19 september 1986 tot 4 oktober 1986 geen cursus gegeven die ertoe strekte aan eiser een algemene vorming te geven, maar een cursus die een vakbondsopleiding beoogt.

Zodoende vindt artikel 109, § 2, van de wet van 22 januari 1985 geen toepassing.

RECHTBANK VAN KOOPHANDEL TE HASSELT

1e KAMER – 19 SEPTEMBER 1988

Voorzitter: de h. Rombouts

Advocaten: mrs. Derks en Michiels loco Engelen

Reisovereenkomst – C.C.V.-Verdrag – Eenjarige verjaringstermijn – Toepassingsgebied

De eenjarige verjaringstermijn van artikel 30, tweede lid, van het C.C.V.-Verdrag betreffende het reiscontract is niet van toepassing wanneer het gaat om een opdracht die door een reisorganisator aan een hotelhouder gegeven zou zijn om zijn diensten aan drie reizigers te presteren.

Vennootschap naar Zwitsers recht S. t/ N.V. G. en B.V.B.A. S.

Het geding kan bondig als volgt worden samengevat. Eiseres exploiteert het Hotel du Rhône te Genève. Zij voert aan dat verweerders, minstens de ene bij gebreke aan de andere, bij haar reserveerden voor drie personen. Zij vordert in casu betaling voor de verleende diensten. Verweerders menen evenwel niet gehouden te zijn t.a.v. aanlegster.

Verweerders roepen vooraf de verjaring van een jaar in van art. 30, tweede lid, van het Verdrag van 23 april 1970 (C.C.V.) betreffende het reiscontract. De verhouding tussen de gedingvoerende partijen is evenwel niet die waarop dit verdrag van toepassing is en betreft dus niet de reisorganisator en/of reisbemiddelaar tot de reiziger.

In casu gaat het om een opdracht die gegeven zou zijn aan een hotelhouder door een reisorganisator, om zijn diensten aan drie reizigers te presteren, te weten P., S. en L.

De vordering is derhalve niet verjaard.

De vordering is ontvankelijk.

...

WETGEVING IN KORT BESTEK

Onder de zorg van het Departement Rechten van de U.I.A.

Aan het nazien van het Belgisch Staatsblad van september 1989 verleenden hun medewerking: W. Lambrechts en B. Hubeau.

De overheid en de vakbonden van haar personeel – Aanpassingen van het statuut

De wet van 6 juli 1989 tot wijziging van de wet van 19 december 1974 tot regeling van de betrekkingen tussen de overheid en de vakbonden van haar personeel en van de wet van 1 september 1980 betreffende de toekenning en de uitbetaling van een vakbondspremie aan sommige personeelsleden van de overheidssector en aan de in die sector tewerkgestelde werklozen (B.S., 5 september 1989) streeft drie doeleinden na.

1. De wetten aangaande de sociale betrekkingen en de vakbondspremie in de openbare sector moesten in overeenstemming worden gebracht met de staatshervorming. De nationale overheid is, krachtens artikel 87, § 5, van de bijzondere wet van 8 augustus 1980 tot hervorming der instellingen, bevoegd inzake de sociale betrekkingen en de vakbondspremie, zowel wat de diensten van de Executieven betreft als voor het onderwijs dat naar de Gemeenschappen is

overgeheveld en het geheel van de publiekrechtelijke rechtspersonen die afhangen van de genoemde Executieven. De nieuwe Brusselse instellingen worden eveneens bedoeld.

2. De wet wil de voorrang vestigen van de intersectoriële onderhandelingen op de sectoriële onderhandelingen.

3. Er worden enkele technische verbeteringen aangebracht in de wet van 19 december 1974.

a. Na onderhandeling met de vakorganisaties zal bij K.B. het begrip arbeidsorganisatie worden gedefinieerd : dit zal de rechtszekerheid versterken.

b. Zonder oprichting van nieuwe organen wordt een overlegprocedure toegelaten over materies die het personeel van verschillende sectoren betreffen. Voorheen moest bijvoorbeeld over vormingsprogramma's van het personeel sector per sector overleg worden gepleegd.

c. Voortaan zal bij K.B. de wetgeving kunnen worden gewijzigd betreffende de arbeidsreglementen, de arbeid en de feestdagen zodat de procedures die tot nog toe moesten verlopen in een paritaire commissie, een ondernemingsraad of in samenwerking met de vakbondsafvaardigingen, voortaan verlopen in de onderhandelings- of overlegcomité's.

W.L.

Administratief toezicht in Wallonië

In het *R. W.*, 1989-90, 830-831, werd aandacht besteed aan het belangrijk decreet van de Vlaamse Raad van 7 juni 1989 betreffende het administratief toezicht in Vlaanderen.

De Waalse tegenhanger is het decreet van 20 juli 1989 houdende organisatie van het toezicht op de gemeenten, de provincies en op de intercommunales van het Waalse Gewest (*B.S.*, 8 september 1989).

De uitvoeringsmaatregelen zijn vastgelegd in het besluit van de Waalse Gewestexecutieve van 28 september 1989 (*B.S.*, 21 november 1989).

W.L.

Huisvestingscode voor het Vlaamse Gewest : «Inleiding»

In het Belgisch Staatsblad van 9 september 1989 verscheen het decreet van de Vlaamse Raad van 5 juli 1989 houdende wijziging van de Huisvestingscode, het «decreet Breyne-Buchmann». Dit decreet wordt zo genoemd naar de indieners van het voorstel van decreet, beiden tevens oud-gemeenschapsministers bevoegd voor de huisvesting.

Het decreet wil in het beleid inzake sociale huisvesting de nadruk leggen op de «inbreiding»: het groot aantal leegstaande woningen en braakliggende terreinen dwingt immers tot sanering en vervangende nieuwbouw. Het begrip inbreiding omschrijft de Administratie voor Huisvesting in een publiekatie als «een huisvestingspolitiek voeren binnen het bestaande bebouwingsweefsel, binnen de huidige morfologische structuur, met het oog op het verhogen van de kwaliteit van de woonomgeving en zonder het sociaal-economisch leven in de woonkern te ontwrichten» (*Woonbeleid. Planning sociale huisvesting*, Brussel, Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap/Administratie voor Huisvesting, 1988, 21; zie ook Goossens, L. en Van Alsenoy, J., *Huisvesting*, Antwerpen/Brussel, Kluwer/Koning Boudewijnstichting, reeks Gemeentebeleid in de praktijk 4, 1988, 41).

Hierbij moeten niet alleen erkende vennootschappen voor sociale huisvesting en de gemeenten, maar ook het Vlaams

Woningfonds voor de Grote Gezinnen een rol spelen (*Gedr. St., Vl. R.*, 1988-89, nr. 183/1, 1), hetgeen de groeiende positie van deze laatste instelling in de sociale huisvesting bevestigt.

In het licht van deze optiek zijn twee in de voor het Vlaamse Gewest geldende Huisvestingscode opgenomen regelingen gewijzigd. In de eerste plaats gaat het om artikel 80 van die code betreffende de minimumnormen die worden gesteld als voorwaarde voor de subsidiëring van de infrastructuurwerken ten behoeve van de sociale woningen : ingevolge het gewijzigde artikel 80 kan het Vlaamse Gewest deze kosten ten laste nemen wanneer een bouwmaatschappij tot nut van het algemeen, een gemeente, een vereniging van gemeenten, een O.C.M.W. of een vereniging van O.C.M.W.'s of het Vlaams Woningfonds van de Grote Gezinnen afzonderlijk of in onderlinge samenwerking «sociale» woningen (in de betekenis die de Huisvestingscode aan dit begrip hecht) bouwt, sociale verkavelingen realiseert of gebouwen waarvoor de infrastructuur niet bestaat of onvoldoende is, saneert, verbetert of aanpast voor huisvestingsdoeleinden. Andere initiatiefnemers kunnen onder bepaalde voorwaarden dezelfde voordelen genieten, indien zij verhuren aan particulieren met een bescheiden inkomen of verkopen aan deze personen of de reeds genoemde initiatiefnemers. In het eerste geval wordt een overeenkomst gesloten tussen de initiatiefnemers en de krachtens het decreet van de Vlaamse Raad van 21 december 1988 opgerichte Vlaamse Huisvestingsmaatschappij of het Vlaamse Gewest, zo het een «woon-noodgebied» betreft : dit nieuwe (juridisch) begrip wordt reeds enige tijd frequent gebruikt in stedenbouwkundige kringen.

Het hoofdstuk «Ongezonde en functioneel onaangepaste woningen» uit de Huisvestingscode krijgt vanuit de hierboven geschetste doelstellingen een nieuwe titel, namelijk «De strijd voor aangepaste woonkernen». De vroegere artikelen 94 en 95, die een onderscheid maakten tussen erkende vennootschappen voor sociale huisvesting en gemeenten in verband met de mogelijke toelagen in de strijd tegen de ongezonde woningen, worden geherformuleerd om zo hun toepassing uit te breiden naar «kleinschalige inbreidingsgerichte projecten binnen de bestaande bebouwing, vervanging van niet-residentiële gebouwen en sanering van het verouderde patrimonium van de bouwmaatschappijen» (*Gedr. St., ibid.*).

Toelagen kunnen nu worden verleend aan bouwmaatschappijen tot nut van het algemeen, de gemeenten, de verenigingen van gemeenten, de O.C.M.W.'s en de verenigingen van O.C.M.W.'s en het Vlaams Woningfonds van de Grote Gezinnen, die diverse types van ongezonde woningen aankopen of onteigenen om ze geheel of gedeeltelijk te slopen enerzijds of ze te saneren, te verbeteren of aan te passen voor huisvestingsdoeleinden anderzijds. Ook voor de sanering, de verbetering of de aanpassing van het eigen (ongezond of functioneel onaangepaste) patrimonium kunnen toelagen worden verkregen.

Het nieuwe artikel 95 bevat een regeling, die bestaat in een bijzondere tegemoetkoming in de waarde van de grond om de bouw van sociale of gelijkgestelde woningen in bestaande woonkernen te realiseren : de grondprijzen, en dus de verwervingskosten, zijn daar inderdaad vaak heel wat ongunstiger voor de eerder genoemde maatschappijen en besturen.

De modaliteiten worden aangepast aan de verschillende situatie van koop- of huurwoningen.

Heel wat concrete modaliteiten dienden voor de toepassing van die wijzigingen te worden uitgewerkt: ze zijn door de Vlaamse Executieve goedgekeurd op 7 maart 1990, maar tot op heden niet in het Belgisch Staatsblad gepubliceerd.

Wij kunnen er tevens op wijzen dat een aantal ideeën, en vooral die betreffende de renovatie van het patrimonium en de sociale verkavelingen, ongeveer gelijktijdig ook in het Waalse Gewest vorm hebben gekregen in het decreet van de Waalse Gewestraad van 20 juli 1989 tot wijziging van artikel 77novies van de Huisvestingscode (*B.S.*, 19 september 1989): het betreffende artikel is de tegenhanger van artikel 80 van de Huisvestingscode voor het Vlaamse Gewest.

B.H.

Architecten

De wet van 4 juli 1989 betreffende overdracht van bevoegdheden voor de uitvoering van de richtlijn van de Raad van de Europese Gemeenschappen van 10 juni 1985 (*B.S.*, 13 september 1989) wil de uitvoerende macht in staat stellen de wet van 20 februari 1939 op de bescherming van de titel en het beroep van architect evenals de wet van 26 juni 1963 tot instelling van een Orde van Architecten aan te passen om ze in overeenstemming te brengen met de bepalingen van het E.E.G.-Verdrag en van de richtlijn van de Raad van 10 juni 1985 betreffende de architectuur.

W.L.

BOEKEN

G. COHEN-JONATHAN, **La convention européenne des droits de l'homme**, Presses universitaires d'Aix-Marseille, Economica, 1989, 616 p.

Gérard Cohen is professor aan de Universiteit Paris II en de auteur van diverse rapporten en kronieken over de activiteit van de Commissie en het Hof te Straatsburg. Vijfenderig jaar na de inwerkingtreding van het E.V.R.M. maakt de auteur de balans op. Dit lijvige werk heeft als bedoeling het geheel van de procedurevragen rond en de afbakening van de diverse gewaarborgde rechten in het E.V.R.M. te bepalen. De auteur wil dit doen aan de hand van een uiterst nauwkeurige radiografie van de steeds toenemende jurisprudentie m.b.t. de Conventie.

In de inleiding worden de bronnen en de algemene opbouw van de Conventie geschetst. Kort wordt hierin vergeleken met de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens en met het Internationaal Verdrag inzake burgerrechten en politieke rechten. Vooral het voor het E.V.R.M. heel eigen controlesysteem wordt benadrukt. Door een dynamische en evolutieve interpretatie van de Conventie door de Commissie en het Hof groeit er geleidelijk een autonoom Europees recht m.b.t. de fundamentele mensenrechten.

Het corpus is ingedeeld volgens een klassiek plan van de Franse doctrine, d.i. in twee grote delen: een eerste deel over de controle op de toepassing van de Conventie en een tweede deel over de gewaarborgde rechten.

Deel I is dan opnieuw onderverdeeld in een titel I over de internationale controle en een titel II over de nationale controle. Bij de bespreking van de internationale controle komt in de eerste plaats de procedure voor de Commissie ter sprake. Daarna wordt de rol van het Hof en het Comité van Ministers van de Raad van Europa toegelicht. Alle leading-cases te Straatsburg over deze materie worden doorgelicht. In titel II over de nationale controle wordt vooral

de rol van de Franse hoven en rechtbanken besproken maar er wordt tevens verwezen naar de situatie in enkele andere Europese landen.

Deel II beoogt een typologie van de diverse door de Conventie en de aanvullende Protocols gewaarborgde rechten. In een eerste titel, die op zich een kleine 300 pagina's beslaat, krijgen we een nauwkeurige analyse van de inhoud van de artt. 2 tot en met 14 van het E.V.R.M. en enkele artikelen van de aanvullende protocols. In het eerste hoofdstuk brengt de auteur de vrijheden van de fysieke persoon samen: artt. 2, 3, 4, 5 maar eveneens artt. 2 e.v. van het Vierde Protocol m.b.t. de vrijheid van beweging. Er wordt ruime aandacht geschonken aan de bescherming van de vreemdelingen. Dit is niet verwonderlijk gezien de sociale en politieke impact van het probleem op de huidige Franse en Europese samenleving. In deze materie treedt de Commissie steeds vaker en sneller op (via o.a. art. 36 van het interne reglement van de Commissie). Het tweede hoofdstuk is gewijd aan het respect voor het privé-leven, het gezinsleven, het huis en de briefwisseling. Daarna komt er een hoofdstuk over de artikelen 6 en 7 van de Conventie. Hierin wordt ook melding gemaakt van de artt. 2 e.v. van het zevende Protocol dat dateert van 22 november 1984. Deze artikelen bieden supplementaire garanties op strafrechtelijk gebied maar het Zevende Protocol is nog altijd niet goedgekeurd door de Belgische wetgever.

Hoofdstuk IV vat de vrijheden van mening samen. Telkens worden het principe en de uitzonderingen uitvoerig geïllustreerd aan de hand van de meest recente arresten. Achteraan in het boek vindt men trouwens een gebruiksvriendelijke index van de meeste geannoteerde arresten. De hoofdstukken V en VI handelen respectievelijk over de bescherming van sociale en politieke activiteiten en het respect voor de goederen. Ter afsluiting van dit zeer uitgebreid overzicht van de gewaarborgde rechten volgt een bespreking van het non-discriminatiebeginsel van art. 14 en een korte tweede titel over de beperkingen aan de gewaarborgde rechten.

In zijn conclusies wijst Gohen op de behoefte aan een snellere procedure. Tevens houdt hij een kort betoog over het feit dat bepaalde fundamentele rechten zoals het recht op een gezonde leefomgeving en gewetensbezwaar nog geen effectieve bescherming genieten. Het systeem van de Conventie scoort hoog en heeft ook in de niet-Europese landen veel succes. De Commissie en het Hof ontwikkelen een rechtspraak van hoge kwaliteit. Deze rechtspraak verdient meer interesse van de rechtspractici en de rechtsstudenten. Het boek van Cohen kan voor beide een degelijk werkinstrument zijn.

Francis Clarysse

J.J. BRINKHOF, **Europees octrooirecht. Internationale normen, nationale regeltoepassing**, W.E.J. Tjeenk Willink, Zwolle, 1989

«Europees octrooirecht. Internationale normen, nationale regeltoepassing» is de bewaring voor het nageslacht van de rede uitgesproken door J.J. Brinkhof op 24 mei 1989 bij de aanvaarding van zijn ambt van bijzonder hoogleraar in het recht van de industriële eigendom aan de Rijksuniversiteit te Utrecht.

Het boekje (37 bladzijden) behandelt op vlot leesbare wijze een actueel en prangend probleem, waarvan de reikwijdte het octrooirecht trouwens veruit overstijgt, namelijk «de frictie tussen internationale normen en nationale regeltoepassing».

Na de internationalisering, rationalisering en harmonisering van het octrooirecht geschetst te hebben, besluit de auteur dat de gelijkheid van het materieel octrooirecht nog geen eenvormige toepassing ervan waarborgt.

J.J. Brinkhof pleit voor de uniformisering van het formeel octrooirecht door de invoering van eenvormige procesregels en de oprichting van een supranationaal gerechtshof. Het verschil in processuele middelen in de verdragsluitende staten, alsook de nationale uitlegging van de verdragen inzake octrooirecht sluiten immers het gevaar van rechtsongelijkheid in zich.

De auteur meent ten slotte dat het intern octrooirecht niet langer centraal mag staan en dat de inwerkingtreding van het gemeenschapsoctrooiverdrag van 1975 beter niet langer op zich zou laten wachten.

Fabienne Brison

F.C.L.M. CRYNS, Het Europese perspectief van het Nederlandse staatsrecht

Dit boek geeft ons een goed overzicht over het formeel Europees gemeenschapsrecht, in tegenstelling tot het materieel gemeenschapsrecht, dat buiten beschouwing wordt gelaten.

De instellingen en de rechtsbronnen worden zeer duidelijk naar voren gebracht.

Alleen bij wijze van vergelijking wordt verwezen naar de Nederlandse staatsrechtelijke situatie. Dus een beperking van de inhoud die een lezer uit de titel zou kunnen afleiden wordt als zeer miniem en zeker niet als storend ervaren, zelfs niet voor niet-Nederlandse lezers.

Opvallend is het feit dat de auteur bijna alleen in hoofdstuk I niet verwezen heeft naar het boek van Kapteyn en Verloren van Themaat. De reden is evident daar de auteur in dat hoofdstuk niet de theorie van vermelde auteurs volgt aangaande de directe toepasselijkheid en de directe werking van het gemeenschapsrecht. Op blz. 20 van het boek wordt wel het onderscheid gemaakt tussen beide begrippen aan de hand van de term «self-executing». De auteur schreef daar dat de term self-executing twee betekenissen kan hebben. De eerste betekenis loopt gelijk met het begrip directe werking uit het boek van Kapteyn en Verloren van Themaat, nl. een bepaling heeft directe werking als ze beoogt individuele rechten en plichten in het leven te roepen die afdwingbaar zijn voor de nationale rechtscolleges. De tweede loopt samen met het begrip directe toepasselijkheid, nl. een bepaling is direct toepasselijk als de wetgevende of uitvoerende macht niet meer moet optreden om de bepaling normatieve waarde te geven in de interne rechtsorde. Vooral het besluit van de auteur i.v.m. die twee mogelijke betekenissen is dan belangrijk. Hij zegt namelijk dat de voorkeur uitgaat naar de eerste benadering. Vanuit het standpunt van Kapteyn en Verloren van Themaat zou die keuze niet eens bestaan daar het om twee verschillende begrippen gaat die twee verschillende situaties dekken.

Als vacuüm werd door mij vooral ervaren het feit dat de bevoegdheidsverdeling tussen de EG en de lid-staten hoegenaamd niet wordt besproken. Ik meen dat ook dit onderwerp goed zou thuishoren in het boek. Maar hoe dan ook, het blijft een zeer nuttig boek voor een jurist die iets meer te weten wil komen over het formele gemeenschapsrecht.

Conny Justé

MEDELINGEN

In memoriam prof. mr. G.E. Langemeijer

Op 12 april 1990 is in de leeftijd van 86 jaar overleden prof. mr. G.E. Langemeijer, oud procureur-generaal bij de Hoge Raad der Nederlanden, oud hoogleraar te Leiden en ere-doctor van de universiteiten van Munster, Leuven, Gent en Tilburg.

In het Nederlands Juristenblad (aflevering 17 van 28 april 1990) wordt mr. G.E. Langemeijer herdacht als de man die voor de rechtswetenschap en de rechtspraktijk in Nederland gedurende vele jaren in onderscheidene functies uitnemende prestaties heeft geleverd. Hierin zijn ook opgenomen "Enkele eigen herinneringen en indrukken" van de twee redacteuren, J.M. Polak en J. Leijten, die het langst met hem hebben samengewerkt.

Ook het R.W. zal de herinnering blijven bewaren aan mr. G.E. Langemeijer als de man die vanaf 1936 steun en medewerking verleende aan dit tijdschrift.

Voorzorgskas voor advocaen en gerechtsdeurwaarders – Uitnodiging

De Raad van Bestuur van de Voorzorgskas voor Advocaten en Gerechtsdeurwaarders nodigt uit tot het bijwonen van de Tweede Buitengewone Algemene Vergadering op vrijdag 8 juni 1990 om 15u00 in haar kantoren Violetstraat 43, (2e verd.), 1000 Brussel.

Dagorde van de Tweede Buitengewone Algemene Vergadering 1. Wijziging van de artikelen 26 en 40 van de statuten.

Belangrijke herinnering

De leden van de vereniging, die verhinderd zouden zijn de vergadering bij te wonen en die wensen zich te laten vertegenwoordigen, kunnen daartoe volmacht verlenen aan een ander lid. Deze volmacht moet geen bijzondere vorm hebben en kan afgegeven worden bij het bureau van de vergadering.

Het aantal stemmen waarover een mandataris kan beschikken is beperkt tot tien (art. 31 van de statuten).

Voor de raad van bestuur, de voorzitter, L. Gielen

Congres van de V.Z.W. Cenegr over de (her)waardering van het ambt van griffier

Op 30 en 31 maart 1990 hield de V.Z.W. Cenegr (Nationale Confederatie der griffiers, secretarissen en personeel van de griffiers en de parketten van de hoven en rechtbanken) te Antwerpen een congres omtrent het thema «Waardering en herwaardering van het ambt – Griffies en Parketten». Prof. J. Laenens (U.I.A.) sprak er een rede uit over «Het ambt van griffier: tussen droom en werkelijkheid». De tekst hiervan verschijnt in het tijdschrift van deze beroepsorganisatie, «De Schakel».

Uit de op dit congres aangenomen resolutie omtrent de waardering van het ambt kan het volgende worden aangestipt:

- twintig jaar na de inwerkingtreding van het Gerechtelijk Wetboek kunnen geen aanspraken meer worden geduld voor de invoering van bijkomende overgangsbepalingen;
- personeelsleden die niet voldoen aan de geldende benoemingsvoorwaarden, zouden niet bij ministeriële opdracht mogen worden afgevaardigd tot hogere functies;
- contractuele aanwervingen moeten worden geweerd;
- voor alle administratieve graden dienen vergelijkende examens te worden georganiseerd.

De resoluties omtrent de herwaardering van het ambt kunnen als volgt worden samengevat:

- een regelmatige evaluatie van de omkadering dringt zich op, en vóór iedere wijziging van de omkadering moet een eventuele herverdeling van het personeelspotentieel worden overwogen;
- voor alle rechtscolleges moet een eenvormig personeelsbeleid worden gevoerd, wat een overheveling van de bevoegdheden dienaangaande naar de minister van Justitie impliceert;
- de uitoefening van hogere functies door administratief personeel moet als algemeen gebruik worden afgewezen;
- de griffier moet worden ontlast van materiële routinezaken, door o.m. de uitbreiding van de administratieve omkadering;
- de griffier die de opdracht heeft bijstand te verlenen aan een magistraat, zou moeten kunnen functioneren als een «referendaris» van de magistraat;
- een duidelijke omschrijving van de taken van de secretaris van het parket dient in het Gerechtelijk Wetboek te worden opgenomen;
- de toegang tot het ambt dient verworven te blijven volgens selectie- en bevorderingsnormen;
- van de wetgever moet worden verwacht dat hij vóór alles schikkingen neemt om rechtvaardige en objectieve benoemings- en bevorderingscriteria vast te leggen, waarbij de bekwaamheidsvereisten dienen te primeren op alle andere overwegingen.

Vervolmakingscyclus «Ontwikkelingen van de sociale zekerheid 1985-1990»

Deze cyclus wordt ingericht door het Instituut voor Sociaal Recht van de K.U. Leuven (i.s.m. het Postuniversitair Centrum West-Vlaanderen) en kadert in een traditie waarbij, de eerste keer in 1965 en daarna om de vijf jaar, een overzicht wordt geboden van de ontwikkelingen van de sociale zekerheid in de voorbije vijf jaar, thans dus in de periode 1985-1990.

De cyclus (die naar keuze te Leuven of te Kortrijk kan worden gevolgd) bestaat uit zes vrijdagnamiddagssessies waarin systematisch de sectoren worden overlopen, en een afsluitende themadag over «de notie algemene arbeidsmarkt in praktijk en rechtspraak van de sociale zekerheid».

Programma :

- Vrijdag 12 (Leuven) en 26 oktober 1990 (Kortrijk).
 - 14u15 Toepassingsgebied en bijdrageregeling *werknemers* : M. Meersschaut (administrateur-generaal R.S.Z.) en C. Persyn (advocaat).
 - 16u00 *zelfstandigen* : toepassingsgebied, bijdrageregeling, pensioenen : L. Paeme (administrateur-generaal R.S.V.Z.) en W. Van Eeckhoutte (docent R.U.G., advocaat).
 - Vrijdag 9 (Leuven) en 23 november 1990 (Kortrijk).
 - 14u15 Ziekte- en invaliditeitsverzekering, tak gezondheidszorgen : F. Praet (bestuursdirecteur R.I.Z.I.V.) en J. Van Langendonck (gewoon hoogleraar K.U. Leuven).
 - 16u00 Ziekte- en invaliditeitsverzekering, tak uitkeringen wegens arbeidsongeschiktheid : R. Schutyser (administrateur-generaal R.I.Z.I.V.).
 - Vrijdag 7 (Leuven) en 21 december 1990 (Kortrijk)
 - 14u15 Arbeidsongevallen : R. Janvier (docent U.I.A.) en J. Huys (vrijwillig assistent K.U. Leuven, bestuurssecretaris F.A.O.).
 - 16u00 Beroepsziekten : D. Lahaye (hoogleraar K.U. Leuven).
 - Vrijdag 11 (Leuven) en 25 januari 1991 (Kortrijk).
 - 14u15 Pensioenen *werknemers* : R. Masyn (administrateur-generaal R.V.P.).
 - 16u00 Pensioenen *overheidssector* : J. De Baerdemaeker (attaché Kamer van Volksvertegenwoordigers).
 - Vrijdag 8 (Leuven) en 22 februari 1991 (Kortrijk)
 - 14u15 Werkloosheid : K. Baeck (adjunct-administrateur-generaal R.V.A.) en J. Mommaerts (assistent K.U. Leuven).
 - 16u00 Gezinsbijslagen : J. Verstraeten (administrateur-generaal R.K.W.).
 - Vrijdag 8 (Leuven) en 22 maart 1991 (Kortrijk)
 - 14u15 wetgeving i.v.m. gehandicapten : B. Van Buggenhout (hoogleraar K.U. Leuven).
 - 16u00 Bestaansminimum : H. Pas (raadsheer Arbeidshof te Antwerpen).
 - Vrijdag 19 april 1991 (enkel te Leuven): Themadag over de notie «algemene arbeidsmarkt» in praktijk en rechtspraak van de sociale zekerheid.
 - De notie «Algemene arbeidsmarkt» in de :
 - 9u30 - sector werkloosheid : J. Van Langendonck (hoogleraar K.U. Leuven).
 - 10u15 - bijstandsregelingen : I. Leemans (assistent K.U. Leuven).
 - 11u15 - sector ziekte- en invaliditeitsverzekering werknemers en zelfstandigen : L. Maroy (adjunct-adviseur R.I.Z.I.V.).
 - 11u45 - sector arbeidsongevallen (en, ter vergelijking, burgerlijke aansprakelijkheid) : D. Simoens (docent K.U. Leuven).
 - 14u00 De «algemene arbeidsmarkt» in beeld gebracht : P. Vanderhallen (projectleider arbeidsvoorwaarden H.I.V.A. - K.U. Leuven).
 - 14u45 De «extra-agonale arbeid» in de sociale zekerheid vandaag en morgen : J. Viaene (lector K.U. Leuven).
 - 15u15 Debat.
 - 16u15 Slotrede door de heer L. Van den Brande, Minister van Tewerkstelling en Arbeid.
- Inlichtingen en folder* : Instituut voor Sociaal Recht, Tiensestraat 41, 3000 Leuven, tel. (016) 23.93.38.
 Postuniversitair Centrum West-Vlaanderen, Ontvangersstraat 3, 8000 Brugge, tel. voormiddag (050)33.94.16.

Studie-avond «Moeilijkheden bij de uitvoering van vonnissen»

In navolging van de eerdere mededeling over de studie-avond van 28 mei 1990 in de Aula van de U.I.A. wordt meegedeeld dat de volgende *capita selecta* uit het beslag- en executierecht zullen worden behandeld :

- Beslag onder derden : de partijverhouding door de heer E. Drix, beslagrechter te Antwerpen.
- Concurrerende rechten van schuldeisers bij beslag door de heer F. Top, kamervoorzitter in het Hof van Beroep te Gent.
- Kantonnement - Onbeslagbare goederen door mr. V. Van Herreweghe.

- Opheffing van een bewarend beslag - Uitvoerbaarheid bij voorraad door prof. J. Laenens.
- Uitvoeringsimmunititeit door de heer B. Peeters.

Studienamiddag : «België, financieel centrum»

De Belgische Vereniging van Bedrijfsjuristen organiseert op 30 mei 1990 om 14u00 in de B.B.L., Sint-Michielswarande 60 te Brussel een studienamiddag over coördinatiecentra en distributiecentra.

Inlichtingen : B.V.J.B., Stuiversstraat 8, 1000 Brussel (tel. 02/512.74.33).

Juridische en economische aspecten van investeringen in de D.D.R.

De Belgisch-Duitse Juristenvereniging organiseert op 8 juni 1990 te Bonn een studiedag : «Juridische en economische aspecten van investeringen in de D.D.R.»

Inlichtingen : mr. S. Reich, voorzitter van de Belgisch-Duitse Juristenvereniging, Mechelsesteenweg 192, 2018 Antwerpen (tel. 03/216.06.44 ; fax : 03/216.47.17).

Association Internationale de Méthologie Juridique - Congres te Louvain-la-Neuve

Het tweede congres van de Association Internationale de Méthologie Juridique vindt plaats te Louvain-la-Neuve van 10 t/m 12 september 1990 met als thema : «Le recours aux objectifs de la loi dans son application».

Inlichtingen : C.D.G.E.P. - Faculté de Droit, Place Montesquieu 2, 1348 Louvain-la-Neuve (tel. 010/47.47.06).

TIJDSCHRIFTEN

Revue trimestrielle des droits de l'homme, 1990

nr. 2

Ancel, M., la déclaration des droits de l'homme de 1789 et l'évolution du droit pénal français ; Rigaux, F., La conception occidentale des droits fondamentaux face à l'Islam ; Costa, J.P., La Convention européenne des droits de l'homme et le Conseil d'Etat de France ; Panier, Chr., obs. s. Cour européenne des droits de l'homme, 22 juin 1989 (art. 8 de la Convention - Interdiction à la mère de retirer sa fille d'un foyer d'accueil - Art. 6, 1° - Absence de recours judiciaires pour contester les restrictions aux visites - Art. 50 - Octroi en équité d'une indemnité et remboursement de frais et dépens) ; Flauss, F., obs. s. Cour européenne des droits de l'homme, 24 octobre 1989 (art. 6, 1° de la Convention - Action en responsabilité civile contre un hôpital public devant les juridictions administratives - Délai raisonnable - Caractère équitable - art. 50 - Dommage) ; Danovi, R., obs. s. Cour européenne des droits de l'homme, 25 octobre 1989 (art. 5, 4°, de la Convention - Détention provisoire - Demande de mise en liberté - «Bref délai» - Art. 50 - Dommage) ; Lambardini, C., obs. s. Tribunal fédéral Suisse, 10 février 1989 (Police des étrangers - Permis de séjour - Mineur d'âge - art. 8 de la Convention - Primauté) ; Lambert, P., obs. s. Cour de cassation de France, 12 juillet 1989 (Droit disciplinaire - Avocat - Convention européenne des droits de l'homme, art. 6, 1° - Publicité des débats - Nécessité d'une demande) ; Leroy, M., obs. s. Conseil d'Etat de Belgique, 6 septembre 1989 (Pacte international de New York relatif aux droits économiques, sociaux et culturels - Art. 13 - Droit à l'enseignement - Premier protocole additionnel à la convention européenne des droits de l'homme - Art. 14 - Discrimination - Art. 2 - Droit à l'instruction).